

Índex

Editorial	p. 5
Articles	
Vocabulari d'apotecaries dels segles XVII-XVIII	
Carles RIERA	p. 7
Un exemple de Privilegi d'apotecari atorgat a Cervera, 1721	
Mercè SALSENCH OLLÉ	p. 21
L'apotecari. La seva formació, exercici i qualitats professionals fins al segle XIX	
José Maria ROVIRA I ANGLADA	p. 25
Els serveis farmacèutics republicans a la Guerra Civil espanyola	
Francesc CLOSA I SALINAS	p. 39
Farmacèutics de l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà)	
Josep M. CALBET I CAMARASA i Josep M. VALLÈS I MARTÍ	p. 49
Normes de publicació de la <i>Revista</i>	p. 53
Fes-te'n soci!	p. 56

L'edició d'aquesta Revista és possible gràcies a tots els socis, a través de les seves quotes, i també a les donacions, en concepte d'aportació als fins de la Societat, de les següents entitats

A tots, l'agraïment de la Junta Directiva en nom de tota la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia

■ Editorial

La publicació que recull les comunicacions que es presenten a les Jornades que organitza la SCHF sol ser gruixuda, cada vegada més, i això ens omple de satisfacció perquè és un indicador de la vitalitat de la recerca en Història de la Farmàcia que tenim al nostre país.

Però els nostres historiadors són persistents i segueixen treballant, encara que de vegades no ens acompanyin en la trobada que celebrem cada dos anys que, com ja sabeu, enguany assolirà la XVIena edició i tindrà lloc a la Cerdanya; per a tots ells, la revista de la nostra Societat és un mitjà de difusió dels resultats del seu treball.

En aquest número 39 trobareu temes variats com: un exemple de privilegi d'apotecari atorgat a Cervera el 1721; un documentat treball sobre la formació de l'apotecari, l'exercici i les qualitats professionals fins el segle XIX, un detallat estudi dels serveis farmacèutics republicans durant la guerra civil espanyola i dels apotecaris de l'Espluga de Francolí des del s. XVII fins als nostres dies.

Per acabar, hem fet una excepció a la norma de no acceptar articles ja publicats anteriorment i hem inclòs el *Vocabulari d'apotecaries dels segles XVII-XVIII*, que ja ha publicat recentment l'Abadia de Montserrat l'any 2022 a la *Miscel·lània Lúcia Pons*, en un volum d'estudis lingüístics i literaris. Pel seu interès i per la utilitat que pot tenir per als que fan estudis relacionats amb la llengua, el vocabulari farmacèutic antic i l'etimologia,

hem demanat al seu autor, el Dr. Carles Riera, poder oferir-lo als nostres lectors que, ben segur, el conservaran com a text de consulta. Li agraïm públicament el seu gest.

Esperem que gaudiu llegint aquesta revista i no dubteu a enviar-nos el material relacionat amb la Història de la Farmàcia que vulgueu compartir. La revista de la Societat i la publicació a la nostra web estan obertes a les vostres col·laboracions.

No voldríem deixar d'esmentar que enguany se celebra el 150è aniversari de la inauguració de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona, obra de l'arquitecte Elias Rogent, que va acollir durant molts anys les dependències de la Facultat de Farmàcia fins que va ser traslladada a Pedralbes. Il·lustres professors i molts farmacèutics van passar per aquelles aules, laboratoris i jardins. Precisament, en el marc de les celebracions d'aquest aniversari es va presentar el passat mes de juny la *Guia botànica del jardí Ferran Soldevila de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona*, de la qual són autors els professors R.M. Masalles i C. Blanché, membre de la SCHF, que permet localitzar-hi les gairebé 250 espècies que hi creixen.

El Consell de Redacció

Relleu que encara es conserva sobre la porta on hi va haver la Facultat de Farmàcia al pati de ciències de l'edifici històric de la UB (Foto: Mercè Gaya)

Porta de l'actual Aula B-2, on hi va haver la Facultat de Farmàcia (Foto: Mercè Gaya)

Pati de ciències de de l'edifici històric de la UB (Foto: Mercè Gaya)

Façana de l'edifici a la plaça de la Universitat, porta d'entrada a l'ala de ciències (Foto: Mercè Gaya)

Acte de presentació del llibre *Guia botànica del jardí Ferran Soldevila de la Universitat de Barcelona* de Cèsar Blanché i Ramon Maria Masalles, que va tenir lloc el passat dia 20 de juny de 2023, en un espai del jardí molt agradable i amb molts assistents (Foto: Mercè Gaya).

Fotografia de la coberta del llibre (Foto: Mercè Gaya).

Vocabulari d'apotecaries dels segles XVII-XVIII *

Vocabulary of apothecaries of the 17th-18th centuries

CARLES RIERA¹

¹Universitat Ramon Llull. C.E: carlesrf@blanquerna.url.edu

Resum - Analitzem, en aquest treball, el vocabulari farmacèutic d'un conjunt de sis inventaris d'apotecaries de la vila de Moià que pertanyen als segles XVII-XVIII.

Paraules clau: inventaris d'apotecaries, formes farmacèutiques, composicions medicinals, segle XVII, segle XVIII

Abstract - In this work, we analyze the pharmaceutical vocabulary of a set of six inventories of apothecaries in the town of Moià that belong to the 17th-18th centuries.

Keywords: apothecaries' inventories, pharmaceutical forms, medicinal compositions, 17th century, 18th century

Analitzem, en aquest treball, el vocabulari farmacèutic d'un conjunt de sis inventaris d'apotecaries de la vila de Moià que pertanyen als segles XVII-XVIII. Com és sabut, els inventaris enumeren tot tipus de béns, estris i recipients, productes o preparats, etc., en aquest cas

de la professió. Aquí ens fixarem essencialment en els preparats, simples o compostos, d'aquests inventaris (i prescindirem d'altres objectes, del parament de la llar, etc.). Ens centrem en els productes, distribuïts per formes farmacèutiques,¹ i en les composicions medicinals.²

* Aquest article va ser publicat anteriorment en *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* LXXXVI (Miscel·lània Lídia Pons, 1), Publicacions de l'Abadia de Montserrat (2022) i el reproduïm íntegrament aquí amb el permís de l'autor.

¹ Actualment se solen classificar, segons la natura física, en **sòlides** (comprimits, càpsules, dragees, píndoles, llapis), **líquides** (xarop, liniment, solucions, injectables) i **semisòlides** (pomades, cremes, conserves), i, segons la via d'administració, en **orals**, **rectals** (supositoris i ènemes), **injectables** (aplicades per dessota de la pell) i **tòpiques** (aplicades al damunt de la pell) (cf. *Diccionari enciclopèdic de medicina, s.v. forma farmacèutica*).

² Els inventaris d'apotecaries permeten de conèixer detalls de la botiga, rebotiga o obrador i altres dependències de la casa, com també la relació d'atuell, estris i mobles (aquí, però, prescindim d'aquesta informació).

Heus ací la relació dels inventaris analitzats (consignem, entre parèntesis, la lletra o lletres capitals amb què ens referirem a cada document):³

- 1660, inventari de l'apotecaria de Josep Nogareda⁴ (N)
- 1664, inventari de Jaume Sanyas⁵ (S)
- 1669, inventari de Maria Pascual, vídua de Miquel Pasqual (M^aP)⁶
- 1675, inventari de Miquel Pascual, difunt (MP) – Andreu Serra⁷
- 1701, inventari de Josep Desfius – Maria Desfius (D)⁸
- 1768, inventari de Maria Teresa Batlles i Pradell (Maria Teresa Batlles i Coll), vídua de Carles Batlles i Pradell (B)⁹

L'inventari de Josep Nogareda és una llista única sense apartats. L'inventari de Jaume Sanyas distribueix els apartats així: 1) memorial dels xarops, 2) confeccions, 3) olis, 4) trociscs, 5) píndoles, 6) pots píndoles, 7) olis, 8) simples.

L'inventari de Maria Pascual segueix aquest ordre: 1) en la botiga, 2) olis, 3) cordials,¹⁰ 4) a l'entrada, 5) a la cuina, 6) a la sala, 7) a la cambra.

L'inventari de Miquel Pasqual segueix aquest ordre: 1) en la botiga de dites cases, 2) en lo cordialer, 3) confeccions, 4) unguents, 5) aixarops, 6) olis, 7) emplasts (o sigui emplastres), 8) simples, 9) en l'entrada de dita casa, 10) en lo celler, 11) en la cuina, 12) en una cambra de sobre la cuina, 13) en la cambra que trau finestra al celobert, 14) en la cambra de dalt que trau finestra en dit celobert.

L'inventari dels Desfius segueix aquest ordre: 1) en l'entrada de dita casa, 2) en la cuina de dita casa, 3) en l'estable de dita casa, 4) en la botiga dita del pou, 5) en lo taller de dita casa al costat de la botiga del pou, 5) en lo celler de dita casa al costat de la botiga, 6) en la sala de dita casa, 7) en una cambra damunt de la botiga que trau portal a la plaça, 8) en altra cambra al costat la cambra fosca, 9) en altra cambra al costat de la prop dita anomenada de la secreta, 10) en altra cambra dita la cambra del carrer que trau finestra al carrer del Forn, 11) en altra cambra dita la cambra de damunt la carnisseria. I en llista de preparats: 1) confeccions cordials, 2) confeccions solutives, 3) conserves cordials, 4) lochs [= lohocs, o sigui loocs], 5) aixarops, 6) olis, 7) aigües, 8) unguents, 9) trociscs, 10) píndoles, 11) greixos, 12) simples medicaments, 13) pólvores cordials i altres solutives, 14) emplastres, 15) *primo* lo cordialer daurat amb trenta-sis capsas daurades.

L'inventari dels Batlles segueix aquest ordre: 1) en l'entrada, 2) en la cort, 3) en lo menjador, 4) en la cuina, 5) en la botiga no hi ha res, 6) en lo graner, 7) en lo celler, 8) en lo rebost, 9) en lo pati, 10) en la sala, 11) en lo quarto de l'escalfapanxes, 12) en lo quarto de la comuna, 13) en lo quarto del mig, 14) en lo quarto del balcó, 15) en lo terrat o eixida, 16) en lo quarto nou, 17) en la golfa sobre la sala, 18) en lo quarto sobre lo escalfapanxes.

El lèxic dels inventaris

En aquests inventaris, els medicaments, simples i compostos, i altres preparats i materials figuren anomenats d'un en un en una barreja de català i llatí, indicant

³ Vegeu el nostre article *Farmacèutics moianesos dels segles XVII-XIX*, dins «Modilianum», núm. 12 (agost 1775), pàgs. 55-72.

⁴ Tenim fotocòpia del document original, però sense referència de la seva ubicació.

⁵ Ídem nota anterior.

⁶ AHM (= Arxiu Històric de Moià), Notarials, vol. 287, fol. 141-144 i fol. 181-182. D'aquest inventari se'n conserva una còpia transcrita a mà per Mn. Pere Bertran (AHM, fons personals Mn. Pere Bertran, doc. núm. 32).

⁷ ACA (= Arxiu de la Corona d'Aragó), Protocols notarials de Manresa, vol. 55, fol. 22-27v.

⁸ ACA Protocols Notarials, Manresa, vol. 78, fols. 87-74r.

⁹ ACA, Notarials Manresa, vol. 151, fols. 8-10v.

¹⁰ Preparació medicinal que activa l'acció del cor. Per altre costat, el cordialer era un moble de fusta, decorat i treballat, que tenia forma de petits retaules amb prestatges per a guardar-hi, ordenadament, els productes de farmacopea més elaborats. Pel seu valor artístic i pels continguts dels seus pots, aquest moble solia estar en un lloc destacat, normalment darrere el taulell de la farmàcia. Esmentem el cordialer l'inventari Josep Nogareda (fent referència a capsas), els de Sanyas i de Maria Pascual (capses i potets de vidre del cordialer), el de Miquel Pasqual, en què es destaquen els preparats en «lo cordialer», i el dels Desfius («un cordialer de fusta usat», «lo cordialer daurat»).

per a cada un el pes¹¹ i el preu. En l'enumeració dels preparats hi ha abreviatures i repeticions. Primerament anotem uns quants termes de preparats, simples i compostos, que es presten a comentari, classificats per olis; aigües, vinagres, infusions i suc; gomes i resines; confeccions, pólvores cordials i electuaris; loocs; xarops; píndoles; trociscs; unguents i emplastres; llavors; plantes (o herbes); espècies; sucre; tints i pintures; minerals; altres; concòrdies i llibres. Després presentem un vocabulari seguint l'ordenació alfabètica.

Olis

— *oli de cadells* (MP): O sigui *oli de cadells de gos*:¹² «Decocció de cadells acabats de nàixer. Se fa fentlos bullir en oli comú. *Aceite de cachorro. Oleum castellorum*» (Pere Labèrnia, *Diccionari de la llengua catalana*, II, 1840, pàg. 271;

— *oli castori* o *oli de castor* (N, S) o *castorey*¹³ [o de *oleo castoreum*] (o sigui *castori*) (D); el *castori* és una substància segregada pel castor i dipositada en dues bosses que aquest té als engonals, la qual era emprada en medicina com a antiespasmòdic;

— *oli grippae* (o sigui «pro unguento Agripe») (N), o sigui *oli d'Agripa*; fa referència a Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim, Enric Corneli Agripa de Nettesheim, o Agrippa de Nettesheim (Colònia, 1486 Grenoble, 1535), alquimista alemany;

— *oli de mata* (N); *mata* és una de les denominacions del llentiscle (*Pistacia lentiscus*);

— [*de oleo*] *mirtillorum* (o sigui *mirtol*) (D); essència de les fulles de la murtra (*Myrtus communis*, segurament, més que no pas del mirtol, popularment dit *nabiu*, *Vaccinium myrtillus*); és emprat en el tractament de les afeccions bronquials i pulmonars cròniques, com a antisèptic i estimulants;

— *d'ochimel scallit* (potser *oximel d'escil-la*) (M^aP); l'*oximel* és un preparat galènic, d'ús extern, compost d'àcid acètic diluït (o vinagre) i mel; l'*oximel d'escil-la* és un macerat d'escil-la blanca (*Urginea maritima*) en àcid acètic diluït.

Notem *sàndal* (*Santalum album*, de la fusta se n'extreu un oli, o se'n fan pólvores) o *sàndols blancs* (S, MP) o *sàndols citrins* (N, MP) o *sandalatorum* (M^aP) o *sàndols vermells* (S, MP) o *diatrium santalon*¹⁴ (N).

Aigües, vinagres, infusions i suc

Són aigües destil·lades d'herbes i fruits.

— *aigua d'eufràsia* (N) o *ofrasies* (M^aP) o *aufrasia* (MP); l'*eufràsia* és un gènere d'herbes de la família de les escrofulariàcies (*Euphrasia sp.*);

— *vinagre schillitich* (N) o *eschillitich* (MP); o sigui *escil·lític*, d'escil-la, *Scilla sp.*, o ceba marina (*Urginea maritima*, ara anomenada *Drimia maritima*);

— *infusió de roses alexandrines* (MP); la rosa alexandrina és la flor del roser d'Alexandria, coneguda també com a rosa damasquina¹⁵ (*Rosa damascena*);

— *suc d'eupatori* (N, D); del nom del gènere de plantes herbàcies (*Eupatorium sp.*), de la família de les compostes, integrat per diverses espècies, algunes de les quals són medicinals, com ara la canabassa (*E. cannabinum*);¹⁶ el nom d'aquest gènere prové d'Eupàtor, sobrenom de Mitrídates VI, rei de Pont, el qual emprà, pel que sembla, la canabassa amb intencions guaridores.

Gomes i resines

— *asafètida* o *assafètida* (ETIM. «del b. ll. *asa foetida*, íd., comp. del persa *aze* 'planter' i el ll. *foetidus*, -a, -um 'pudent'», GDLC), *asa foetidae* (N); resina pudent ob-

¹¹ Les unitats de pes emprades són

— roves, lliures, unces, dracmes, escrúpols, grans.

— La rova és la mesura de pes equivalent a 26 lliures o 1/4 de quintar; equival a 10,4 kg.

— La dracma és una antiga unitat de pes que consta de 3 escrúpols o 72 grans i és equivalent a 1/8 d'unça, o sia 3,574 g.

— L'escrúpol és una unitat de pes que consta de 24 grans i és equivalent a 1/24 d'unça, és a dir, 1,178 g.

¹² Cf. *Lo Remediador, o sia copia d'alguns remeis que usaba lo célebre señor Vehí de la Péra* (Barcelona 1845).

¹³ Cf. Duch, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 378-377. «El terme anglès *castor oil* correspon al nostre *oli de ricí*, ja que angl. *castor* és igual a català *ricí*» (CARLES RIERA, *Manual de traducció de textos científics de l'anglès al català* (Barcelona, Claret, 2014), pàg. 251. Cf. *Diccionari anglès-català, Enciclopèdia Catalana*, s.v. *castor*. Per a l'oli de les llavors de *Ricinus communis* hi ha els termes oli de ricí, oli de resina o oli de regina.

¹⁴ «*diatrium santalon*: confecció que contenia los tres tipos de sándalo (blanco, rojo o colorado y amarillo o cetrino)» (*Vocabulario de Comercio Medieval*. Legado Gual Camarena, Universidad de Murcia; en sigla: VCM).

¹⁵ Cf. CFC, s.v. *rosa alexandrina*.

¹⁶ DEMCAT, s.v. *eupatori*.

tinguda de l'arrel de la umbel·lífera *Ferula assa-foetida* i d'altres plantes afins, emprada antiment com a antiespasmòdic i emmenagog i també en perfumeria;

— caranya (resina sòlida, groguenca,¹⁷ extreta d'*Icica carranna*) (N);

— *gàlban*, *galbano* (N, S, MP, D); goma resina del tronc i les arrels de *Ferula galbaniflua*, que té propietats expectorants i balsàmiques;

— goma *càrabe* (cast., o sigui *ambre* < «de l'ár. 'ánbar 'catxalot', 'substància formada en els budells d'aquest cetaci'», GDLC) o *carave* (MP) o *carabbie* (M^aP);

— *opopònac*, *apoponach* (N, S) (resina olorosa, de color rogenca, que s'extreu de l'arrel de la planta *Opopanax sp.*);

— *phseli* (segurament *bdel·li*) (N); goma resina semblant a la mirra obtinguda de diferents arbres del gènere *Balsamea*;

— *sang de drago*, *sanguinis draconis* (N) o *sanch de dragó* (S) (resina de color vermell que s'extreu del tronc de la palmera *Calamus draco* i altres espècies com *Dracaena draco*, una asparagàcia); emprada com a hemostàtic i astringent) (M^aP);

— *tacamaca* (S, MP) (resina groguenca, d'olor d'encens i de gust amargant, que s'extreu de diversos arbres americans);¹⁸

— goma tragacant (constituïda per l'exsudació assecada del tronc del tragacant (*Astragalus gummifer*) i d'altres espècies congènere afins; també anomenda *goma alquitira*) o *goma dragant* (S) o gomadragant (MP) o «gumma trag[acantha] blanca sens picar» (N).

*Confeccions*¹⁹ i *pólvores cordials*, i *electuaris* o *lletovaris*²⁰

— confecció d'*amech* (purgant, infusió de mirabolans, ruibarbre, agàric, coloquintida, roses i violetes) (S, D); cf. àmec (< probablement d'un ll. vg. **amydum* 'midó',

ll. cl. *amylum*): pol·len que les abelles recol·lecten de les flors i guarden al rusc com a reserva alimentosa;

— confecció de *dialmesch* (o *almesc* o *mesc*: secreció olorosa de sabor amargant, produïda pels fol·licles prepuccials del mesquer, emprat com a antiespasmòdic) (D);

— confecció de *diamargariton* (N), preparat medicinal a base de perles triturades (mot format amb el prefix grec *δια* i *μαργαρίτης* 'perla');

— *diarrodon abatis* (N), electuari l'ingredient principal del qual són les roses (*Rosa spp.*), a més de sàndal, àloe, almesc, nard, atzarí, suc de regalèssia, sucre, ossos de cor de cérvol i diverses espècies (vegeu VCM).²¹

— *confecció de hiera*, de *hyera comp.* (N) o *hiera loguadionis* (N) *hiere logadionis* (la hiera era un depuratiu de la sang, regulava la menstruació) (D);

— *confecció micleta* (preparat amb mirabolans, per al flux de sang o morenes, astringent)²² (N, S, M^aP, D);

— *confecció de tauletes de cominada* (MP); les tauletes eren substàncies medicinals o alimentàries reduïdes a la forma de petits discs o prismes quadrangulars;²³

— *confecció de triaca* o *triaga de poncem* (N, S, M^aP, MP) o *triaga magna* (S, D); triaga o triaga magna: antídoto usat contra tota mena de metzines, compost d'una gran quantitat d'ingredients (més de 300), en especial carn d'escurçó i espècies orientals i aplicat principalment a guarir mossegades d'animals verinosos.

— *pólvores Joannis Vigonis*²⁴ i *pólvores de restrènyer* (N, S);

— *conserva de borratges* (N, S, MP, D); una conserva és una preparació farmacèutica antiga de consistència blana, mescla de sucre o mel i una substància vegetal, en aquest cas borratges (*Borago officinalis*);

En les confeccions cordials cal fer esment dels electuaris anomenats *filoni pèrsic* (*philonis perci*) (D), del metge jueu Messuè i el *filoni romà* (*philonis romani*) (D).

¹⁷ Cf. DCVB.

¹⁸ Cf. DCVB.

¹⁹ Preparacions farmacèutiques compostes de substàncies polvoritzades barrejades amb xarop o mel.

²⁰ Formes farmacèutiques fetes amb pólvores, polpes, etc., barrejades amb mel, xarop o un altre component, formant una massa pastosa, fins i tot un de tan complex com la triaga.

²¹ *Vocabulario de Comercio Medieval*. Legado Gual Camarena, Universidad de Murcia.

²² Cf. ISABEL COMPANYYS I FERRERONS, — MONTSERRAT SANTMARTÍ I ROSET, *Els inventaris de les botigues de tres apotecaris de Tarragona...*, pàg. 127 (vegeu Bibliografia).

²³ Vegeu, DCVB, s.v. tauleta.

²⁴ «PUL. VIGONIS.-TIN.-Pulv. Joannis Vigonis mercurius precipitatus ruber. POLVOS de VIGO. Càustico (fistulas, úlceras etc), en enfermedades venéreas.-Pal. 614», JOSEP M. PLA DALMAU, ENRIC MIRAMBELL BELLOC, BENET JULIÀ FIGUERES, *Una farmacia del siglo XVIII* (<file:///C:/Users/carle/Downloads/54023-Text%20de%20l'article-64718-1-10-20070226%20(4).pdf>), pàg. 314.

També cal esmentar el mitridat (N, S, M^aP, D), que era un contraverí o antídol, compost de gran nombre d'ingredients, que hom utilitzava contra els emmetzina-ments (el mot *mitridat* prové de Mitridates VI del Pont, Eupàtor, rei del Pont, 111-63 a C).

*Loocs*²⁵

— *loch caulium* (D); *loch de pino* (o sigui *looc de pi*) (D); *loc pulmone vulpis* (D); *loch sanum* (D).

Xarops o aixarops

— *xarop de de cortisibus sitri* (o sigui del llatí *cortex -icis* i *citrus -i* 'poncemer') (S);
— *xarop de diacolon* (S) o *diacodionis* (*diacodion* 'cas-call negre')²⁶ (D);
— *xarop de diamoron* (o sigui de móres) (N, MP) o *diamoronis* (M^aP, D);
— *xarop de fumoterrae* (o sigui de *fumària major*,²⁷ de-formació del llatí *fumus terrae*, 'fum de la terra') (N) o *fumisterris* (S) o *fumària* (M^aP, MP, D);
— *xarop de magranes* (*Punica granatum*) (MP) o *granatorum* (D); el mot *magrana* ve d'un encreuament entre les dues formes ll. *mille-grana* 'mil grans' i *malum granatum* 'fruit granat' (cf. GDLC);
— *xarop de regalèssia* (N, S, M^aP) o *liquiritia* (del ll. td. *l̥ḡuṣṛst̥iṣa*, i aquest, alteració del gr. *glykýrriza*) (N, D).

Notem també: *axarop de duas rels* (N) o *xarop de duabus radicibus* (o sigui de dues arrels) (D), *xarop de cinc rels* (M^aP).

*Píndoles*²⁸

— *píndoles alafetgines* (val a dir *alefangines*, o sigui 'aromàtiques')²⁹ (S);
— *píndoles coxrac* (N) o *cotxes* (val a dir *pillule cochie* 'píndoles capitals')³⁰ o *cotxa* (M^aP), cf. *cochiaie rasis*;
— *píndolas de lucis maior* (*pillule lucis mayores* 'píndoles de llum majors')³¹ (S);
— *píndolas sinequibus* (o sigui *pillule sine quibus esse nolo* 'píndoles sense les quals no s'és res')³² (N).

*Trociscs*³³

— de *candal* (deu ser *alandal* 'coloquinta', *Citrullus colocynthis*) (M^aP) o *alhandal* (N, D); cf. *coloquinta* o *coloquintida* (VCM);
— de *caraba* (succí, ambre) (N, S); és a dir *karabe*, segons Mesué (? – Síria, 857), metge nestorià, conegut a Occident com a *Mesue Maior*, i també com a *Iohannes Damascenus*, és autor d'un receptari mèdic i d'un tractat d'aforismes mèdics (*Nawādsr al-tib-biyya*);
— de *diarrodon* (roses roges, pólvora composta de diverses substàncies medicinals que serveixen per a aturar la leucorrea i el vòmit) (S) o *diarrhodon* (N, D);
— d'eupatori (*Eupatorium sp.*) (S) o *eupatorio* (D); el nom d'aquest gènere prové d'Eupàtor, sobrenom de Mitridates VI, rei de Pont, el qual emprà, pel que sembla, la canabassa amb intencions guaridores;
— de *ramich* (confecció d'agalles)³⁴ (D), medicina composta (segons Mesué).

²⁵ El *looc* era un medicament de consistència xaroposa administrat per via oral. Generalment es tractava d'una emulsió d'un oli i un mucil·lag. El més conegut és el *looc blanc*, fet a base d'ametlles dolces i amargues, goma tragacant, sucre i aigua de flor de taronger. Actualment ha caigut en desús.

²⁶ Cf. DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 162-163.

²⁷ Cf. DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 232-233.

²⁸ La píndola (antigament *pil·lula*, del llatí *pillula -ae*) és una forma farmacèutica sòlida d'administració oral obtinguda per emmoltament i arrodoniment d'una massa pil·lular plàstica, de forma esfèrica, endurida.

²⁹ Cf. DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 272-273.

³⁰ Cf. DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 322-323.

³¹ Cf. DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 304-305.

³² No és traducció exacta del llatí, però és la de DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 316-317.

³³ Entre les diferents formes farmacèutiques n'hi ha de típiques de l'època, com ara el troquisc o trocisc (forma galènica formada per petits cons irregulars obtinguts per dessecació d'una pasta aquosa que conté el medicament). En l'inventari dels Desfius consten els mateixos trociscs que en l'inventari de Sanyas i apareixen segons el mateix ordre.

³⁴ Cf. DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 268-267.

Ungüents i emplastres

- *unguentum apostolorum* ‘ungüent dels apòstols’, perquè és compost de dotze simples o drogues) (N, MP, D);
- *ungüent d’Aragó* o *ungüent aragó* (*unguentum Aragon*) o *aragon* (N) o *aragonis* (D); Duch, *La concòrdia dels apotecaris...*, ho tradueix per *ungüent d’ajuda*;³⁵
- *ungüent de basilicó*, fet de resina de pi, pega grega, cera groga i oli d’olives, o *basilicon* (N, D) o *basalicon* (MP);
- *citranguli* (*Citrus medica* ‘poncem’, o melissa, tarongina o arangí, gaudia de propietats estimulants i antiespasmòdiques) (D);
- *ungüent de litarge* (o sigui *litargiri*, monòxid de plom, PbO, contra els cops i les caigudes) (N) o *litargia* (MP) o *lytargiri* (D) o de plom (N, MP); *de plumbi usti* (plom oxidat) (N);
- *ungüent de llana suigia* (*succida* o *sucida* ‘no rentada’, o sigui *sutza*, *suarda*) (N) o de llana *sutge* (N) o llana *sutja* (MP);
- *ungüent marciatoni* (o sigui *marciató*, per a guarir nafres, *unguentum Marciato* ‘ungüent de Marcià’, de Pròsper Marcià, comentarista d’Hipòcrates) (D), «engüent compost de trementina, goma limí, cera, oli, encens, resina blanca i algunes herbes, i que servia per a guarir nafres»;³⁶
- *ungüent de mitja confectio* (*unguentum medie confectioes* ‘ungüent de la mitja confecció’)³⁷ (N, MP) o *mediae confectiois* (D);
- *ungüent populeon* (o sigui *populeó*, ungüent calmant fet a base de borrons d’alber) (N, MP) o *populeonis* (D);
- *ungüent Rhasis* (N, S) (ungüent segurament preparat per primer cop pel metge medieval Abū Bakr Muḥammad ibn Zakariyyā’ al-Rāzī, més conegut a Occident per Razés);
- *emplastre Gratia Dei* (S) o *emplastre divinum* (*emplastrum gracia Dei*) (N, M^aP);
- *emplastae filii zacchariae* (*emplastrum filii Zacarie* ‘emplastre del fill de Zacaries) (D);
- *emplastre Guillem Servent* o *Sirvent* (*emplastrum Guillermi Servitoris* ‘emplastre de Guillem Servidor’)³⁸ (N, S, M^aP, D) o *Guillemcirvent* (MP);

³⁵ DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 352-353.

³⁶ DCVB, s.v. *marciaton*.

³⁷ Cf. DUCH, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 364-365.

³⁸ Així ho tradueix Duch, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 378-379. Guillermi Servitoris. Cf. Guillem Servent (fl. 1354 - 1355), Emplastre de Guillem Servent, segons la base de dades Sciència.cat DB.

³⁹ No sé si fa referència a *xirimoia*, que és una paraula provinent de l’idioma quítxua que significa llavors fredes, cosa que feia referència al fet que la planta creix en llocs elevats i freds on altres plantes tropicals ja no es poden conrear.

— *emplastre de Petri Albi* (S, MP), Petrus de Albano, metge, filòsof i astròleg italià, ca. 1257-1316.

Llavors o sements

- *llavor de celiandre* (o *coriandre*, *Coriandrum sativum*) o *saliandra* (N) o *coriandra* (N);
- *llavor de mellum solis* (N), *mill del sol*, *Lithospermum officinale*, emprada en medicina popular per a desfer els càlculs urinaris i biliars;

En l’inventari de Nogareda s’el·lenca «1 lliura de quatre llavors fredas».³⁹

Plantes, herbes, flors, fruits, arrels, rizomes

- *armodàtils* (S, M^aP,): el DCVB, s.v. *armodàtil* diu «grafia ant. hermodàtil»; ha de ser *hermodàtil*, cast. *hermodátil*, que el *Dicc. castellà-català* d’Enciclopèdia Catalana remet al còlquic, *Colchicum autumnale*;
- *balàustria* (fruit), o sigui *balàustia* (N, S), nom d’un tipus de fruit representat únicament per la magrana;
- *càlamo aromàthic* (S) o *calamus aromatici* (M^aP) (planta de la família de les aràcies emprat en farmàcia com a aromatitzant, *Acorus calamus*);
- *galanga* (rizoma de), *galange* (N, S, M^aP) (rizoma d’algunes alpínies, utilitzat com a aromatitzant de licors i com a condiment);
- *spichnart* (N) (espicanard, *Nardostachys jatamansi*); de l’arrel se n’extreu un oli essencial;
- *scamonica* (o sigui *scammonia*) (rizoma d’) (N), *escamònia*, planta herbàcia perenne de la família de les convolvulàcies (*Convolvulus scammonia*), del rizoma de la qual hom extreu l’escamonea;
- *turbit* (N, S, M^aP, MP) (planta herbàcia, *Operculina turpethum*, emprada com a purgant).

Espècies o condiments

- *arob* (N) o sigui *arrop* (suc de fruita cuit fins a espesir-se);

— *cardamom* (*Elettaria cardamomum*) o *cardamomo* (N, S) o *card-amomi* (M^aP, MP).

*Sucre, confits i torrons*⁴⁰

— sucre (MP), sucre candi (S), sucre de pols (S), sucre roig (S, M^aP); sucre de pa (N), *sucre muscovat* (sucre en brut) o *menscabados* (N) (o sigui sucre mascavat; el nom *muscovado* deriva del portuguès *açúcar mascavado* (sucre no refinat).

Tints,⁴¹ *pintures*

— *mangra* o *almangra* (òxid de ferro vermell, terrós, usat en pintura) (N);
— *blanquet* (carbonat de plom, de fórmula PbCO₃) (S, M^aP);
— *bolo armeni* (N) o *boli armini* (S) o *boli armeni* (S) o *bolo armini* (M^aP) o «dos onces bonoarmini» (*bolar-meni*, argila ferruginosa vermellosa; servia per a daurar) (MP);
— *grana tinctòria* (N), *rúbia tinctòria* (*Rubia tinctorum*) (N) o *rubetintorum* (MP).

Minerals i substàncies químiques

— *alum* (S), *alum cremat* (deshidratat) (N, MP), *alum de roca* (M^aP, MP), o *de Rocca*, localitat italiana de la qual procedia;⁴²
— *caparrós* (substància cristal·lina verda de gust astringent que és un sulfat ferrós hidratat) (N);

— *orpiment* (N), mineral, sulfur d'arsènic, de fórmula As₂S₃;

— *soplimat* (S) o *suplimat* (M^aP) (sublimat, biclorur de mercuri).⁴³

Altres: cera,⁴⁴ *hòsties*⁴⁵

Notem també l'*amido blanch* (N) o sigui *amidó*⁴⁶ o *midó blanc*.

Crida l'atenció «múmia, tres quarts» (S, també en N), que pot ser *mòmia* (o sigui, carn de cadàvers embalsamats, segurament portada d'Egipte).⁴⁷

Concòrdies i altres llibres

Elencats en l'inventari de Maria Pasqual hi ha «duas concordias la una entrefulla» i «lo llibre de las compras de la botiga».

En l'inventari dels Desfius figura «una concòrdia molt usada del Dr. Alòs» i «altra concòrdia molt usada Barcelonesa molt usada». La del Dr. Alòs és la *Pharmacopoea Cathalana sive antidotarium barchinonense...*, apareguda l'any 1686, obra del metge fill de Moia Joan d'Alòs i Serradora (1617-1675),⁴⁸ i «Barcelonesa molt usada» és la *Concordie apotecariorum Barchinone*, considerada la primera farmacopea editada dins l'Estat espanyol i la segona de tot el món, que la Dra. M. Montserrat Duch ha editat, traduït i estudiat.⁴⁹

⁴⁰ L'apotecari també era sucrer, confiter i fins i tot torroner. Maria Pasqual inventaria un fogó per a fer torrons, Miquel Pasqual una espàtula gran de fer torrons i un menador de torrons amb fogó, com també un parell de neulers grans (o sigui, aparells de fer neules) i «quatre naulés, dos de grans y dos de petits de ferro»; semblantment, Nogareda: uns *naulers*.

⁴¹ L'apotecari, com l'adroguer, venia pigments, tints i cosmètics. Damunt d'un marbre molien les pedres per a fer-ne pigments, preparaven la tinta en el moló (servia per a moldre pintura): «la pedra de preparar ab son moló» (M^aP), «un mabre ab molo» (MP).

⁴² «Il termine "allume di rocca" deriva dal luogo in cui gli antichi greci estraevano il minerale (Rochka)», <<https://www.my-personaltrainer.it/benessere/allume-di-roccia.html>>.

⁴³ DCVB.

⁴⁴ Els apotecaris també eren cerers o candelers: confeccionaven i venien candeles, ciris, brandons... El treball de la cera figura també en els inventaris, tant pels estris emprats com pels materials i els productes resultants. En l'inventari de Nogareda hi ha *sera* (o sigui cera) i «una galleda y un parol de obrar sera» i «lo tallant de fer candelas» i «cerot de mini». En l'inventari de Maria Pasqual figura «un parol de obrar cera ab sa caseta» (caseta per a fer foc), cera nova en el de Miquel Pasqual, i en el dels Desfius figura «un calaix ab cerot de mini».

⁴⁵ Els apotecaris fabricaven també hòsties o oblees; així, en l'inventari de Batlles llegim: «un ast y un tinter ab sa hostiera de fusta».

⁴⁶ El DCVB té l'entrada *amidó* o *midó*.

⁴⁷ Cf. ISABEL COMPANYS I FERRERONS – MONTSERRAT SANTMARTÍ I ROSET, *Els inventaris de les botigues de tres apotecaris de Tarragona...*, pàg. 114.

⁴⁸ Vegeu JAUME CLARÀ I ARISA – CARLES RIERA I FONTS, *Joan d'Alòs i Serradora (1617-1691): síntesi biobibliogràfica*, dins «Modilianum», núm. 12 (agost 1775), pàgs. 3-32, i MÀRIUS PETIT I GUINOVART, *Referències bibliogràfiques en l'obra De corde hominis disquisitio physiologico-anatomica, de Joan d'Alòs*, dins «Modilianum», núm. 12 (agost 1775), pàgs. 33-54.

⁴⁹ M. MONTSERRAT DUCH I TORNER, *La concòrdia dels apotecaris de Barcelona de 1511. Estudi, transcripció i traducció* (Barcelona, Fundació Uriach, 2000).

En l'inventari dels Batlles llegim: «Item. Un llibre del Roser, foment, Palafoix y exercici del cristià», «It. Un llibre de notas y rebudas y altre de comptes. It. en altre calaixet tres llibretas manuscritas y un mirall dolent», «dos llibres lo un Vida de St. Thomàs de Aquino y lo altre miracles de N. Sa. del Carme».

Vocabulari

Els mots o termes amb un asterisc (*) han estat explicats més amunt; en cursiva negreta anotem les entrades de formes antigues o amb grafia no actual.

A

absenta (vegeu *donzell*); (trocisc d'), trociscs d'*absintio* ('absenta', 'donzell', *Artemisia absinthium*) (S) o *abzinthyo* (D) o *donsell* (M^aP);

agalles (vegeu *Ramich*);

agàric (confecció d'), o *agarich* (N, S);

agràs (xarop d') (N, M^aP, MP); agregatives (píndoles) (S);

agrelles (aigua d') (M^aP, MP); (xarop d') (N, S, M^aP, MP); (llavor d') (N, M^aP, MP);

agripa (ungüent d'), o sigui *d'Agripa*, o *Agippa* (N) o *Aggrippae* (D); vegeu *oli grippae* més amunt (en l'apartat corresponent als olis);

aiguafort *ayguaafort* (S) (àcid nítric diluït en aigua, usat en el gravat sobre coure);

aiguanaf (aigua aromàtica destil·lada obtinguda a partir de flors de taronger fresques) (N, M^aP);

aigua-ros (aigua aromàtica destil·lada obtinguda a partir de roses fresques) (N, M^aP) o *aigua-ros de roses alexandrines* (MP) o *aigua-ros de roses veres* (MP) o *aigua-ros ver* (D);

alandal (trocisc d')*, de *candal* ('coloquinta', *Citrullus colocynthis*) (M^aP) o *alhandal* (N, D);

albi (ungüent) (D); o sigui *unguentum mercuriale album*;

alefangines (píndoles)*, *píndoles alafetgines* (o sigui 'aromàtiques') (S);

almangra (pintura)* (N);

almesc (vegeu *dialmesch*);

àloes (D) o *lignum aloes* (*Aloe soccotrina*) (S, M^aP) o *aloe succotrinum* (D);

alquequengi (trocisc d'), *d'alchahengis* (N) o *d'alchec-henga* (*Physalis alkekengi*, o ara *Alkekengi officinarum*) (D);

altea (ungüent d'), *Althaea officinalis* 'malvi', o *althea* (N) o *dalthea* (MP) o *dialthea* (D);

alum* (S), *alum cremat* (deshidratat) (N, MP), *alum de roca* (M^aP, MP);

ambre (M^aP);

àmec* (confecció d'), *amech* (S, D);

ametlles (oli d') (N), *d'ametlles amargantes* (S, M^aP) o [*de oleo*] *amigdalarum amarum* (D), *d'ametlles dolces* (S, M^aP, MP) o [*de oleo*] *amigdalarum dulcium* (D);

amoníac (goma), resina de goma extreta de la tija de *Dorema ammoniacum* (M^aP) o *ammoniac* (N);

anacardina (confecció d'), d'anacards, *Anacardium occidentale* (D);

ànec o **ànet** (oli d') (N, S, MP) o *anethi* (D); (llavor d') *Anethum graveolens* (M^aP, MP);

anyols (xarop d') *Conopodium majus* o *Conopodium denudatum* (MP);

api (llavor d') (MP);

apostemes (ungüent d'), *apostematis* (abscessos) (D);

apòstols (ungüent dels)*, *unguentum apostolorum* (N, MP, D);

aràbiga (goma) (N, M^aP, MP);

argent viu (M^aP) o *argentviu* (S, MP);

aragó (ungüent)* o Aragó (ungüent d'), *aragon* (N) o *aragonis* (D);

aristolòquia (arrel d') (*Aristolochia sp.*) (MP);

armodàtil (planta)* (vegeu *còlquic*); *armodàtils* (S, M^aP);

arrop (condiment)*, *arob* (N);

arsènic *arsènich* (N);

artètica (herba) (o sigui *herba felera*) (N);

asafètida o **assafètida*** (resina), *asa foetidae* (N);

astecados (xarop d'), o sigui de *Lavandula stoechas* 'tomanyí' (S);

atzarí (planta), *Asarum europaeum*, *assaro* (N) o *asaró* (S).

B

baies de llorer (confecció de) (N); (emplastre de) de *baxis lauri* (*baccis*) (MP);

balàustia (fruit)* (N, S);

banya de cérvol *banya de cervo* (S, MP) o *cornu cervi* (N) o *cornu de servo* (M^aP) o *cornu* (D);

basilicó (ungüent de)*, o *basilicon* (N, D) o *basalicon* (MP);

benedicta (confecció de), electuari compost de pols d'herbes i arrels purgants mesclades amb mel espumada; un purgant (N, S, M^aP, MP);

benjuí (resina balsàmica obtinguda dels diversos estí-raxs per incisió) (N, S);

bèrberis (trocisc de), *Berberis vulgaris* 'coralet') (D); (llavor de) (N, MP);

bdel·li (goma resina); *phseli* (N);
bistorta (planta), *Polygonum bistorta* (N);
blanc (ungüent), blanc (assecant resolutiu) (N);
blanquet* (S, M^aP);
bolarmeni* (argila ferruginosa vermellova; servia per a daurar), *bolo armeni* (N), o *boli armini* (S), o *boli armeni* (S), o *bolo armini* (M^aP), o *bonoarmini* (MP);
borratges (aigua de) (*Borago officinalis*) (N, M^aP, MP); (suc de) (M^aP); (conserva de)* (N, S, MP, D); (xarop de) de *borragas* (N), o *borratges* (S), o *suc de borratges* (M^aP, MP, D);
bou (greix de) (N, M^aP);
brionia (arrel de) (*Bryonia cretica* subsp. *dioica*) (N, MP);
buglossa (aigua de) (N, MP); herba de la família de les boraginàcies (*Anchusa azurea* o *A. italica*); (conserva de)* (S, MP, D).

C

cadells* (oli de) (MP);
càlam (planta)*, *Acorus calamus*; *càlamo aromàtic* (S) o *calamus aromatici* (M^aP);
camamilla (oli de) (N, S, M^aP, MP);
camell (vegeu *terra de camell*);
càmfora (trocisc de) (S) (*Cinnamomum camphora*) o *camphora* (M^aP, D); (llavor de) (M^aP);
canyella (espècia) (N, S);
caparrós* (N);
capitals (píndoles)*, *píndoles coxac* (N), o *cotxes* (val a dir *pillule cochie*), o *cotxa* (M^aP), cf. *cochiaie rasis*;
capoll de roses (aigua de) (MP);
càrabe (goma)* (cast.), o *carave* (MP), o *carabbie* (M^aP); (trocisc de)*, de *caraba* (succí, ambre) (N, S); (trocisc de)* de *kareba* (D) o sigui *karabe* ‘succí’ ((N, S);
caranya* (resina, extreta d’*Icica caranna*) (N);
carbassa (ungüent de), *cucurbitae*, *Cucurbita màxima* ‘carbassa’ (D);
cardamom (espècia)* *Elettaria cardamomum*, o *cardamomo* (N, S), o *cardamomi* (M^aP, MP);
càrtam (llavor de) *Carthamus tinctorius* (MP) o *carthamo* (S);
carvi (llavor de) *Carum carvi* ‘comí de prat’ (N, MP);
cascall negre (vegeu *diacodion*);
cascalls o *cascals* (N), de *cascalls blancs* (M^aP), de *cascalls vermells* (M^aP); (xarop de), de *cascall* (N) o *cascalls* (M^aP);
castor* (N, S) (oli de) o *castorey* [o de *oleo castoreum*] (o sigui *castori*) (D);

caulium* (looc), *loch caulium* (D);
celiandre (llavor de)*, o *coriandre*, *Coriandrum sativum*, o *saliandra* (N), o *coriandra* (N);
centaura (emplastre de) (N, S, MP) o *de mel centaura* (*mellis centauris*) (N);
cera (MP);
cerussa (emplastre de), *emplastrum ceroneum* ‘emplastre de cera’ (N, S, MP);
chebuls (vegeu *mirabolà negre*);
citranguli (ungüent)*, *Citrus medica* ‘poncem’ (D);
clavells (planta) (N, S, MP);
codony o **codonys** (oli de, aigua de) (N, S, M^aP, MP); *aigua de codonyons* (N); (conserva de)* (S); (xarop de) *de codonys* (S) o *codony* (MP); (llavor de) (N, M^aP, MP);
coloquinta (planta), *Citrullus colocynthis*, *coloquintidas* (N) o *colocinthidas* (S, D) (o sigui *coloquintida*);
columbi (ungüent) (D);
còlquic (planta)* (vegeu *armodàtil*);
comí (planta) *Cuminum cyminum* (N);
cominada (confecció de tauletes de)* (MP); de *comí* (*Cuminum cyminum*) i el seu fruit;
conill (greix de) (N, M^aP);
contra fluxum (píndoles), *fluxum ventris* (S);
coral (S, MP), *coral blanch* (N, MP, D), *coral vermell* (M^aP, MP) o *coral rubri* (M^aP, D);
coral·lina (confecció de) (N);
cordial gentil (confecció), *gentilis cord.* o *hientil cordial* (o sigui *confectio cordialis gentilis*) (N, S, D);
coriandre (vegeu *celiandre*);
cortisibus sitri* (xarop de) (S);
cotó (llavor de) (*Gossypium sp.*) (N, S);
cotxa (vegeu *capitals*);
crestó (sèu de), *cèu de crestó* (crestó ‘boc castrat’) (S);
cristall (MP, D) o *cristalli* (N);
cubeba (espècia) *Piper cubeba* (N, S, MP) o *cubeborum* (M^aP);
cucs (oli de) (M^aP, MP) o [*de oleo*] *lumbricorum* (o sigui *de llombric* o *llambric*, cuc de terra) (D);
cúrcuma (vegeu *diacúrcuma*).

D

dàctil (planta), *Dactylis glomerata*, *dactilis* (N);
diacodion (xarop de), *xarop de diacolon* (S) o *diacodionis* (*diacodion* ‘cascall negre’) (D);
diacúrcuma (confecció de) l’espècia de *Curcuma sp.*, emprada com a colerètic i colagog (N, D);
dialmesch (confecció de)*, o *almesc* o *mesc* (D), *dialmesch* (D);

diamargariton* (confecció de) (N); (tauletes) *diamargaritoris* (S), *de perles* (S);
diamoron* (xarop de), o sigui *de móres* (N, MP) o *diamoronis* (M^aP, D);
diapalma (vegeu palma);
diaphenicon (confecció de), *diefemion*, purgant, de polpa de dàtils en infusió de vinagre) (N, S, D);
diaquiló (emplastre de), de *diachilon* (emplastre d'un òxid de plom i oli) (N), *de diaquilons comuns* (MP, D), *diachilonus magno* (*emplastrum dia quilon magnum* 'emplastre diaquiló magne') (MP), o *diachilonis magni* (D);
diarodon o **diarrodon** (tauletes) (S); (trociscs de)*, de *diarrodon* (S) o *diarrhodon* (N, D);
diarrodon abatis* (confecció de) (N);
diatragacant (tauletes), de *diatragant* (N) o *dradragant* (o sigui de tragacant) (MP);
dictam (planta), *Dictamnus sp.*, *dictamo* (N, S, M^aP);
diecatemion (confecció de), potser *diacatholicon*, purgant, composició universal (N, S, M^aP, MP, D);
drago (vegeu sang);
donzell (vegeu *absenta*) (S, M^aP, MP) o [*de oleo*] *abzinthorum* (D); o sigui de la planta *Artemisia absinthium*; (xarop de) o *absinthi* (*Artemisia absinthium*) (D).

E

eboris (vegeu *ivori*);
egipci (ungüent), o *agepsiach* (N), o *egiptiach* (MP), o *egipciari* (D);
el·lèbor blanc (o veratre, *Veratrum album*), *alleborro albo* (S);
el·lèbor negre (*Helleborus niger* 'herba balletera negra'), *alleboro negra* (S);
encens (N, S);
endívia o **endívies** (aigua d') (*Cichorium endivia*) (N, MP, M^aP); (xarop d') o *indívia* (N, M^aP, D), o *d'endívia simple* (D), o *d'endívia compost* (S, D);
escamònia (rizoma d')*, *scamonica* (o sigui *scammonia*) (rizoma d') (N), *Convolvulus scammonia*;
escil·lític (vegeu *vinagre*);
escorpins (oli d') (S, MP) o [*oleum*] *scorpionum* (D), *d'escurçons* (M^aP), o *de víperes* (N), o *de viperas* (MP);
escurçonera (aigua), *aigua scorsonera* o *escorsonera* (N) (M^aP), o *aqua viperinae* (D); (xarop d') *d'escursonera* o *scorsonera* (N, M^aP), o *viperine* (*viperina*, *Echium vulgare*) (D);
espíc (oli de), o sigui *espígol* (M^aP, MP) o *spich* (S);

espicanard (arrel d')*, *Nardostachys jatamansi*, *spichnart* (N);
espodí (trociscs d'), *ivori calcinat* (N, S, M^aP) o *spodio* (N, D);
estorac (resina treta del *Styrax officinalis*) o *storachs* (N, S);
euforbi (resina que s'extreu de diferents plantes del gènere *Euphorbia*) o *ouforbi* (S);
eufràsia* (aigua d') (*Euphrasia sp.*) (N), o *ofrasies* (M^aP), o *aufrasia* (MP);
eupatori (suc de)* (N, D); (trociscs d')*, *Eupatorium sp.* (S) o *eupatorio* (D).

F

falzia (xarop de), *de falsia* (N), o *falzia* (S, M^aP), o *capillum* (*Adiantum capillus-veneris*) (D);
fenigrec (vegeu *senigrec*);
fenoll o **fonoll** (aigua de) (N, M^aP, MP);
fill de Zacaries (emplastre del)* *emplastae filii zacchariae* (*emplastrum filii Zacarie*) (D);
filoni pèrsic* (electuari), *philonis perci* (D);
filoni romà* (electuari), *philonis romani* (D);
fluxum ventris (vegeu *contra fluxum*);
fonoll (llavor de) (*Foeniculum vulgare*) (MP);
fumària* (xarop de) (*Fumaria sp.*), *xarop de fumoterrae* (N), o *fumisterris* (S), o *fumària* (M^aP, MP, D); (píndoles de) (M^aP).

G

galanga (rizoma de)* (*Alpinia sp.*), *galange* (N, S, M^aP);
gàlban (goma resina)*, *galbano* (N, S, MP, D);
galia moscada (vegeu *nou moscada*);
gallina (greix de) (N, S, M^aP, MP);
gerapiga (confecció de), *gerapiga composta* o *giripiga* 'sèver sucotrí' (S, M^aP, MP);
gingebre (espècia) (S), *gingebre picat* (N);
grana (confecció de), *pulvis granatus* (N); (llavor de) (S);
grana tinctòria* (N), *rúbia tinctòria* (N) o *rubetintorum* (MP);
granats (MP, D) o *granatorum* (D);
Gratia Dei (emplastre)* (S), o emplastre *divinum* (*emplastrum gracia Dei*) (N, M^aP);
grippae* (oli) o sigui «pro unguento Agripe» (N); d'Agripa;
guaiaic (vegeu *palo santo*);
Guillem Sirvent (emplastre)* (N, S, M^aP, D) o *Guillemcirvent* (MP);

guineu (oli de) (M^aP) o *vulpini albuna* (D); *Oleum vulpinum*,⁵⁰

H

heura (goma d') (N);

hiera* (confecció de), de *hyera comp.* (N), o *hiera logadionis* (N), o *hiere logadionis* (D).

I

índies (píndoles), *pillulae indiae* (*pillule inde*) (N);

ivori (vegeu *marfil*).

J

jacints (pólvores de) (*Hyacinthus sp.*), de *jacints* (S, M^aP, D), o *hyacinthorum* (N), o *pólvores de la confecció de jacints* (N, MP);

Joannis Vigonis* (pólvores).

K

karabe (vegeu *cárabe*).

L

laca (goma) (S) (substància resinosa vermella procedent d'alguns arbres de l'Índia);

litargiri (ungüent de)*, de *litarge* (o sigui *litargiri*, monòxid de plom, PbO, contra els cops i les caigudes) (N), o *litargia* (MP), o *lytargiri* (D), o *de plom* (N, MP), o *de plumbi usti* (N); *litarge* (N, S);

llana sutza o **suarda** (ungüent de)*, *llana suigia* (*succida* o *sucida* 'no rentada') (N), o de *llana sutge* (N), o *llana sutja* (MP);

llard llart (B) o *llart dols* (o sigui *llard dolç*) (M^aP);

lletugues (aigua de), de *latugas* (N);

lli (llavor de) (*Linum usitatissimum*) (N, MP);

llimó (xarop de) (S) o *limonium* (D), o *de grana de llimons* (M^aP), de *limonata mellis* (N);

llimona o **llimones** (suc de) (M^aP, MP); (pólvores de), *pólvores de llimones amargues*, o *limonata smarag.* (N) o *limonata ex maragdis* (D); (xarop de peles de) (S);

llinós o **llinosa** (oli de) (N, S);

lliriol o **lliri** (oli de) (S), o de *lliris* (N, M^aP, MP), o [*de oleo*] *lillorum alborum* (o sigui de *lliris blancs*) (*Lilium candidum*) (D), o de *lliris blaus* (*Iris sp.*) (MP);

llor (oli de) (N);

llorer (vegeu *baies*);

lucis maior (píndoles de)*

llúpols (xarop de) (*Humulus lupulus*) (M^aP) o *lupulorum* (D).

M

maduixes (aigua de) (*Fragaria vesca*) (M^aP);

magrana (suc de) (*Punica granatum*) (M^aP, MP); (xarop de)* *xarop de magranes* (MP) o *granatorum* (D);

mangra (vegeu *almangra*);

manna o **mannà** (pólvores), pólvores d'una substància sacarina que flueix de certes plantes (N);

mantega (N, M^aP) o *buthiri vac.* (mantega de vaca) (D);

marciató (ungüent)*, *marciatoni* (*unguentum Marciato* 'ungüent de Marcià') (D);

margarites (confecció de) (*Bellis sp.*) (N); *margarites* (N) o *margarites preparades* (D);

marfil (peladures de), *rasura eboris* (de vori; ullal d'elefant) (M^aP, MP);

màstec (oli de) (N, S, M^aP) o [*oleum*] *mastichinum* (D);

mata* (oli de) (*Pistacia lentiscus*) (N);

matafaluga (fruit), *Pimpinella anisum* 'anís', fruits medicinals i aromàtics (N);

mel (N);

melilot (emplastre de) (*Melilotus officinalis*), de *mellilot* (S) o *meliloti* (D);

meló (llavor de) (*Cucumis melo*) (M^aP, MP);

melrosat (xarop de), o *rodomel* (N, S, MP), o *rhodomellis* (D), o *melrosat de sucre* (M^aP, MP) o *melrosat de mel* (M^aP, MP);

menta (xarop de) (S, M^aP);

mesc (vegeu *dialmesch*);

micleta* (confecció), preparat amb mirabolans, per al flux de sang o morenes, astringent (N, S, M^aP, D);

milfulles (llavor de), *millum folis* (S) o *mille folis*, *Achillea millefolium* (M^aP);

mill del sol (llavor)*, *mellum solis* (N);

mini (N, S);

mirabolà negre (planta) *Terminalia chebula*, *chebuls* (S);

mirabolans (píndoles de) (N, S, M^aP), *Prunus cerasifera* 'mirabolà', o *mirabolans citrins* (S, M^aP), o (*mirabolans*) *bellerichs* (S);

mirra (trociscs de) (*Commiphora sp.*) (S, M^aP, MP) o *mirra* (N, D);

mirtil (xarop de), *Vaccinium myrtillus* 'nabinera' (D),

mirtol* (oli de); [*de oleo*] *mirtillorum* (D);

mitja confecció (ungüent de la)*, *de mitja confectio* (*unguentum medie confecciones* 'ungüent de la mitja confecció') (N, MP), o *mediae confectionis* (D);

⁵⁰Cf. Cf. Duch, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 378-377.

mitridat* (contraverí o antídol) (N, M^aP, D), *madrigat* (S);

mòmia (vegeu *múmia*);

mostassa (espècia) (*Brassica nigra* o *Sinapis alba*, la segona més típica en medicina) o *mostalla* (MP);

móres (suc de) (MP); (vegeu *diamoron*);

murtons o **murtrons** (oli de), *mortrons* o *mortons* ‘baia de la murta, *Myrtus communis*) (N, S, M^aP, MP), o *de murtra de pericon* (o sigui *oli de pericó*, *Hypericum perforatum*) (S, M^aP), o *de pericons* (MP) o *oli hipericon* (N), *oli hipericon sense sofre i mirra* (N, S); (xarop de) *de murtrons* o *mortrons* (N, S) o *de suc de murtrons* (M^aP);

múmia* «múmia, tres quarts» (S, N), que pot ser *mòmia*.

N

nabinera (vegeu *mirtíl*);

nou moscada (trociscs de), *de galia moscata* (*Myristica fragrans*) (S);

nous (xarop de) (S) o *jugulans* (*Juglans regia*) (D) o *dianucum* (de *nux nucis*) (D).

O

olivera (goma d’) (*Olea europaea*) (MP);

opi (S), suc del cascall (*Papaver somniferum*);

opopònac*, *apoponach* (N, S) (resina);

ós (greix d’), *greix de onso* (N);

oximel* (oli d’), *d’ochimel scallit* (potser oximel d’escil·la) (M^aP); (xarop d’) *oximel* (N, S, MP) o *oximellis* (D), *oximel compost* (mescla de mel, aigua i vinagre) (N);

oxicrós (emplastre d’), *occicrossi* (S) o *oxicroci* (*emplastrum oxicroceum* ‘emplastre de vinagre i safrà’, amb el llatí *crocus* -i ‘safrà’) (D);

oxisacra (xarop d’), *oxysaccharum simplex*, o sigui sucre, vinagre i suc de magrana (S) o *oxisacri* (M^aP).

P

palma (emplastre de), *de dia palma* (*emplastrum dia palma* ‘emplastre de palma’) (N), o de *diapalme* (S), o de *diapalma* (MP, D);

palo santo (¿correspon al guaiac, *Guaiacum officinale*, que dona una goma resina usada en farmàcia?) (N);

panses (fruit) (MP);

pastanaga (sement de), *Daucus carota* o *semen dauci* (MP);

pebre (espècia) (*Piper nigrum*) o *pebre llonch* (N, M^aP), o *pebre llarch* (*Piper longum*) (MP), o *piperis longi* (S);

pega negra (N) (substància semblant a la pega grega obtinguda de la destil·lació seca del pi);

pelitre (vegeu *piretre*);

peònia o **peònies** (arrel de) (*Paeonia sp.*) (MP); *de peònia* (llavor de) (N, M^aP, MP);

perles (M^aP);

Petri Albi (emplastre de)* (S, MP);

phseli* (vegeu *bdel·li*) (N);

pi* (looc de) (*Pinus sp.*), *loch de pino* (D);

pinyons (*Pinus pinea*) (N);

piretre (*Tanacetum cinerariifolium*), *pelitre* (N);

plantatge (aigua de) (N, M^aP, MP);

plom (vegeu *litargiri*); (ungüent de) (N); *plom* (N, S, M^aP, MP);

polipodi (*Polypodium vulgare*) (S);

pomes regis sabor (xarop de) (N);

poncem (llavor de) (*Citrus medica*) (N, M^aP, MP);

poncemer (vegeu *cortisibus citri*);

populeó (ungüent)*: *ungüent populeon* (N, MP) o *populeonis* (D);

prunes (fruit) (*Prunus communis*) (MP), *prunes seques* (N);

pulmone vulpis* (looc), *loc pulmone vulpis* (D).

R

ramich (trociscs de)* (D); cf. *confecció Ramich*;

rave (llavor de) (*Raphanus sativus*) (M^aP);

Rhasis (ungüent)* (N, S);

regalèssia* (xarop de) (*Glycyrrhiza glabra*) (N, S, M^aP) o *liquiritia* (del ll. td. *līquiritīa*, i aquest, alteració del gr. *glykýrriza*) (N, D);

reïna de pi (S) o *resina de pi* (MP);

rel (xarop de dues/cinc)*, *axarop de duas rels* (N) o *xarop de duabus radicibus* (D), *xarop de cinc rels* (M^aP); (píndoles de), *píndolas de rayll* (o sigui d’arrel) (M^aP);

rodomet (vegeu *melrosat*);

roja (planta) (vegeu *Rubia tinctoria*);

ronya (ungüent de) (MP) o *scabiem* (àcar *Sarcoptes scabiei*) (D);

rosat (oli) (N, M^aP), *d’oli rosat complet* (MP) o *rosati comp.* (D), *d’oli rosat enfensi*⁵¹ (M^aP), *oli rosat ompha-*

⁵¹ O sigui *en fer-s’hi* (= llatí *in fieri*).

ci (o sigui *omphacinum*)⁵² (MP), o *rosati omphacini* (D), o *oli rosas amphandi* (N); *Rosatum omphacinum*, d'olives verdes; (ungüent) *unguentum rosatum* 'ungüent rosat' (N, MP) o *rosati* (D);

rosat sandalat (ungüent) *rosatum santal*. (o sigui rosat sandalat) (N), o *rosat sandalat* (MP), o *rosati sandalati* (D);

roselles (xarop de) (*Papaver rhoeas*), o *papaverum o papaver rubri* (D);

roses* (infusió de) (N, M^aP), *infusions de roses alexandrines* (MP); (suc de) (N, M^aP), *suc de roses veres* (MP); (confecció de), de *roses* o *rosarum* (M^aP) o *rosate novella* (N), *Rosata novella*; (conserva de)* (N) o *de roses veres* (MP) o *rosarum verum* (D); (xarop de) *de rhodosacchari* (D), *d'infusió de roses* (M^aP) o *rosarum soliticum* (D), *de roses seques* (N, M^aP, MP, D);

Rubia tinctoria (vegeu roja i grana tinctoria) (N);

ruda (oli de) (N, S, M^aP, MP);

ruibarbre (xarop de) (*Rheum sp.*), *de ruibarbaro* (N) o *riubarber* (S) o *ruibarbaro* (M^aP); (vegeu també *xicoira*); (trociscs de) *de rhebarb.* (N) o *de riubarbara* (gèn. *Rheum*) (S), o *rabarbaro* (M^aP, MP), o *rhabarbero* (D).

S

safrà (confecció de) (MP); (vegeu *oxicrós*); (espècia) *croci* (*crocus -i*) (N), o *cefrà* (S), o *croca* (S);

sal gemma *sal gema* (M^aP);

sàlvia (aigua de) (N); (confecció de) *sàlvia imperial* (D);

sàndal* (*Santalum album*, de la fusta se n'extreu un oli, o se'n fan pólvores), o *sàndols blancs* (S, MP), o *sàndols citrins* (N, MP), o *sandalatorum* (M^aP), o *sàndols vermells* (S, MP), o *diatrium santalon*;

sang de drago* (resina), *sanguinis draconis* (N) o *sanch de dragó* (S) (M^aP);

sanum* (looc), *loch sanum* (D);

saüc (oli de) (N, M^aP);

saxífraga (píndoles de), *píndolas de salsifràgia* (o sigui saxífraga, *Saxifraga sp.*) (M^aP); (planta) *saxifràgia* (S);

schillítich (vegeu *vinagre*);

senet (planta) *Cassia sp.* (N, S);

senigrec o **fenigrec** (planta), *Trigonella foenum-graecum* (N);

serve (aigua de) (N);

sèver sucotrí (confecció de), de *sabar sicotrí* (N) o de *seva sacotrí* (S);

sinequibus (píndoles)*

sofre (N, S);

soplímat (vegeu *sublímat*);

stomacón (emplastre), d'*astomacón* (*emplastrum stomacicon* 'emplastre per a l'estómac') (N) o *stomacicon* (D);

sublímat* *soplímat* (S) o *suplímat* (M^aP), biclorur de mercuri;

sucre* (MP), *sucre candi* (S), *sucre de pols* (S), *sucro roig* (S, M^aP); *sucro de pa* (N), *sucro muscovat* o *mencabados* (N);

sumac (llavor de) (S, M^aP); (N, M^aP, MP, D).

T

tacamaca* (S, MP) (resina);

tragacant* (goma) (*Astragalus gummifer*), o *goma dragant* (S), o *gomadragant* (MP), o «gumma trag[acantha] blanca sens picar» (N); (tauletes de) (N, MP);

tamarindes (fruit) *Tamarindus indica* (N, S, M^aP, MP);

tàperes (trocisc de) (*Capparis spinosa*), de *capparibus* (N), o de *caparibus* (S), o *capparibus* (M^aP, D); (oli de) (N, M^aP) o *capparibus* (D);

tarongina (aigua de) (N, M^aP, MP), *de torongina* (N) o *de taronges* (MP);

taronja (xarop de peles de) (S);

terra de camell (N) «Se citan en la Edad Media su piel, el cuero y el estiércol (aparece como tierra de camell) e incluso lana de camello» (VCM);

terra sigillata (trociscs de), *terra segellada* (D);

toixó (greix de) (S);

tomanyí (vegeu *astecados*);

tormentil·la (*Potentilla erecta*) (N, S, M^aP, MP, D);

trementina *trementina d'avet* (*Abies alba*) (N) i *trementina comuna* (*Pinus sp.*) (N);

tríaca o **tríaga*** (confecció de), *tríaga de poncem* (N, S, M^aP, MP) o *tríaga magna* (S, D);

turbit (planta)* (*Operculina turpethum*) (N, S, M^aP, MP);

tussílag (xarop de), *de tossilago* (*Tussilago farfara* 'pota de cavall') (MP);

tutia (ungüent de) *thutiae* (*tuthia* 'òxid de zenc', ZnO) (D) (N, S, D).

V

valeriana (arrel de) (*Valeriana officinalis*) (MP);

verdet (N, S);

⁵² Cf. Duch, *La concòrdia dels apotecaris...*, pàgs. 402-403.

verdolagues (aigua de) (*Portulaca oleracea*) (N, M^aP); (llavor de) (MP);

vidriol (S) (denominació genèrica dels sulfats);

vinagre (MP), *vinagre rosat* (M^aP, MP), *vinagre schillitich* (N) o *eschillitich* (MP) (*escil·lític*, d'escil·la, *Scilla sp.*); (xarop de) (MP);

violat (oli), confeccionat amb violes (*Viola sp.*) (N, S, M^aP) o [*de oleo*] *violarum* (D); (xarop /xarop d') *violat* (N, S, M^aP), o *d'infusió de violes* (N), o *violarum* (D), o *de nou infusions de violes* (S), o *ex pluribus infusionis violarum* (D), o *axarop novem infus.* (N), *xarop de nou infusions* (MP);

violes (confecció de), o *violarum* (M^aP); (conserva de)* (N, S, MP, D), o *de fulleta de violes* (N);

vipera (trociscs de), escurçó (N, D);

viperina (conserva) (D); (vegeu *escurçonera*);

vitriol (vegeu *vidriol*).

X

xalapa (confecció de) (N, S, M^aP, MP) *Exogonium purga* 'jalapa', arrel d'efecte purgant;

xicoira o **xicoires** (*Cichorium intybus*) (N, MP); (xarop de) (N, M^aP); *xarop de xicoira amb ruibarbre* (MP).

Z

zedoària (planta), *cedoària*, *Curcuma zedoaria* (N).⁵³

Bibliografia

ALCOVER, Antoni M.; Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma de Mallorca 1730-1762, 10 vols. (en sigla, DCVB).

CFC → VALLÈS.

COMPANYS I FERRERONS, Isabel; Montserrat SANTMARTÍ I ROSET, *Els inventaris de les botigues de tres apotecaris de Tarragona: Llorenç Sabater, Pere Riber i Ignasi Vidal (1604-1608)*, dins *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. XXXIII, Fundació Noguera, Barcelona 2015, pàgs. 71-188.

DCVB → ALCOVER

DEMCAT = *Diccionari enciclopèdic de medicina* (en línia).

DUCH I TORNER, M. Montserrat; *La concòrdia dels apotecaris de Barcelona de 1511. Estudi, transcripció i traducció*, Fundació Uriach, Barcelona 2000.

GDLC = *Gran diccionari de la llengua catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1988.

VALLÈS, Joan; M. Àngels BONET; Joan VENY; M. Antònia JULIÀ; Josep VIGO; Joan Carles VILLALONGA, *Noms de plantes. Corpus de fitonímia catalana*, Termcat, Centre de Terminologia, Barcelona 2014 (en sigla, CFC).

VCM = *Vocabulario de Comercio Medieval*. Legado Gual Camarena, Universidad de Murcia (en línia).

⁵³ Agraïixo als botànics Cèsar Blanché i Joan Vallès Xirau les observacions i comentaris que m'han fet sobre aquest treball.

Un exemple de Privilegi d'apotecari atorgat a Cervera, 1721

An example of a pharmacist's Privilege granted in Cervera in 1721

MERCÈ SALSENCH OLLÉ

Llicenciada en història. C.E.: merce_so@hotmail.com

Resum - El tinent protometge Sebastian Creagh, concedeix el privilegi d'apotecari a Antoni Serradell, natural de Vilanova de Meià, després d'haver estat examinat pels apotecaris de Cervera, Josep Corts i Josep Saperes, amb el qual podrà exercir el seu ofici i obrir farmàcia arreu del Principat de Catalunya.

Paraules Clau: Col·legi d'apotecaris i cirurgians de Cervera, Sebastian Creagh, Felip V, Josep Corts, Història de la Farmàcia, privilegi d'apotecari.

Abstract - Sebastian Creagh grants the privilege of apothecary to Antoni Serradell, a native of Vilanova de Meià, after being examined by the apothecaries of Cervera, Josep Corts and Josep Saperes, with which he will be able to exercise his profession and open a pharmacy throughout the Principality of Catalonia.

Key Words: College of Pharmacists and Surgeons of Cervera, Sebastian Creagh, Philip V, Josep Corts, History of Pharmacy, privilege of pharmacist.

Introducció

Sota el regnat de Felip V, els protometges de Catalunya foren anomenats directament des de Madrid. En el cas que ens ocupa, Sebastian Creagh, d'origen irlandès, era un metge militar d'alta graduació que ocupà els càrrecs de tinent protometge i de protometge entre 1717 i 1734 (altres fonts esmenten 1766). El protometge visitava i clausurava, si era menester, les farmàcies del Principat, com també, examinava i atorgava privilegis d'apotecari.

El protometge i el Col·legi d'apotecaris i cirurgians de Cervera

Segons sembla, el protometge de Catalunya s'ajudava de lloctinents i examinadors d'arreu del Principat, com s'observa amb membres del Col·legi d'apotecaris i cirurgians de Cervera, corporació creada el 27 de setembre de 1704 per Felip V a instàncies dels mateixos apotecaris i cirurgians cerverins. Sebastian Creagh havia designat el cirurgià Pere Joan Castelló com a lloctinent a Cervera i als apotecaris Josep Corts i Josep Saperes com a examinadors.

Privilegi d'apotecari a Antoni Serradell

L'apotecari Antoni Serradell i de Gualdo, veí de Vilanova de Meià, havent cursat i practicat l'ofici d'apotecari, era examinat pels apotecaris ceriverins Josep Corts i Josep Saperes. Aprovat l'examen, jurava en mans del ceriverí Pere Joan Castelló, doctor en medicina, el bon exercici de l'art d'apotecari i, per damunt de tot, ser un bon i lleial vassall de Felip V i obeir el protometge o lloctinent. Després de totes aquestes passes Sebastian Creagh concedia el privilegi d'apotecari amb què Serradell podia exercir el seu ofici i obrir farmàcia arreu del Principat.

A continuació reproduïm el document notarial:

“ Don Sebastian Creagh, médico del Real Ejército del Principado de Cataluña, lugarteniente de Prothomédico en el mismo Principado por el Señor Don Juan Higgins, primer médico de Cámara del Rey Nuestro Señor (Dios le guarde) y Prothomédico nombrado por Su Magestad en el dicho Principado de Cataluña.

Por quanto es muy justo y conforme a la razón que los que se han fatigado en los estudios de algun arte y consumido largo tiempo trebajando baxo la ensenyansa de maestros de ella, de que salieron suficientmente péritos, sean condecorados con la graduación de dicha arte que corresponda a su persona y méritos.

Por tanto en consideración de que Anthonio Serradell y de Gualdo, vezino de la villa de Villanueva de Meya, Prioarado de Santa Maria de Meya, de ningún obispado, hijo legítimo y natural del doctor Joseph Serradell, quam notario público de dicha villa, y de Elena su mujer viviente. Según información por mi echa en persona de buena fama, vida y trato y que habiendo sido examinado y probado sobre las questiones y reglas de la arte de formacopeca en el especulantio y práctico por Joseph Corts y Joseph Saperes, apotecarios de la presente ciudad de Cervera, examinadores por mi nombrados, estes han echo relación jurada de haver examinado, probado, preguntado al dicho Antonio Serradell sobre varias questiones y reglas de la arte de formacopeca a que ha dado cabal satisfacción y legítimas respuestas por lujos motivos dixo ser el dicho Antonio Serradell idoneo, suficiente y hábil para exercer, usar y practicar dicha arte de formacopeca

y tener puerta y botica habierta para ello en la conformidad que la tienen y pueden tener los maestros de dicha arte legitimamente aprobados.

Por tanto, attendiendo a lo dicho por la autoridad del officio que exerso por mi Principal y en su nombre doy fee y verdadero testimonio a quienes esse mi despacho vieren que el dicho Anthonio Serradell deve ser admitido conforme deliberase es consulto con a benemérito y condigno le admito para exercer y usar dicha arte con todas sus dependencias pues juró en manos del doctor en medicina Pedro Juan Castelló de dicha ciudad de Cervera, lugarteniente tambien de dicho Prothomédico de dicho Principado de Catalunya, según disposición del Sacro Consilio de Trento aprobando la Santa Fee Chatòlica a Dios Nuestro Señor y a su Santa Cruz de bien, fiel y cumplidamente se haver en el exercicio de dicha arte y de estar siempre a la devida obediencia del Señor Prothomédico y su lugarteniente o sustituto que oy son y por tiempo fueren y de servir de Bal de los Pobres de Jesuchristo que a él recurrirán y que defenderá la Concepción de la Virgen Maria, madre y senyora nuestra, sin mácula de pecado original, en el primer instante y que preparava los medicamentos según las concordias de este Principado.

Y, assí mismo, de ser bueno y leal vassallo de Su Magestad y de consentir a conspiración alguna contra Su Magestad y sus legítimos successores en la Real Corona, antes bien, en caso de tener alguna intelligensia lo pondrá en la comprehensión de alguno de los Reales Ministros que mejor le pareciere y ordeno que en pena de quinientas libras moneda Barcelonesa de sus propios bienes en caso de inobediencia executadora por los gastos del officio de Prothomédico aplicadoras que no tenga condupta alguna assi en común como en particular. Y doy y concedo al dicho Antonio Serradell licencia, facultad y poder para tener puerta y botica habierta al público para exercer dicha arte y todo lo perteneciente a ella en qualquier ciudad, villa y lugar de esse Principado; en cuyo testimonio le mande dar las presentes firmadas de mi mano celladas con el cello y referendadas por el escrivano del Protomédico.

Dadas en la ciudad de Cervera a los veynte y cinco dias del mes de junio anyo del nacimiento de Nuestro Señor Jesuchristo de mil setecientos veynte y dos.

Don Sebastian Creagh protomédico
De mandado de Su Senyoria
Joseph Pomés y Mensa, escrivano público de la
ciudad de Cervera.”

Fonts arxivístiques

ACSG, Fons Notarial de Cervera, Josep Pomés i Mensa, Manual 1721-1722.

Bibliografia

AAVV. *Timoteo O'Scanlan*. DB-e Diccionario Biográfico electrónico. Madrid: Real Academia de la Historia (2018+). [En línia]. <<https://dbe.rah.es/biografias/52889/timoteo-oscanlan>> [Consulta: 24/03/2022]

DANÓN, José. Protomédicos y Protomedicato en Cataluña. *DYNAMIS. Acta Hisp. Med. Sci. Hist. Illus.* 16 (1996). p. 205-217. <<https://www.raco.cat/index.php/Dynamis/article/download/105973/150035/>> [Consulta: 24/03/2022]

SALSENCH OLLÉ, Mercè. Creació del Col·legi d'apotecaris i cirurgians de Cervera, 1704. *Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia*. Barcelona: 37 (2021), p. 29-31. https://schf.cat/wp-content/uploads/2022/03/SCFH_37_29-33.pdf

ZARZOSO, Alfonso. *Protomedicato y boticarios en la Barcelona del siglo XVIII*. [En línia]. *DYNAMIS. Acta Hisp. Med. Sci. Hist. Illus.* 16 (1996), p. 151-171. <https://ddd.uab.cat/pub/dynamis/02119536v16/02119536v16p151.pdf> [Consulta: 24/03/2022]

L'apotecari. La seva formació, exercici i qualitats professionals fins al segle XIX*

The apothecary. His training, exercise and qualities professionals until the 19th century

JOSÉ MARIA ROVIRA I ANGLADA^{1,2}

¹Societat Catalana d'Història de la Farmàcia i

²Societat Catalana d'Història de la Ciència i la Tècnica (I.E.C). C.E.: jmrovira60@yahoo.es

Resum – Moltes de les lleis i disposicions que regulen actualment l'exercici de la Farmàcia, es van originar i s'han mantingut vigents des de el segle XV.

Paraules Clau: apotecari, apotecaria, legislació farmacèutica.

Abstract – Most of the laws and standards that currently regulate the professional practice of pharmacy, were adopted, and came into force in the 15th century, and are all applicable nowadays.

Keywords: apothecary, pharmacist, pharmaceutical legislation

Antecedents històrics de la professió farmacèutica

Durant segles, al llarg del temps, la pràctica de la medicina i la farmàcia es van desenvolupar conjuntament. El físic o el metge preparaven els seus propis medicaments, que componien mitjançant plantes o subs-

tàncies que recol·lectaven o compraven a herbolaris i especiers.

Les primeres dades sobre la separació de les dues activitats i una assumpció d'identitat per part de cada professió provenen de la ciutat de Bagdad, en la qual ja al segle VIII hi havia establiments oberts que elabora-

* Nota del Consell Editorial: Text íntegre de la conferència impartida per J.M. Rovira el dia 22 de novembre de 2021 al Col·legi de Farmacèutics de Barcelona amb el títol *La formació i les qualitats d'un apotecari per exercir la professió durant els segles XVII al XIX*, que va anar a càrrec de Josep M. Rovira, membre de la Junta Directiva de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia, com a cloenda de l'Assemblea General de Socis de l'entitat.

ven i venien, només, medicaments, fossin receptats pels metges o no.

A Europa, no és fins al segle XII que es considera que la preparació dels medicaments i tot allò que comporta (cultiu i recol·lecció de plantes, classificació dels medicaments simples i preparació dels compostos d'acord amb les normes de l'art, etc.) exigeixen una especial atenció, dedicació i coneixements específics, incompatibles amb altres tipus d'activitat. És més, es considera que el seu exercici és un art vinculat, tot i que no necessàriament unit, a l'exercici de la medicina. En conseqüència, es va plantejar la qüestió que qui l'exercís havia de tenir una preparació prèvia, específicament farmacèutica, que només es podia adquirir rebent coneixements teòrics de mestres experimentats i amb pràctiques llargues.

És molt possible que la primera norma reguladora de l'exercici de la farmàcia tingui un origen centreeuropeu: la va dictar Frederic II de Hohenstaufen, emperador d'Alemanya i rei de Roma i de les dues Sicílies, i anava dirigida a aquest darrer regne. Va ser un edicte que data del 1240 i que pot considerar-se com l'estatut de creació de la farmàcia com a professió i amb identitat pròpia. Posteriorment, i de manera progressiva, la idea es va anar estenent a altres països i comunitats per mitjà de normes i disposicions similars. L'edicte contenia, en resum, instruccions i normes que gairebé vuit-cents anys després encara segueixen vigents. En primer lloc, separava definitivament la professió mèdica de la farmacèutica, és a dir, en termes de l'època, separava l'activitat del físic i la de l'apotecari. Aquesta delimitació de funcions ja tenia un antecedent històric, però d'aplicació local. Es tracta de l'Estatut de la ciutat d'Arle, a Provença (França), que data de l'any 1162. Altres aspectes rellevants són que prohibia que el metge, exercint com a tal, tingués també una apotecaria oberta, tal com passava en alguns casos. Obligava l'aspirant a apotecari a adquirir prèviament una bona formació teòrica i pràctica a la vora d'un mestre amb reputació abans d'obtenir la seva llicència per exercir. Prohibia qualsevol tipus d'associació mercantil entre els dos professionals. Regulava els beneficis que es podien obtenir de la venda de medicaments revisant els preus, que s'havien de fixar en funció de la dificultat i el cost d'obtenció dels seus components, els anomenats simples, i la preparació dels compostos segons la complexitat que requeria la seva elaboració. Amb aquestes disposicions es pretenia unificar preus, a

fi d'evitar abusos i enriquiments ràpids de professionals poc escrupolosos. D'aquí en van sortir, anys més tard, les tarifes per a la taxació dels medicaments, que inicialment eren d'aplicació pràcticament local, però que a partir del segle XVII es van oficialitzar de manera quasi generalitzada.

Aquest primer cos legal va obrir un camí a altres disposicions que, després de ser adoptades per altres comunitats, van ser ampliadades o adequades a les seves necessitats. Per la seva amplitud i importància cal citar-ne dues més. L'Estatut de la ciutat d'Avinyó de 1242, en què, a part de les obligacions citades en els anteriors, insistia que l'apotecari no rebria prebendes pels seus serveis ni establiria acords amb els metges per atreure clients. Obligava per primer cop a la història que un professional, en aquest cas l'apotecari, jurés sobre els evangelis exercir la seva feina amb dignitat, lleialtat i ètica.

En el conjunt dels regnes que integraven la península ibèrica, la primera legislació estatutària de la Farmàcia apareix al Codi de les Set Partides, publicat el 1263. Concretament, a la partida VII, títol VIII, a les lleis 6 i 7, s'hi establí la diferència entre físic i apotecari, i introduïa advertències serioses i càstigs pels que no practiquessin amb honestetat el seu art.

La definició de la professió i la seva subjecció a unes primeres normes legals d'actuació va portar a l'aparició d'un sentit corporatiu entre els seus practicants. Van aparèixer els primers estaments que agrupaven els apotecaris per coordinar la seva actuació, perseguir i corregir la mala pràctica, evitar la competència deslleial i unir els seus esforços per defensar els seus interessos. El resultat va ser la creació de les primeres confraries, gremis i col·legis d'apotecaris inicialment d'àmbit local, situats en ciutats, però que, pel benefici que comportava la seva actuació, els seus acords i ordenances eren adoptats pels apotecaris situats en zones o comarques al voltant de la ciutat on s'ubicava la corporació.

Les corporacions professionals d'apotecaris d'origen més antic són les de Barcelona, constituïda com a entitat el 1445 en un acte presidit pel Veguer de la ciutat. Anteriorment, hi havia Ordenacions de tipus municipal que regulaven agrupacions professionals, de tipus gremial, l'antiguitat de les quals es remunta al 1351, dictades per Pere IV el Cerimoniós (1336-1387) per al regne d'Aragó i Catalunya i, posteriorment, les del 1443, en

què s'estableix l'embrió del que serà el Col·legi d'Apotecaris de Barcelona, que finalment es va constituir com a tal el dia 3 de novembre de l'esmentat any 1445, i en el qual ja apareix la figura del Cònsol al capdavant dels apotecaris barcelonesos presidint la Institució. A la ciutat de València, que es va constituir el 1441, possiblement amb activitats anteriors a aquesta data. El de Saragossa es va constituir el 1391 i, per tant, és el més antic de tots. En l'antic regne de Mallorca, hi ha legislació corporativa farmacèutica des del 1482, i fins al 1584 va subsistir-hi una institució semblant a la gremial que tenia el curiós nom de "Noble art de apothecaris, speciers, sucres i candelers", i que a partir de l'any esmentat es va reorganitzar sota el nom no menys curiós de "L'art i Col·legi dels honorables i discrets Apothecaris. Cofraria de les Tres Marias". Aquestes institucions corporatives s'havien anomenat inicialment d'especiers, droguers, herbolaris, com es pot veure en el cas de l'agremiació balear. De mica en mica, es van anar abandonant aquestes denominacions que van ésser substituïdes per la d'apotecari i, en cada cas, aquests altres oficis van generar els seus propis gremis d'acord amb la seva activitat comercial. En alguns casos, aquesta col·legiació es va realitzar agrupant les tres professions: metges, cirurgians i apotecaris. És el cas d'una de les més antigues, la Confraria dels sants Cosme, Damià i Lluc, fundada a Osca el 1480, malgrat que pocs anys més tard els apotecaris se'n van escindir, sembla, a causa de la superioritat que els metges pretenien exercir sobre els altres dos estaments professionals. La farmàcia i la cirurgia, llavors i durant segles, van ser considerades un art, a diferència de la medicina, que era considerada una ciència.

L'organització corporativa i la unió entre els professionals els va donar possibilitats de plantejar-se aspectes de l'exercici de la seva tasca que no estaven definits, va motivar reivindicacions, debats i plets que els van permetre assumir funcions que consideraven pròpies i recuperar drets que els havien estat usurpats, de manera que es definia com més anava més una identitat professional que no es debilitaria i que s'ampliaria en els segles posteriors.

Era necessari instituir el criteri que els apotecaris eren els únics professionals autoritzats per a l'elaboració i venda de medicaments, i per perseguir aquells que ho fessin sense estar-hi facultats. Malgrat les lleis que s'han citat anteriorment i moltes d'altres que es van publicar, a la pràctica real i tolerada i havia cinc estaments

professionals que d'alguna manera envaïen el camp del medicament. A part dels apotecaris, per dret, hi havia els especiers, droguers, cerers, herbolaris i aromaters de manera tangencial. El temps, els acords i més plets van anar perfilant i acotant els sectors de cadascun d'ells, deixant el camí lliure a l'apotecari.

Un altre assumpte que van haver de tractar va ser la seva denominació professional, atès que encara no hi havia la titulació definida i comuna, per la qual cosa hi va haver disparitat de criteris i llargues controvèrsies fins que es va adoptar el que es considerarà més apropiat.

Hi havia dos termes que ja s'usaven a l'Antiga Grècia i que van ser l'arrel de dues denominacions. Un era el d'*apotheke*, que definia l'establiment, si bé aquesta paraula només significava magatzem o botiga. L'altre terme va ser el de *pharmacopoulus*.

El document més antic d'origen hispà, conegut com el Privilegi dels Vint, de la ciutat de Saragossa i que data del 1118, fa servir la denominació de *botegarius*. En la crònica de Jaume I, escrita a mitjan segle XIII, apareix la professió definida com l'*ypotecaris*. En antics codis apareix la denominació de *rokaic*, que els autors tradueixen en dues interpretacions, apotecari o perfumista.

En una ordre dictada pel rei Sant Ferran III es menciona l'*apothecariorus*, fent referència a una autorització per a la venda de vins en una apotecaria. El text va ser expedit a Burgos el 6 de setembre de 1217. Tenint en compte que a les apotecaries també es venia vi, que a més a més era utilitzat com a base, o el que en la tecnologia actual classificaríem com a excipient, en la preparació de molts medicaments.

Al Codi de les Set Partides, mencionat anteriorment, hi apareix la paraula *especiero*, denominació amb la que es coneixia o, més ben dit, es confonia l'apotecari fins ben entrat el segle XV. El seu ús induïa a una confusió, ja que es tractava de dos oficis molt diferents. Com a curiositat, podem comentar que en una acta notarial aixecada el 1417, redactada en català, se cita un *specier* (especier). En un altre document, i fent al·lusió a la mateixa persona, (l'apotecari Pere Segura, del poble de Morella) se l'anomena *apothecarium*.

En una butlla dictada per l'antipapa Luna el 1415, relacionada amb els jueus i l'exercici de la far-

màcia, i en una altra ocasió en una cèdula de Joan II de Castella i Lleó datada del 1432, que confirma el contingut de la butlla per als seus regnes, utilitza la denominació d'apothecarium (apotecari).

En aquesta mateixa època, segle XV, apareix en comptades ocasions una curiosa denominació de *pigmentarius*, quan es fa referència als frares apotecaris.

Al llarg dels anys es va anar consolidant la denominació d'apotecari. En castellà, la de *boticario*, i rarament s'utilitzava la d'*apotecario*.

El seu perfil professional no estava ben definit. Preparaven medicaments correctament però encara no eren considerats professionals lliures i autònoms. L'ombra del metge encara es projectava sobre la seva activitat.

Una altra fita aconseguida amb les agrupacions professionals va ser començar a unir criteris sobre la selecció i forma de preparació dels medicaments. Fins aleshores, cada apotecari els elaborava segons el seu entendre i el fruit de la pràctica, la qual cosa establia diferències en un mateix compost pel que fa als seus components, quantitats, processos de maceració, destil·lació, etc. El més greu era la diferència entre els diferents pesos, que podien variar d'una comarca a l'altra i d'un regne a l'altre. El resultat va ser l'aparició dels primers tractats sobre la selecció de les matèries primeres i la forma de preparar els medicaments, obres que en les seves primeres pàgines intentaven unificar noms, descripció del material i aparells per a les diverses operacions per a la preparació, i una taula de pesos i mesures amb els seus símbols i equivalències amb d'altres.

El Col·legi d'Apotecaris de Florència té l'honor d'haver publicat la primera obra d'aquestes característiques, que fou l'anomenat Receptari Florentí (*Receptario composto dal famosissimo Chollegio degli eximii doctori della inclita cipta de Firenze*), el 1498, adoptat únicament pels apotecaris d'aquest senyoriu. La segona va ser publicada pel Col·legi d'Apotecaris de Barcelona l'any 1511, titulada *Concordia Apotecariorum Barchinonensis*, de la qual, amb lleugeres modificacions al títol, se'n va fer una segona edició el 1535 i una tercera el 1587. El seu ús va ser adoptat al principat de Catalunya. La tercera obra coneguda d'aquestes característiques va aparèixer el 1546 i va ser la *Concordia Aromatariorum Civitatis Cesaraugustana*, que va tenir una segona edició el 1553. La denominació de *concòr-*

dies a aquests tractats rau en el fet que eren el resultat d'un acord entre l'estament mèdic i el farmacèutic. Posteriorment, s'anomenarien "Pharmacopees", com se'ls segueix denominant en les seves edicions actuals, terme, pel que sembla, emprat per primer cop al segle III per Diògenes Laerci, metge-sacerdot de l'antic Egipte i rehabilitat per Santiago Dubois o de la Boe, dit també Jacobus Sylvius, professor de l'Escola Mèdica de París, que va escriure una farmacopea publicada en aquesta ciutat el 1555 i en una edició anterior a Londres, el 1548.

El primer intent d'unificar criteris en una sola farmacopea parteix d'una Reial Pragmàtica de Felip II, el 1593, en la qual s'ordena imprimir una farmacopea general per a l'ús dels apotecaris del regne. Aquesta idea no es va fer realitat fins al 1739, any en què, a càrrec del col·legi d'apotecaris de Madrid, s'edita la *Pharmacopoeia Matritensis*, de la qual se'n va imprimir una segona edició el 1762. Totes les edicions citades fins aquí van ser redactades en llatí, llengua emprada per a l'estudi de les ciències i les humanitats fins a mitjan segle XIX. Davant el seu desús progressiu i la notable manca de pràctica dels apotecaris, el 1823 es va editar una versió traduïda al castellà d'aquesta *Pharmacopoeia Matritensis*. Durant aquest interval de temps i en virtut d'una Reial Ordre de Carles IV, de 1794, s'ordena la redacció i edició d'una farmacopea d'ús obligatori a tots els regnes de la península i territoris d'ultramar. Aquest text va rebre el nom de *Pharmacopea Hispana*, editada en llatí, i en el pròleg s'hi cita l'experiència i beneficis aconseguits amb la introducció de la madrilenya, obviant totes les publicades des del segle XVI.

El Reial Tribunal del Protomedicat

La primera gran regulació de la professió en els seus àmbits de formació i exercici es produeix durant el regnat dels Reis Catòlics.

Potser per consolidar la professió, per homologar criteris sobre l'activitat de tots els professionals als regnes que comprenia la seva corona, o com a primera manifestació d'una política centralitzadora, es crea per la Llei de 30 de març de 1477 el Tribunal del Reial Protomedicat de Castella, amb jurisdicció en tots els regnes i possessions. Aquesta Llei va ser complementada amb posteriors disposicions reials el 1491 i el 1498, que van

donar lloc a les Ordenances del Real Protomedicat. En el Cap. 7è d'aquestes Ordenances es justifica d'alguna manera la necessitat de la seva implantació, quan diu: “*E por quanto Nos (el Rey) somos informados, y sabemos cierto, que en los tiempos pasados a causa de flaqueza de Justicia, y Gobernación de nuestros Reynos, se dieron y han dado Cartas de Exámenes y licencias a hombres indoctores y no suficientes para usar de los dichos oficios...*”

En aquest corpus legal es regulava la formació dels metges, cirurgians i apotecaris i l'exercici de les seves respectives professions, i introduïa una novetat encara vigent que va ser la no validesa dels títols obtinguts fora d'Espanya... “*Los médicos graduados fuera destos reynos, sean examinados por nuestros protomédicos, antes que puedan curar en nuestros reynos*”.

Barcelona, en nom propi i de Catalunya, va argumentar la seva oposició a la implantació del nou sistema basant-se en el fet que, des de feia segles, els apotecaris rebien una formació excel·lent a càrrec del Col·legi d'Apotecaris de la ciutat comtal i d'altres ciutats on existien aquestes corporacions, al final de la qual s'atorgava la llicència oportuna per exercir i s'inscrivía l'interessat al llibre del gremi i al dels oficis de la ciutat. Les raons exposades i la manifesta oposició dels seus cònsols van inclinar el Tribunal a condescendir en el sentit que aquests col·legis poguessin seguir formant els futurs apotecaris, però amb la condició que només podien exercir en l'àmbit del principat de Catalunya, mentre que els que obtinguessin la llicència pel Tribunal del Protomedicat podrien exercir en tots els del regne.

El Reial Tribunal del Protomedicat, com a institució creada per a la organització i millora de la salut pública, amb el control dels mitjans de què disposava i la coordinació, en certa manera, dels diversos nivells en què estaven estructurats, va ser possiblement una organització modèlica i avançada en la seva època. Moltes de les normes que va dictar i posar en marxa han romàs vigents, amb les adequacions necessàries als temps, fins als nostres dies. Va establir per primera vegada un control sobre els professionals de la medicina, metges, cirurgians i apotecaris, i va unificar el seu procés de formació teoricopràctica; expedia els seus títols i convalidava, després de superar una prova d'aptitud, els títols estrangers. Controlava les condicions per a l'obertura de noves apotecaries, i les inspeccionava periòdicament per

constatar la qualitat i nivell de l'assistència que oferien. Vigilava l'exercici de la lliure competència i impedia la de caràcter deslleial, com també perseguia l'intrusisme. Publicava o autoritzava, segons el cas, els petitoris de productes i les tarifes de preus, que revisava periòdicament. Intervenia, en certa mesura, en les disputes i plets entre els professionals, sempre que no intervingués la justícia civil, cas en que actuava com a part amb caràcter pericial. Inscrivia en les farmacopees vigents les anomenades fórmules magistrals que, per la seva efectivitat, mereixien ser de coneixement públic, com a composicions clàssiques, una cosa pròpera al que seria un registre de medicaments. Aquests mètodes i criteris els va anar aplicant de mica en mica en tots els territoris de la Corona, als quals va estendre la seva organització. On gairebé no va tenir-hi res a fer va ser al feu de la farmàcia religiosa, en convents i monestirs.

Aquest alt tribunal de competències es trobava situat a la capital, el presidia el Rei i estava constituït pels Protometges. Aquests eren assistits pels Tinents Protometges i la resta d'estructures la formaven l'Alcalde Major, l'Examinador Major i els examinadors, els visitadors que exercien la funció inspectora i la resta de personal subaltern.

La denominació de Protometge era una dignitat a l'Imperi Romà, que es va mantenir en segles posteriors i que anava lligada o paral·lela al títol de metge de cambra del Rei, la reina i la seva família. Generalment, eren professionals de gran reputació que exercien l'ensenyança o creaven escola.

Tots els càrrecs eren exercits exclusivament per metges, i va ser a partir del 1790, pocs anys abans de l'extinció del tribunal, que es va introduir la denominació de Protofarmacèutic per a la secció que atenia temes d'aquest sector professional.

En constituir-se el 1477, la primera mesura va ser recopilar totes les lleis que tenien a veure amb la salut de la població i amb l'exercici de físics, metges, cirurgians, apotecaris, droguers i especiers, així com el coneixement de les activitats dutes a terme per institucions amb finalitats semblants, que havien existit en els diversos regnes de la Corona entre els segles X i XV. Un cop feta aquesta recollida d'informació, va començar a emetre cèdules, lleis i decrets, amb el suport reial, per al funcionament de la institució. Dos-cents anys després, el 1751, es va publicar una recopilació de totes les disposicions emeses pel Tribunal, les vigents i alguna ja obsoleta aleshores, de

la qual va ser autor el Sr. Miguel Eugenio Muñoz, jurista i Oïdor de la Reial Audiència de València (Muñoz, 1751, Fig. 1). L'obra, impresa en aquesta capital, és una síntesi dels antecedents i l'evolució d'aquesta institució.

L'organització administrativa estava estructurada, a part del Consell Suprem ubicat a la capital del regne, en tres Audiències a les quals estaven adscrites els seus respectius protometges, examinadors i visitadors. Els territoris que abastaven cadascuna d'aquestes audiències es dividien en demarcacions, que per motius que no hem pogut aclarir, coincidien amb un alt grau d'aproximació amb les eclesiàstiques dels arquebisbats i bisbats, i a la seu dels quals hi havia el Delegat del tribunal. D'aquesta manera, els seus diversos membres tenien el títol de protometges de les respectives audiències i examinador i visitador del bisbat de...

Aquesta institució va funcionar fins a finals del segle XVIII, any en què a causa de fortes pressions de professionals i estudiants, influïts per la Il·lustració, es va aconseguir que per una reial disposició de Carles IV,

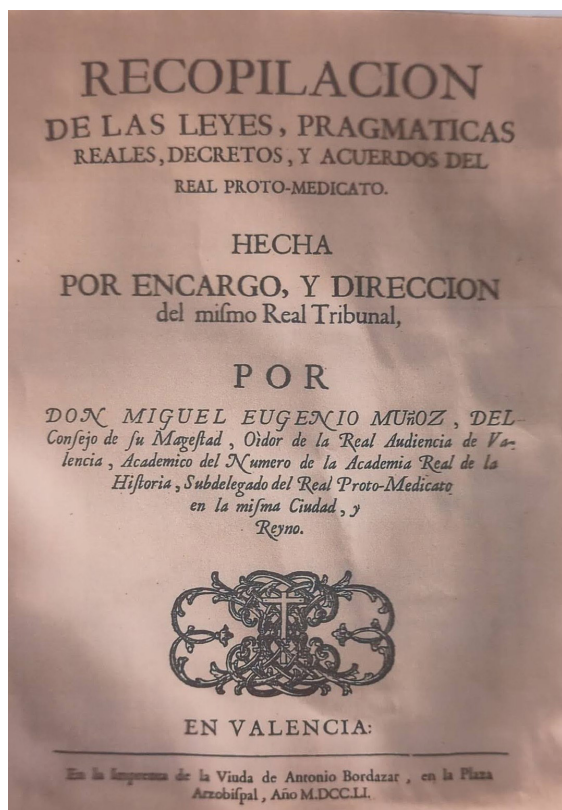

Figura 1 - Portada de la recopilació de Lleis, Pragmàtiques i Decrets des del segle XV, publicada l'any 1751 (Muñoz, 1751)

del 20 d'abril del 1799, es decretés l'extinció del Tribunal del Protomedicat.

L'ensenyança de la professió

Quant als apotecaris i metges, coincidien en els mateixos criteris de formació. Aprenentatge al costat d'un professional acreditat amb apotecaria oberta, amb molta teoria i més pràctica, per sotmetre's al final a un examen. A Barcelona, per exemple, el feien els membres de la junta del gremi i les proves a les quals s'havien de sotmetre els aspirants duraven dos dies o més, i podien tenir lloc a la mateixa apotecaria on havien realitzat les pràctiques o bé en una altra a designar per l'esmentada junta, que es constituïa en tribunal d'exàmens. El període total de pràctiques podia variar entre un mínim de dos a quatre anys, a criteri del mestre i segons la capacitat de l'alumne.

Per a la resta de l'imperi poc canviava la cosa. L'alumne, quan, d'acord amb el seu mestre, se sentia capacitat, sol·licitava l'examen al Tribunal del Protomedicat, el qual desplaçava un examinador a la localitat de residència del primer i allà, en presència de testimonis similars i més o menys amb la mateixa duració de temps, verificava les proves, tant teòriques com pràctiques. El protometge passava una minuta pels dies dedicats a aquesta funció i s'havia d'allotjar adequadament, a càrrec de l'aspirant.

Prèviament, i per accedir a aquestes proves, que eren les definitives, havia de reunir unes altres condicions que venien establertes per diverses disposicions.

Podem citar, en primer lloc, la de demostrar la puresa de sang, és a dir, no ser jueu ni descendent de jueus. En una butlla datada del 1415 del papa Benet XIII (l'antipapa Luna) es va prohibir als jueus exercir una infinitat d'activitats que anaven des de metge fins a recaptador, i entre elles la d'apotecari. Joan II, rei de Castella i Lleó, igual que altres monarques per subordinació a Roma, va dictar una prohibició el 1432 amb el mateix contingut que la butlla papal. Més tard, la puresa de sang es va estendre a altres conceptes. Una Pragmàtica emesa pels Reis Catòlics donada a Granada el 10 de setembre de 1501, a la Llei III, Tit. III, Llib. 8è, es determinava: "*Mandamos que los reconciliados por el delito de heregia y apostasia, ni los hijos, y nietos de quemados, y*

condenados por el dicho delito, hafta la segunda generacion por línea mafculina, y hafta la primera por línea femenina no puedan fer ... ni Físico, ni Cirujano, ni Boticario ... fo las penas ... ”.

Si aquesta es podia demostrar, les Corts de Madrid de 1528 i, posteriorment, les celebrades el 1563, havien establert l'obligació de conèixer suficientment el llatí. A les també celebrades en l'esmentada capital el 1588, van afegir-hi el requisit d'haver complert els 25 anys d'edat (Fig. 2). Un cop superades totes aquestes proves, havent demostrat capacitat i coneixements teòrics i pràctics suficients en les matèries de l'art, el protometge examinador estenia una certificació, que en termes aproximats deia: “... *aprueba al dicho ... y le juzga hábil, idóneo y suficiente para ser Maestro Boticario, y ejercer dicha arte en todas u cualesquiera partes, y tener tienda, o botica abierta de dicha arte ...*”. Aquest era l'equivalent a un títol actual que conferia a l'interessat el grau de Mestre Apotecari (Fig. 3), que en realitat era la llicència, avui llicenciatura, per exercir la professió. Superat tot aquest procés, faltava complir un darrer acte. Davant de la seva comunitat o corporació havia de prestar jurament d'exercir la professió amb respecte a la llei de Déu, a les del Protomedicat i a totes les que estiguessin vinculades a l'exercici d'aquest art. Un cop complert aquest protocol, el ja titulat era rebut a la corporació gremial, si n'hi havia, i inscrit al llibre dels facultats per exercir.

Sobre les qualitats personals de l'apotecari

Un afany corporatiu molt manifest perseguia la idea de definir l'apotecari i donar qualitat i reconeixement a la seva professió, amb el fi d'aconseguir que tinguessin una imatge comparable amb la del metge, ja que aquest la tenia corroborada atès que era l'únic professional que durant segles encarnava la medicina en totes les seves facetes i era l'únic coneixedor de l'art de tornar la salut.

El gran Cels (Aule Corneli Cels), l'autor més il·lustre de la medicina romana, que va viure sota els regnats d'August i Tiberi, al Llibre V i part del VI de la seva obra completa *De Artibus* va descriure les qualitats del metge i del cirurgià, l'art de compondre els medicaments i d'aquells que els preparaven. També ho va fer respecte a l'apotecari Iohannis Mesuae (Mesuè el Jove) que, en cristianitzar-se, va prendre el nom de Joan, del qual se sap molt poc de la seva persona però sí de la seva gran

obra escrita. Se li han atribuït identitats tan dispars com haver estat rei de Damasc o de ser Sant Joan Crisòstom o

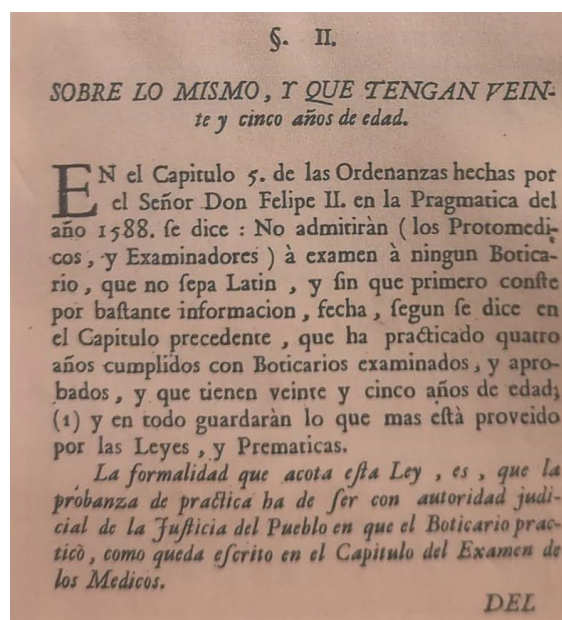

Figura 2 - Condicions per ser apotecari (Ordenances de Felip II)

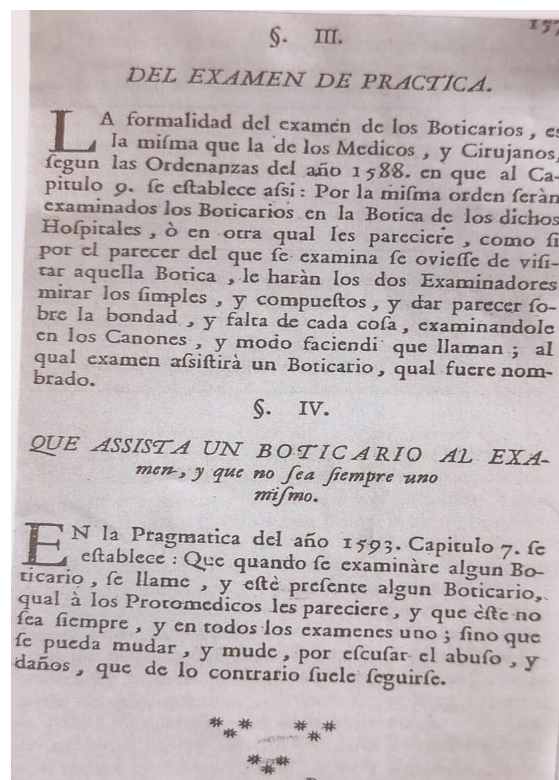

Figura 3 - Característiques dels exàmens per optar a la llicència de Mestre Apotecari

Damascè. Es desconeix la data del seu naixement, tot i que possiblement va morir el 1015. Altres autors el situen en ple segle XII. A *Re Medica*, entre moltes altres matèries sobre la preparació de medicaments, fa referència a aquells que tenien la missió d'elaborar-los i les qualitats que havien de tenir per poder-ho fer. Però, en realitat, qui sembla que va ser l'autor que va abordar directament aquest tema amb més detall fou el Dr. Antonio de Aguilera, un metge que va viure a la ciutat de Guadalajara. Primer es va titular d'apotecari i, posteriorment, de metge, si bé només va exercir la segona de les professions en aquesta ciutat, entre 1569 i 1585. Va ser autor de tres obres importants: *Eschiridion natur dicuntor*, *De varia curando rationi* i *Exposición sobre las preparaciones de Mesué*, aquest darrer publicat a Alcalà de Henares el 1569. Hi comenta l'art de les preparacions de medicaments recomanades per Mesué i, amb relació a aquest tema, fa referència a les qualitats idònies del bon apotecari.

Pocs anys més tard, l'apotecari navarrès Miguel Martínez de Leache (1615-1673), que va estudiar a Itàlia i va tenir apotecaria a Tudela, és qui escriu un altre tractat en el mateix sentit, que publica a Saragossa el 1662. Bàsicament, els autors, tots dos de prestigi ratificat, coincideixen en molts punts que es poden sintetitzar en dotze i que resumeixen els següents conceptes personals, que es transcriuen en castellà:

-El boticario debía ser justo y recto en su arte, ser latino o que al menos entendiera esta lengua para interpretar a los autores clásicos.

-Había de ser temeroso de Dios y muy recatado con su conciencia.

-Tener edad bastante y suficiente para ser prudente en el uso de su arte y ciencia.

-No debía aumentar ni disminuir cantidad alguna de los medicamentos, ajustándose a su composición y no sustituir unos por otros, aunque fuera muy docto, sin consultar el parecer del médico.

-Se estimaba conveniente que fuera rico o, al menos, que tuviera bienes suficientes, a fin de que se proveyera de los medicamentos de mejor calidad, y que además pudiera ser caritativo con los pobres y menesterosos.

-Que fuera fiel y recto en todo lo tocante a su arte, en el modo de componer y de no administrar ningún medicamento que pudiera causar daño o hacer peligrar la vida. "ya que es mejor que padezca el cuerpo y no el ánima..."

-Debía estar provisto de buenas y muchas medicinas para que el médico pudiera obrar y curar.

-Tenía la obligación de asistir con solicitud y cuidado su botica, atendiéndola personalmente, ya que es la forma de conservar a los parroquianos.

-El boticario no debía ser vicioso ni dado a juegos, ni glotón ni crapuloso, antes bien convenía que fuera modesto y templado.

-El estar casado se consideraba una buena condición en este profesional, para evitar vanidades y otros distraimientos que tienen los solteros.

-Debía tener un buen sentido para hallar el lugar conveniente para instalar la botica, un lugar seco y ventilado, evitando humedades y exceso de sol, para evitar el "corrompimiento" de las sustancias medicinales.

-En la preparación de las medicinas debía tener sentido del gusto, para que estos fueran agradables al enfermo, sabiendo distinguir aquél que tenía que ser dulce, acetoso, amargo o ácido.

Un temps més tard, Joan Jacob Wecker publica a Basilea el seu *Antidotarium Generale et Especiale*, del qual se'n van imprimir dues edicions, el 1574 i una altra el 1617. Al capítol 5è hi inclou alguns comentaris sobre les condicions personals dels apotecaris. Coincideix pràcticament amb el Dr. Aguilera, tot i que hi afegeix alguns detalls com ara que, a més del llatí, havia de conèixer l'aritmètica, per tal que pogués entendre bé els números i sabés reduir i interpretar les quantitats o proporcionar-les a les fórmules, i hi inclou també una llista de preus corrents dels medicaments i unes instruccions per a la instal·lació d'una apotecaria.

Finalment, afegim dues o més virtuts a aquest decàleg, aportades pel Dr. Antonio Robles Cornejo. Va ser un metge famós del segle XVII i un naturalista notable, distingit com a metge de cambra del Virrei del Perú. Les seves estades a terres del nou món li van permetre l'estudi i classificació de diverses plantes curatives. Va escriure dues obres: *Examen de los simples medicinales* i *De las plantas de la India Occidental*, en què va donar a conèixer algun dels seus descobriments. Quant als seus criteris sobre les qualitats de l'apotecari, en va aportar dues més, les quals no són menys interessants i actualitzables que algunes de les anteriors. Una tractava sobre el respecte requerit cap a l'actuació del metge, i la gran discreció que l'apotecari havia de mantenir davant suposats errors en la formulació de les receptes, dels quals advertia de manera directa i personal al metge. La sego-

na condició era la de no immiscir-se en l'exercici de la medicina, evitant l'intrusisme amagat, "... *por muy docto y entendido que el boticario a si mismo se juzgase.*"

I afegim com a colofó a aquestes condicions formals que havia de reunir l'apotecari un comentari, amb lleugers tocs d'humor, tret del ric refranyer espanyol. Diu aquest, que com molts és d'autor anònim, que el bon apotecari ha de tenir les quatre ces (CCCC): Ciència, Consciència, Capital i Coixesa. Vegem el que s'entenia per aquests termes. Ciència, perquè conegui bé la seva professió. Consciència, perquè treballi amb honradesa i no anteposi els interessos econòmics als humanitaris. Capital, perquè no escatimi en qualitat i varietat dels medicaments que tingui a la seva apotecaria. Finalment, Coixera, perquè el tingui lligat, no es mogui de la seva apotecaria i no la confii a mans d'un dependent, encara que hi sigui molt entès.

Sobre l'obertura d'una apotecaria al segle XVIII

Un cop l'estrenat apotecari estava carregat de totes les virtuts i coneixements als quals ens hem referit, iniciava una verdadera lluita per obrir-se pas en la que seria la seva professió de per vida. Alguns, els que menys, més afavorits, s'orientaven cap al que avui diríem el funcionari: ofici de visitador, apotecaris de l'Exèrcit o de la Reial Armada i els més distingits, anys més tard, es dedicaven a l'ensenyança als Reials Col·legis de Farmàcia. També n'hi havia que optaven per entrar d'apotecari en algun hospital públic, sota la protecció de la Corona, de l'Església o de patronatge privat.

Però els que elegien l'exercici lliure amb apotecaria oberta havien d'afrontar una sèrie d'obstacles i superar dificultats.

En primer lloc, trobar la ubicació de l'apotecaria i el seu hort, procurant que l'emplaçament elegit no perjudiqués per proximitat un altre apotecari establert, ja que, en aquest cas, podia al·legar a l'ajuntament perjudici econòmic i veure's obligat a un canvi de situació. No qualsevol local era apte per instal·lar una apotecaria. Les lleis del Protomedicat disposaven d'un reglament molt minuciós per a aquesta finalitat que, amb el títol *Petitorio Farmacèutico dispuesto por el Tribunal del Real Protomedicato* (Fig. 4), contenia les normes i condicions

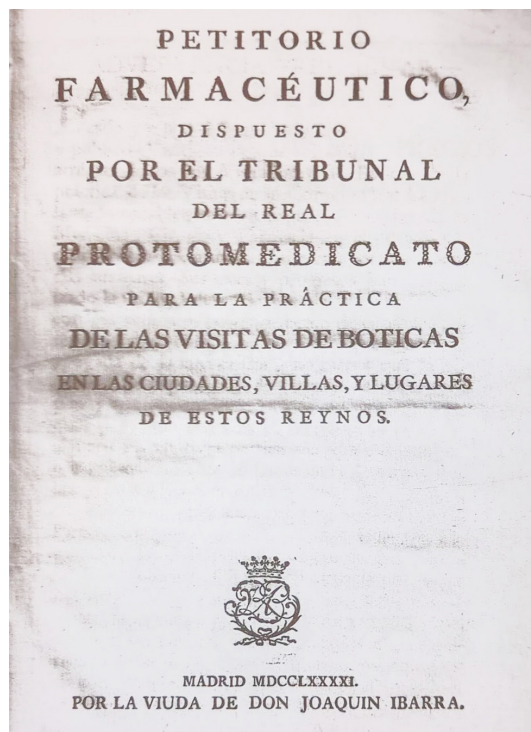

Figura 4 - Petitori Farmacèutic per a obrir i inspeccionar apotecaries, publicat i vigent l'any 1791.

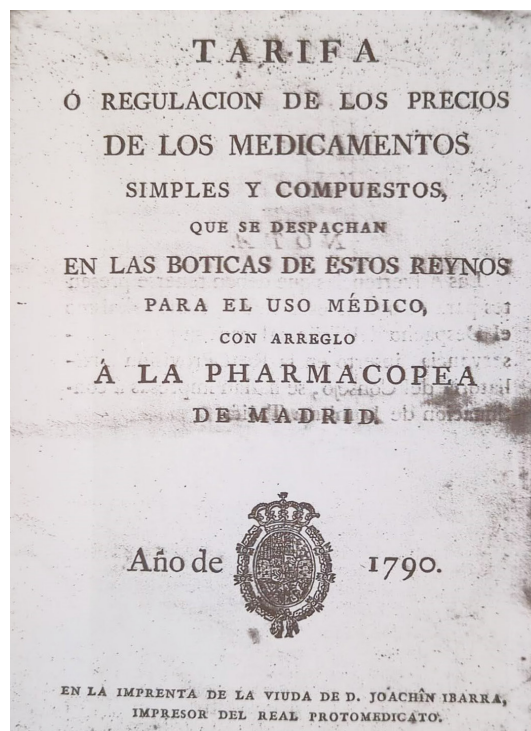

Figura 5 - Exempler de la Tarifa dels preus dels medicaments, simples i compostos, publicada l'any 1790.

per a l'obertura de noves farmàcies i les visites periòdiques a les quals estaven sotmeses.

La metodologia de la visita l'establia per actes: el primer, era prendre jurament a l'apotecari en el sentit que l'apotecaria era seva o bé que la regentava legítimament; que donaria totes les facilitats al visitador per dur a terme la seva missió; i que no li amagaria cap substància ni se serviria d'altres que li haguessin estat prestades per a l'ocasió. El segon acte era la comprovació de l'original del títol d'apotecari, les dades d'expedició del qual constaven a les diligències de la visita. A partir d'aquí, la resta era totalment tècnica. Revisió del laboratori o operatori, que havia de contenir els alambins, peroles, matrassos, fioles, morters de ferro, pedra, bronze i vidre, embuts, premses, fogons, fogones i una infinitat d'instruments necessaris a les operacions farmacèutiques. A continuació, venia la comprovació i revisió dels diferents pesos, que anaven des del pes de sis unces, passant pel dracma i l'escrúpol fins al mig gra, que era el més petit. Els líquids rarament es mesuraven per volum, es dosificaven per pes, d'acord amb els citats per a sòlids. La biblioteca també es revisava amb el fi de comprovar si estava dotada amb els tractats i farmacopees més usats en cada època. S'exigia, com a mínim, un exemplar de la *Palestra Farmacèutica* del Dr. Fèlix de Palacios i un de la *Materia Medica* de Dioscòrides en la versió del Dr. Andrés Laguna. També era aconsellable tenir farmacopees de consulta, com la *Baetana* de George Bate, l'extemporània de T. Fuller i la *Pharmacopoeia Marticensis*, i a més un exemplar de les darreres tarifes de preus (Fig. 5) i un altre del petitori que estem comentant. L'última fase i la més minuciosa era l'acte vuitè, que consistia en el reconeixement de la identitat i qualitat dels medicaments.

Tal com estava legislat, una apotecaria havia de comptar, com a mínim, per poder atendre al públic, amb un total de 431 medicaments diferents entre simples i compostos, dels quals 43 havien de ser revisats minuciosament pel visitador i la resta a criteri seu, i 26 d'aquests no era estrictament necessari tenir-los, però sí que era aconsellable.

La superfície total de l'establiment, si bé no estava estipulada, havia d'estar separada en diferents estances, dedicades cadascuna a una funció. En primer lloc, la dedicada a l'atenció al públic, a la qual es donava, segons el gust i les possibilitats econòmiques del propietari, un

aspecte elegant i amb tocs artístics per mitjà dels presatges i sostre decorats, pots de ceràmica de major a menor qualitat, flasconera i caixonera decorades, etc. Una altra sala havia d'estar reservada per a la preparació dels medicaments, generalment fora de la vista del públic, com també havia d'estar-ho el laboratori destinat a operacions com la destil·lació, trituració, coccions, etc. El despatx de l'apotecari podia trobar-se en una sala independent o compartir espai amb altres estances.

Llavors, i fins fa uns vuitanta anys, les apotecaries i després les farmàcies estaven obertes les 24 hores del dia els 365 dies de l'any. Es deia, i no era una broma, que les apotecaries no tenien portes, i un fanal vermell d'oli o petroli era el senyal recognoscible que allà hi havia una farmàcia i que estava oberta.

Durant segles, la seva activitat professional no només estava sotmesa a un control tècnic. Havia d'atendre i complir una sèrie de lleis molt rígides, algunes de les quals avui no s'acceptarien per discriminatòries. La primera era que les dones no podien exercir la farmàcia, ni tan sols ser propietàries de l'apotecaria, fins i tot per herència directa encara que hi possessin al capdavant un apotecari titulat. Aquesta prohibició estava establerta per una Pragmàtica de Felip II publicada el 1588, reiterada en una Ordenança del seu successor, Felip III (Fig.6). L'apotecari havia d'estar a la seva apotecaria permanentment, segons un decret del Protomedicat del 14 d'abril de 1711, excepte per absències justificades, moment en què havia de ser obligatòriament substituït per un altre titulat. Anem observant que aquesta legislació, altres citades anteriorment i les següents tenen punts de coincidència i, en essència, equivalents a la legislació actual.

Una altra encara vigent és la que per un Auto del Protomedicat de Castella, dirigida als apotecaris de Madrid i, per extensió, a tots els del regne, s'advertia

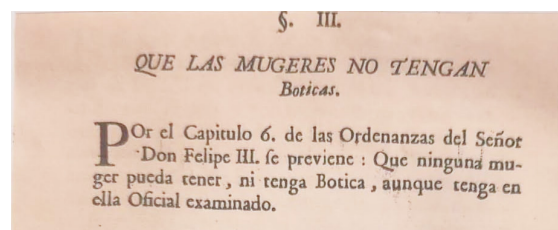

Figura 6 - Prohibició que les dones tinguessin apotecaria (Ordenances de Felip III)

de la prohibició que un apotecari tingués més d'una apotecaria oberta (Fig. 7), encara que estiguessin en diferents poblacions. Si es detectava o denunciava la situació, es tancaven les apotecaries que excedien l'una i s'imposava una multa de 500 ducats d'or per cada establiment tancat. Un decret del mateix tribunal, del 2 de gener de 1688, ordenava que no es despatxés cap recepta sense la signatura del metge, i no era vàlida la simple rúbrica ni cap altra senyal identificadora (Fig. 8). Finalment, i per no allargar-nos més, una de molt curiosa, que avui dia seria inacceptable i que en la realitat s'ha produït en repetides ocasions. Lleis publicades al segle XIII estableixen que l'apotecari havia d'evitar relacionar-se amb el metge, a fi d'eludir possibles acords de caràcter mercantil. Doncs bé, a la Llei del Protomedicat de 1477, i en modificacions posteriors, al

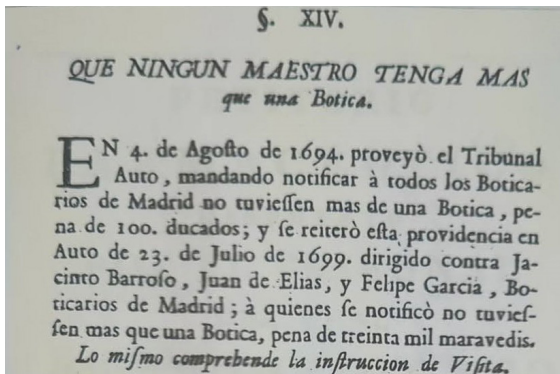

Figura 7. Un apotecari no podia tenir més d'una apotecaria

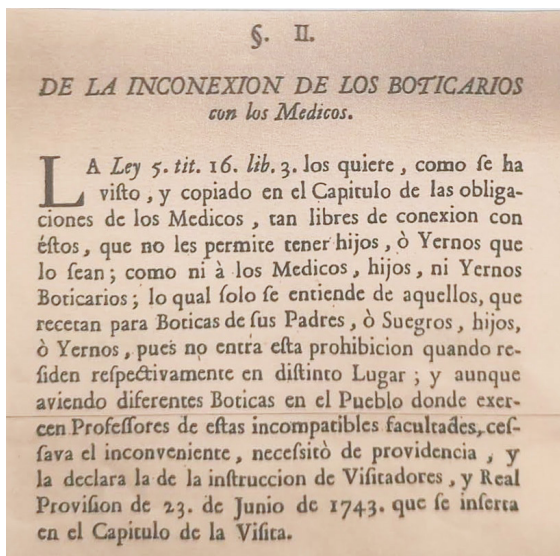

Figura 8 - Les receptes. Condicions per despatxar-les.

seu Tít. 16, Llib. 3r, es prohibia als apotecaris de tenir fills que fossin metges i al metge que fossin apotecaris. Sols es tolerava aquest parentiu si vivien en indrets diferents i distants (Fig. 9).

Sobre les visites del Protomedicat i sobre l'ofici de Visitador d'Apotecaries

La funció inspectora del Protomedicat sobre les apotecaries no s'acabava en l'acte de la seva obertura o trasllat de localitat, seguia *a posteriori* per comprovar que la seva activitat es desenvolupava dins de les normes marcades per la professió. Aquestes visites d'inspecció les realitzaven els Visitadors d'Apotecaries, que seguien un protocol preestablert pràcticament

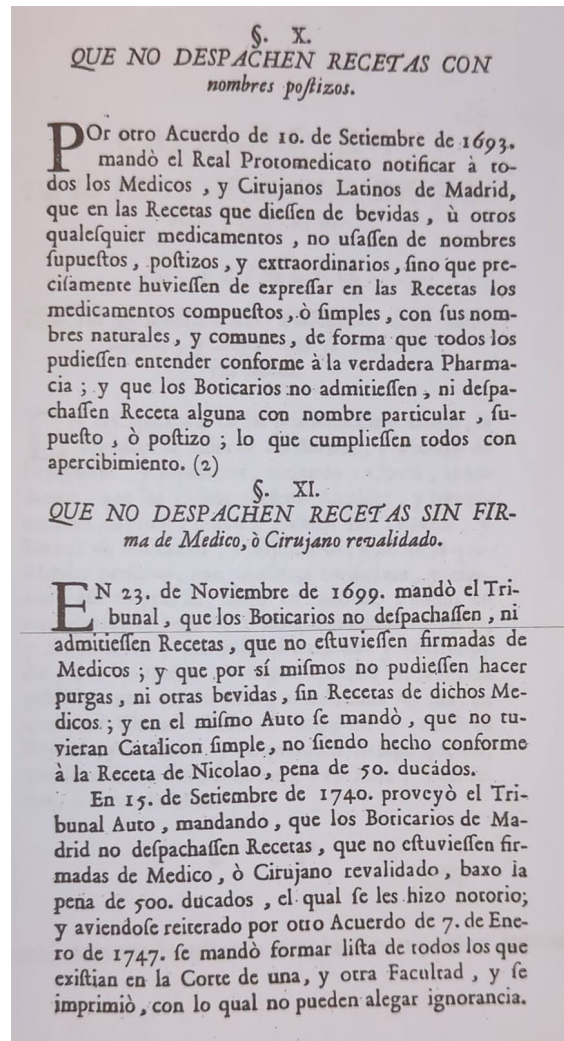

Figura 9. Les relacions familiars i professionals dels apotecaris

idèntic al detallat per a una obertura, amb algunes variants com la de revisar les receptes arxivades per comprovar si eren correctes i estaven firmades pel metge, o veure l'acta de la visita anterior per comprovar si hi va haver incidències i si aquestes s'havien corregit.

L'ofici de visitador del Tribunal del Protomedicat era teòricament per designació reial i a proposta de les Audiències i el Consell, però la realitat era molt diferent. Les serioses dificultats dineràries que va patir la Corona a principis del segle XVII, amb Espanya immersa en una profunda desfeta econòmica, van obligar a prendre serioses mesures per recuperar la normalitat o, almenys, normalitzar la situació en el grau més gran possible. Van ser diverses les mesures que es van adoptar, començant per la confiscació de la plata i passant per devaluar la moneda i plata i coure que circulava, que era en quantitat i valor la que tenia un volum més gran, i es van retallar les peces per reduir-ne el pes i valor intrínsec. Un altre pal·liatiu per a la situació va ser la venda i arrendament d'oficis i càrrecs públics. Aquesta pràctica, que va perdurar fins a finals del segle XVIII, no perquè persistís la crisi econòmica, sinó perquè anava bé per a molts, es va exercir amb liberalitat i va comportar desprestigi i servitud a la Corona. Es compraven i s'arrendaven places d'escribes, Oïdors i Magistrats de les Reials Audiències, recaptadors i càrrecs en la Hisenda pública, etc. Però no només s'adquirien en propietat i a més amb caràcter vitalici i dret a successió hereditària, també es podien llogar a canvi d'una quantitat a convenir entre el titular i l'arrendatari. Però aquest mercadeig de gràcies i prebendes podia anar més lluny, sempre segons les necessitats de l'Administració. Anava més enllà de les distincions i càrrecs a títol personal.

Les visites d'inspecció a les apotecaries

Aquesta actuació del Tribunal tenia com a finalitat assegurar la qualitat dels medicaments que hi havia a les apotecaries, la quantitat i la seva forma de conservació, així com l'actualització dels coneixements dels apotecaris en el desenvolupament del seu art. Aquestes visites d'inspecció es realitzaven cada dos anys com a mínim, o abans si es produïa una denúncia, i les marcava el protometge visitador comunicant-la a l'apotecari amb antelació suficient. Consistia a revisar els medicaments simples i compostos i que aquests fossin tots els que exigia el petitori.

El procediment que se seguia per dur-la a terme anava acompanyat d'una certa cerimònia, com era habitual en èpoques passades per a qualsevol tipus d'acte oficial al qual es donava caràcter públic. La Pragmàtica de Felip II, de 1593, ja citada, en el seu cap. VII, determinava el desenvolupament de la inspecció que realitzava i dirigia el Protometge acompanyat de dos altres apotecaris, o un apotecari i un metge, a part d'un testimoni del veïnat que no podia ser sempre el mateix. A les poblacions en què l'Alcalde o un delegat seu ho considerés convenient, podien ser-hi presents. La visita es prolongava habitualment durant dos dies, tot i que depenia de diversos factors que pogués durar més, encara que mai podia durar menys. A partir del 1804, els visitadors es regien per la Instrucció General de Visitadors que apareixia a les Ordenances de Farmàcia de la Junta Superior Governativa de Farmàcia, malgrat que fos vigent el Petitori de 1790, que s'ha comentat anteriorment, del qual es van fer reimpressions el 1812 i el 1815.

Si en el transcurs de la inspecció es detectava algun producte en mal estat o de qualitat o identificació dubtosa, es treia al carrer o plaça per ser cremat o des-

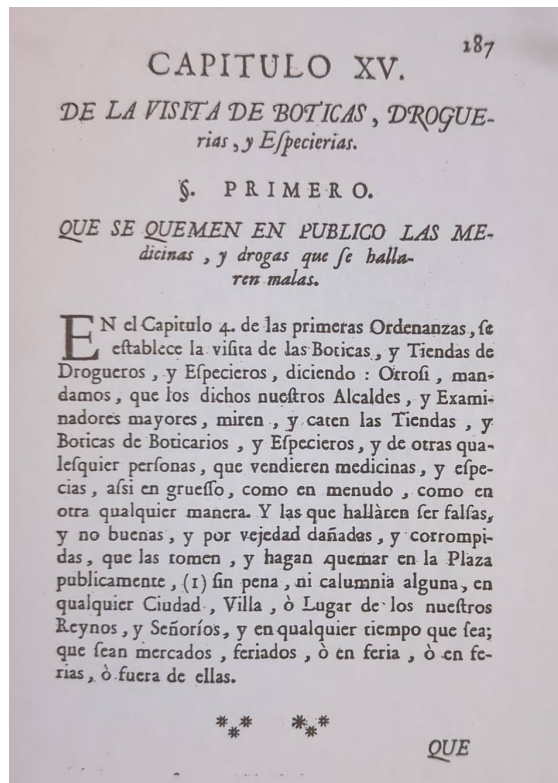

Figura 10 - Destrucció dels medicaments simples i compostos deficientes

truït, per coneixement general, tranquil·litat de la població i oprobí per a l'apotecari (Fig. 10). Quan es tractava de la manca d'un aparell o instrument, constava en acta i se l'informava que en un termini màxim de sis mesos la falta s'havia d'haver resolt. Si es tractava de la manca o quantitat insuficient d'una determinada substància, es procedia com en el cas anterior. Amb tot això, l'apotecari havia de facilitar l'allotjament al visitador i a l'apotecari o metge que fos forà. I per concloure, quedaven les taxes que s'abonaven per aquesta actuació, que durant el segle XVIII van oscil·lar entre els 45 i 50 reials de plata, que s'havien d'ingressar a la hisenda pública.

Bibliografia

BARRIO MARIN, Antonio del. Del boticario de ayer al farmacéutico de hoy. *Farmacéuticos*. Madrid: Consejo General de Colegios Oficiales de Farmacéuticos de España. 138 (1992), p. 18

CHIARLONE, Quintín; MALLAINA, Carlos. *Historia crítico-literaria de la Farmacia* (3ª Edición). Madrid: Oficina Tipográfica del Hospicio, 1875.

DUCH I TORNER, Montserrat. *La Concòrdia dels Apotecaris de Barcelona de 1511. Estudi, transcripció i traducció*. Barcelona: Fundació Uriach, 2000.

ESPINOSA RODRIGUEZ, José. Inspección de boticas en el siglo XVIII. *Anales de la Real Academia de Farmacia*, 2ª Época. Madrid. 7 (3) (1942), p. 137-143

FOLCH JOU, Guillermo. Visitas de inspección en 1769. *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*. Madrid. 7 (1951), p. 97

GOMEZ CAAMAÑO, José Luis. *Páginas de Historia de la Farmacia*. Barcelona: Publicaciones Sociedad Nestlé A.E.P.A., 1982.

IBORRA, Pascual; RIERA PALMERO, Juan; GRANDA JUESAS, Juan. *Historia del Protomedicato en España (1477-1822)*. Acta Histórico-Médica Vallisoletana. Valladolid: Universidad de Valladolid, Secretaría de Publicaciones, 1987.

J.S.R. Condiciones que ha de tener el boticario. *La Farmacia Española*. Madrid. 27, 7 (1894).

MUÑOZ, Miguel Eugenio. *Recopilación de las Leyes, Pragmáticas, Reales Decretos y acuerdos del Real Protomedicato hecha por encargo y dirección del mismo Real Tribunal*. València: Imprenta de la Viuda Bordazar, 1751.

PETTORIO *farmaceutico dispuesto por el Tribunal del Real Protomedicato para la practica de las visitas de boticas en las ciudades, villas, y lugares de estos Reynos*. Madrid: Por la Viuda de Joaquín Ibarra, 1791.

TARIFA o Regulacion de los precios de los medicamentos simples y compuestos que se despachan en las boticas de estos Reynos para el uso medico con arreglo a la Pharmacopea de Madrid. Madrid: Imprenta de la Viuda de D. Joaquín Ibarra, Impresor del Real Protomedicato, 1790.

TRATADO DE SANIDAD. *Leyes, Reales Cédulas, Reales Ordenes, Decretos y Ordenes Ministeriales de 1787 a 1914*. Madrid: Imprenta del Consultor de los Ayuntamientos, 1914.

VALVERDE, José Luis; LOPEZ ANDUJAR, Guillermina. Las disposiciones legales sobre el certificado de "Limpieza de Sangre" en relación al ejercicio profesional farmacéutico. *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*. Madrid. 123 (1980), p. 259

VELLVE CUSIDO, Joaquín. Curiosa ojeada a la evolución del ejercicio de la Farmacia. *Circular Farmacéutica*. Barcelona: Colegio Oficial de Farmacéuticos de Barcelona. 80, 81, 82 (1950).

Els serveis farmacèutics republicans durant la Guerra Civil espanyola

Republican pharmaceutical services during the Spanish Civil War

FRANCESC CLOSA I SALINAS.

Universitat de Lleida. C.E.: fclosa75@hotmail.com

Resum - L'esclat de la Guerra Civil espanyola obligà l'estructura militar a reorganitzar-se. En aquest estudi ens centrem a analitzar l'adaptació dels serveis farmacèutics republicans a la nova realitat bèl·lica d'Espanya, emfasitzant els aspectes organitzatius, de personal, d'avituallament i de distribució en el territori.

Mots clau: farmàcia, parc de farmàcia, exèrcit de l'est, hospital base, Gabriel Viciano Flores.

Abstract - The outbreak of the Spanish Civil War forced the military structure to reorganize. In this study we focus on analyzing the adaptation of the Republican pharmaceutical services to the new wartime reality in Spain, emphasizing the organizational, personnel, supply and distribution aspects in the territory.

Keywords: pharmacy, pharmacy park, eastern army, base hospital, Gabriel Viciano Flores.

El juliol de l'any 1937 Eduardo Biel, tècnic del parc central de farmàcia militar, publicava un article on reflexionava sobre l'estat en què es trobaven els serveis farmacèutics republicans. Els primers dies de la guerra el voluntarisme i el desig d'esclafar l'enemic havien esdevingut dos ingredients bàsics per frenar-lo. Tanmateix, l'estabilització dels fronts requeria un replantejament del servei. Segons Biel aquest havia de pivotar al voltant de dos conceptes:

la recerca de tècnics lleials a la causa republicana i la reorganització. La primera s'havia aconseguit però la segona encara no havia reeixit. De fet afirmava que "*se trata de un problema vivo y en pie: el de la reorganización de la Farmacia Militar con arreglo a las necesidades de nuestro Ejército*". Era urgent i imprescindible "*que la Farmacia Militar se ponga a la altura de nuestro gran Ejército Popular*"¹.

¹ BEL DIAZ, Eduardo. Qué deben pensar y hacer los Técnicos de la Farmacia Militar. *Labor. Órgano de los trabajadores del laboratorio y parque central de farmacia militar*. Madrid: 5 (1 julio 1937), p. 12-13.

En el present article pretenem desglossar i analitzar el procés de reorganització dels serveis farmacèutics republicans durant la Guerra Civil espanyola. Ho concretarem amb l'anàlisi dels diversos decrets publicats per l'autoritat sanitària i la seva materialització a l'exèrcit de l'Est, des del maig de 1937 fins a l'abril del 1938. Per tant el punt de partida serà l'abolició del Consell de Sanitat de la Generalitat de Catalunya i la seva absorció per part de la sanitat Militar republicana fins la caiguda del front d'Aragó.

D'antuvi, creiem necessari delimitar l'àmbit geogràfic de l'estudi. Els primers dies de la contesa diverses columnes de voluntaris sortiren des de Catalunya i el País Valencià cap a terres aragoneses amb la voluntat de frenar el cop d'estat. Al cap de pocs mesos es convertiren en l'exèrcit de Catalunya el qual, després dels fets de maig de 1937, esdevindria l'exèrcit de l'Est. Aquest, presentava un front molt extens d'uns 300 quilòmetres amb unitats desplegades bàsicament en línia i amb poca activitat bèl·lica. Abarcava verticalment de nord a sud, des de la frontera francesa fins a la petita població de Martín del Río, al nord de Terol. Esplaonats es trobaven els cossos d'exèrcit X, XI i XII. El primer anava des de Panticosa fins a Robres i la componien, en primer lloc, la Brigada Pirinenca. A continuació trobem la divisió 28 formada per antics membres de la columna Ascaso. El sector del dispositiu d'aquest cos d'exèrcit el completava la divisió 29, formada per l'antiga divisió Lenin del POUM. A la població de Sariñena s'ubicava la caserna general de l'XI Cos d'Exèrcit. La conformaven les divisions 26 i 27, antigues columnes Durruti i Del Barrio-Trueba i s'estenien en un territori ampli comprès entre Tardenta i el riu Ebre. Finalment, el sector sud del front estava ocupat pel XIIè Cos d'Exèrcit, concretament per la divisió 25, conformada per l'antiga columna anarquista Jover, la 30, amb les restes de l'antiga columna Macià-Companys, i per la 32, de nova creació.

Un primer intent d'organització del servei farmacèutic republicà

Quan esclata la Guerra Civil els serveis farmacèutics de l'exèrcit no estan tan desenvolupats com d'altres. De fet múltiples reorganitzacions dels serveis sanitaris i canvis en la direcció a finals del XIX i els primers anys del XX ho dificultaren. Alguns avenços s'aconseguien l'any 1927 quan les subinspeccions farmacèutiques regionals obtenien certa autonomia vers la sanitat. El 1931 la *Inspección de Farmacia* passava a dependre directament de la *Subsecretaria de Ministerio de Guerra*.² Altrament, en les dècades dels anys 20 i 30 no se'ls concedien partides pressupostàries que els permetés actualitzar els mitjans materials, personals i el desenvolupament de nous projectes.³ Per acabar-ho d'amarar, quan esclatà la guerra civil encara no existia un reglament del servei farmacèutic en campanya que facilités el coneixement de com desenvolupar-la en un escenari bèl·lic. Per tant fou necessari que l'experiència i els ensenyaments adquirits els primers mesos de la guerra s'anessin traduint en reglamentacions dels serveis de sanitat i farmacèutic.⁴

En el cas del front d'Aragó, els serveis farmacèutics van organitzar-se de nova planta. Des de la Creu Roja catalana es requisaren els laboratoris i la farmàcia de Francesc Pons Segués de Lleida, que es convertí en el servei farmacèutic oficial d'aquest front. Ben aviat passarien a dependre de la Generalitat. El Col·legi Oficial de Farmacèutics ho va acceptar perquè així evitava confiscacions d'altres establiments. En algunes ocasions els medicaments escassejaven i va ser necessari anar-ne a comprar a França.⁵

Arran dels fets de maig de 1937, el Consell de Sanitat de Guerra de la Generalitat va desaparèixer. Totes les competències en defensa a Catalunya passaren al Ministeri de *Defensa Nacional*. A partir d'aquest moment

² GÓMEZ RODRÍGUEZ, Luis. La farmacia militar a examen. Síntesis histórica y análisis prospectivo. *Ejército. Revista de las armas y servicios*: 609 (1990), p. 15-25.

³ Maria Luisa de Andrés Turrión ha destacat les queixes reiterades partint del Boletín de Farmacia Militar entre els anys 1923 i 1936: La fabricación industrial de medicamentos por el Ejército español: programas durante la Guerra Civil y primera etapa del franquismo. A: RODRÍGUEZ, Raúl; GONZÁLEZ BUENO, Antonio (coords.). *El medicamento de fabricación industrial en la España contemporánea*. Madrid: CERSA, 2008, p. 317-352.

⁴ GÓMEZ RODRÍGUEZ, Eduardo. Los servicios de farmacia militar en campaña en el escalón cuerpo de ejército. *Medicina y cirugía de guerra. Revista informativa del Cuerpo de Sanidad Militar*: 1 (1957), p. 35-52.

⁵ SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan. *Lleida en la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*. Tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2001, p. 498-499.

l'alt comandament republicà publicà diversos decrets en què establiren i definiren les característiques dels serveis farmacèutics que regirien l'Exèrcit de l'Est, així com el seu nombre i presència en els diversos rangs militars.

Els primers dies del mes de juny de l'any 1937 en trobarem el primer. Tot i que encara estava en procés d'estudi la reorganització dels serveis sanitaris de l'Exèrcit de la República, es publicà una primera previsió de categorització i funcionament de la xarxa hospitalària militar republicana. El text a què fem referència n'estableix dues. En la primera inclou tots els tractaments i hospitalitzacions de les grans unitats tàctiques (divisió, cos d'exèrcit i exèrcit) i del seu radi d'acció immediat, és a dir, els hospitals de campanya i els d'evacuació d'avantguarda. En ambdós casos els parcs de sanitat i de farmàcia d'aquestes unitats es farien càrrec del subministrament de material sanitari de curació. En el seu defecte, els durien a terme en dipòsits geogràficament més propers.

En la segona categoria estableix tots aquells hospitals, tant temporals com permanents, ubicats fora del radi d'acció de l'actuació dels exèrcits. Aquests, generalment, es trobaven en la rereguarda, més allunyats del front de guerra. Es coneixen com la zona d'etapes. En ella és on descansen o s'organitzen les unitats i les reserves estratègiques, on s'estableixen organismes molt especialitzats dels serveis i on es troben els grans dipòsits de material bèl·lic i d'avituallament. A nivell militar és on hi ha, normalment, serveis especialitzats i malalts de llarga durada. El material quirúrgic d'aquesta zona seria subministrat pel parc de sanitat de l'Exèrcit i el de curació i medicaments pel Laboratori Central de Farmàcia i dipòsits sucursals d'aquest. En el primer cas les sol·licituds les realitzarien els caps de les clíniques i en

els segons els farmacèutics dels hospitals base. En alguns sectors, com en el de l'Exèrcit de l'Est, no hi havia parc de farmàcia. La solució es concretà amb la creació i instal·lació d'un parc administratiu d'hospitals de caràcter temporal amb una ubicació designada pel cap de sanitat de l'exèrcit que ara per ara desconeixem.⁶

Uns dies després d'aquesta primera disposició, concretament el 21 de juny del 1937, l'alt comandament republicà aprovava provisionalment les noves plantilles de sanitat.⁷ Curiosament, contemplava només l'existència de farmàcia a l'estructura divisionària.⁸ A l'esglau superior, el cos d'exèrcit, i en els inferiors -companyies sanitàries, grups de sanitat i batalló-, no n'apareixen.

La plantilla de divisió sanitària provisional la conformarien una Plana Major, una infermeria quirúrgica, una infermeria mèdica, una farmàcia i una secció de desinfecció i desinfectació. La farmàcia la conformarien a nivell de personal 5 individus (Taula 1). Estaria regida per un tinent mèdic farmacèutic, un sergent, un soldat i dos conductors d'automòbil. El servei es complementaria amb una motocicleta i un camió-furgó amb material farmacèutic i sanitari preparat per a traslladar-los on fossin necessaris.

A les acaballes del mes següent es creava l'important *Parque de Farmacia Militar* de Barcelona. Amb ell començava a prendre forma tot l'entramat farmacèutic i sanitari de l'Exèrcit de l'Est. Aquest parc dependria administrativament de la "*Subsecretaría de Tierra, cuya Sección de Material habrá de dar formalización a los expedientes iniciados por peticiones del mencionado establecimiento*".⁹ S'encarregaria de l'adquisició, preparació i subministrament de medicaments i materials farmacèutics destinats a l'Exèrcit de l'Est. Per tant no

Taula 1 - Plantilla sanitària d'una divisió (juny 1937)

Tinents metges	Sergents	Soldats	Conductors	Motocicletes	Camions-furgons
1	1	1	2	1	1

⁶ Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional (DOMDN a partir d'ara), núm. 139, 10 junio 1937, p. 593-595.

⁷ DOMDN, 151, 24 junio 1937, p. 708-713.

⁸ Per a tenir una visió més àmplia del funcionament de les farmàcies divisionàries podeu consultar l'article del tinent coronel farmacèutic Augusto Alcazar Fernandez: Servicios farmacéuticos de campaña. Las farmacias divisionarias, *Labor. Órgano de los trabajadores del laboratorio y parque central de farmacia militar*, Madrid: 2 (15 mayo 1937), p. 8-9.

⁹ DOMDN, 177, 24 julio 1937, p. 185.

es dedicava a la fabricació de material farmacèutic ni sanitari, sinó al seu emmagatzematge i distribució.¹⁰

El seu personal facultatiu estaria conformat per 4 farmacèutics. Un d'ells, amb la categoria de cap, en seria el director. L'acompanyarien un oficial d'Intendència, amb tasques de pagador, i un comissari interventor. Tot plegat s'emboïllaria amb el nombre d'operaris, auxiliars administratius i practicants de farmàcia que les circumstàncies exigissin per al correcte funcionament dels serveis.

Coincidint amb aquesta nova estructura dels serveis farmacèutics, hem detectat en els diversos *Diario Oficial del Ministerio de Defensa* republicà publicats al llarg d'agost de 1937, un seguit de canvis i reubicacions de sanitaris i farmacèutics que palesen el desenvolupament i creixement de l'estructura sanitària del citat exèrcit. El canvi més significatiu seria el del coronel farmacèutic Joaquín Cortada Gaya. L'agost de l'any 1937 abandonava la direcció dels Serveis Farmacèutics de l'Exèrcit de l'Est i era destinat com a nou cap del Parc de Farmàcia Militar de Barcelona.¹¹ L'acompanyaria el doctor farmacèutic Manuel Sesé Salinas. També han de destacar-se la concessió del rang de capitans farmacèutics provisionals a tot un seguit de tinentes sanitaris.¹² Aquest serà el cas de Pedro J. Cifré Riera i d'Eduardo Gómez-Greda Marzano, ambdós destinats a les ordres del cap dels Serveis Farmacèutics del front d'Aragó; també el d'Antonio Zaragoza Roda que ocupava plaça al dipòsit de Farmàcia de Monzón i el d'Antonio Lose Bardají qui treballava a l'Hospital Militar de Sariñena i era, alhora, cap del laboratori d'anàlisi de Monzón. D'ell en Pelai Vilar, cap de la sanitat de l'XIè Cos d'Exèrcit, en diria que era “un aragonès típic, escapat de Saragossa, una mica coix i bon col·laborador”.¹³ Va romandre amb nosaltres fins a la fi de la campanya”. Al cap de pocs

dies del seu ascens seria reubicat com a cap dels serveis farmacèutics de l'XIè Cos d'Exèrcit. El substituiria al capdavant del laboratori de Monzón el tinent Jorge Gras Riera, ascendit vuit dies abans.¹⁴ Aquests mesos de juliol i agost, el tinent farmacèutic Pablo Cirera Felú es convertiria en el nou cap dels serveis farmacèutics del Xè Cos d'Exèrcit.¹⁵ D'altra banda Rafael Jiménez González, quedava assignat a les ordres del cap dels serveis farmacèutics de l'Exèrcit de l'Est.¹⁶ Hem de destacar la figura del farmacèutic Gabriel Viciana Flores. La seva primera referència la trobem a mitjans de juny de 1937 quan abandonava la farmàcia divisionària d'Andújar (província de Jaén) i es traslladava a la *Jefatura* dels serveis del front d'Aragó per convertir-se en el seu màxim responsable.¹⁷ El gener del 1938 seria ascendit a la *Jefatura* de sanitat de l'exèrcit de terra.¹⁸ Des d'aquesta plataforma militar exerciria càrrecs relacionats amb la *Inspección General* de sanitat de l'exèrcit de terra. A les acaballes del mes d'abril de 1938 retornaria a l'Exèrcit de l'Est.¹⁹ Uns mesos després, concretament durant l'agost de l'any citat, rebria la medalla al *Deber* com a recompensa a la seva distingida “*actuación durante la actual campaña*”,²⁰ segurament la batalla de l'Ebre.

Els canvis de personal també afectaren altres categories de l'organigrama farmacèutic de l'exèrcit. A tot un seguit d'auxiliars de farmàcia se'ls concedia la categoria de practicants de farmàcia militar provisional, únicament pel temps que durés la guerra. S'havien d'incorporar amb la màxima urgència possible a les ordres del cap del servei farmacèutic de l'Exèrcit de l'Est. Es tractava de José Duran Junquera, Miguel Martínez Fernández, Domingo Sanz Pagés, Severino Tarragó Gené, Jaime Susany Carre, Mariano Roig Recoder, José Olcina Claver, Juan Reig Baeza, Herminio Pérez Caraña, Mariano Lardies Sirves, José Aubeso Salles, Pablo Gesti Parera, Juan Agudo Lázaro, José Cátala Vives, Ernesto Sancho Juaneda i

¹⁰ BROGGI, M. L'exili i el silenci dels farmacèutics catalans i de les institucions científiques de la II República espanyola. *Gimbernat*, Barcelona: 56 (2011), p. 97-122.

¹¹ DOMDN, 184, 2 agosto 1937, p. 242.

¹² La circular era del 21 de juny però no va publicar-se fins un mes després, DOMND, 177, 24 julio 1937, p. 184.

¹³ VILAR, Pelai. *Memòries d'un metge català a la sanitat republicana, 1936-1942*. Barcelona: Publicacions Permanyer, 2019, p. 9.

¹⁴ Gras va passar d'alferes a tinent farmacèutic provisional el 2 d'agost. El mateix li succeiria a Bartolomé Sitjar Oliver qui es trobava a les ordres del cap de farmàcia de l'Exèrcit de l'Est, DOMDN, 184, 2 agosto 1937, p. 243.

¹⁵ DOMND, 194, 13 agosto 1937, p. 194.

¹⁶ DOMDN, 190, 9 agosto 1937, p. 314.

¹⁷ DOMDN, 145, 17 junio 1937, p. 650.

¹⁸ DOMDN, 6, 7 enero 1938, . 61.

¹⁹ DOMDN, 96, 22 abril 1938, p. 256.

²⁰ DOMDN, 220, 28 agosto 1938, p. 772.

Ángel Ferreiro Belmonte.²¹ Aquest últim, per cert, hi va estar molt poc temps puix que al cap d'uns dies l'enviaven a l'Agrupació Mèdica d'Hospitals de Barcelona.²²

L'última normativa relacionada amb els serveis farmacèutics republicans durant l'any 1937 es publicà el mes d'octubre. En ella es definien les plantilles que regirien a partir del novembre els diversos serveis, centres hospitalaris i clíniques de les tropes republicanes.²³ Entre aquests trobem els hospitals base presents en els diversos cossos d'exèrcit i exèrcits. A partir d'aquesta data cada hospital base gaudiria d'una farmàcia. La conformarien dos farmacèutics -un d'ells amb la categoria de capità-, dos practicants de farmàcia, un sanitari i dos mossos de servei. Per la seva part els hospitals base de Barcelona, València i Madrid tindrien, a més, un laboratori. Les clíniques de cirurgia i les de medicina comptarien amb un auxiliar de farmàcia amb la seva respectiva farmaciola. Els laboratoris d'anàlisis clíniques estarien dirigits per un director diplomad en higiene o especialitzat en treballs de laboratori auxiliat per un farmacèutic amb tasques d'adjunt. Finalment, no es contemplava la presència de personal de farmàcia en els equips quirúrgics -generalment ubicats més propers al front de batalla- ni en els gabinets radiològics.

La consolidació dels serveis farmacèutics

El mes de desembre de 1937 tota l'estructura i organigrama farmacèutic de l'Exèrcit de l'Est estaven definits i, després d'unes setmanes de rodatge, funcionant a ple rendiment. Els informes consultats, però, ens permeten observar que la realitat -basada en la praxis diària- distava dels postulats conceptuals i teòrics. De fet, de la seva lectura n'extrapolem tres idees bàsiques: la necessitat de produir canvis imminents, la manca de personal qualificat i un deficient servei de material sanitari. Vegem-ne tot seguit l'estructura definitiva, els mecanismes de funcionament, el personal adscrit al servei i les mancances.

Els serveis farmacèutics del *Ejército del Este* tenien com a objectiu fonamental atendre l'organització,

distribució, subministrament i control dels medicaments, material farmacèutic i de curació necessaris de tota l'estructura organitzativa de l'exèrcit citat. Aquest el conformaven a nivell sanitari 3 cossos d'exèrcit -el Xè, XIè i el XIIè- així com un Hospital d'Evacuació.

El punt de partida de tot aquest entramat era el Parc de Farmàcia Militar de Barcelona creat -com hem vist anteriorment- el 23 de juliol de l'any 1937. Aquest depenia administrativament de la secció de material de la *Subsecretaría del Ejército de Tierra* i tècnicament de la *Jefatura de Sanitat* de l'Exèrcit de l'Est (organigrama a la Fig. 1). Hi hem pogut documentar la presència de diversos farmacèutics destinats a mitjans del mes de desembre. És el cas del capità farmacèutic Roberto Costa Ruiz, provinent del XX Cos d'Exèrcit. També el del practicante de Farmàcia Militar del C.A.S.E. Federico Gámiz Ochoa de Erive (assimilat a tinent), reubicat des del *Laboratorio y Parque Central de Farmacia Militar* de Madrid i, finalment, el de Rafael Bellmunt Escofet, destinat des de la Farmàcia Militar de la quarta divisió.²⁴

Aquest Parc subministrava medicaments i materials a la secció de farmàcia del Dipòsit de Sanitat Militar de l'Exèrcit de l'Est ubicat a Lleida. Segurament el dirigia el capità farmacèutic Pablo Cirera Felú des que hi fou destinat a mitjans de desembre de 1937.²⁵ Ambdós parcs estaven dirigits per la *Jefatura* de Sanitat de l'Exèrcit de l'Est. Aquesta també organitzava i tenia sota les seves ordres un entramat de dependències sanitàries. En reglamentava els seus serveis i realitzava un control de la utilització i consum de medicaments. Es basava en la documentació que mensualment li remetien els diversos centres hospitalaris i farmàcies de l'exèrcit amb les respectives entrades, sortides i existències. Paral·lelament hi havia un full diari de subministraments i quinzenalment un comunicat d'incidències i serveis. També era l'encarregada de reglamentar, inspeccionar i dictar les instruccions necessàries dels serveis seguint les ordres de la superioritat, així com de supervisar la comptabilitat de les diverses farmàcies i dels centres hospitalaris de l'exèrcit. El personal sanitari i farmacèutic -tant ofici-

²¹ DOMDN, 184, 2 agosto 1937, p. 243.

²² DOMDN; 309, sábado, 25 diciembre 1937, p. 599.

²³ DOMDN, 244, 11 octubre 1937, p. 64-65.

²⁴ DOMDN, 303, 18 de diciembre 1937, p. 553.

²⁵ DOMDN, 299, martes 14 diciembre 1937, p. 513. En aquesta ordre apareix amb el rang de tinent. Un parell de setmanes després, un nou decret reconeixia un error en la seva categoria i l'esmenava; no era tinent sinó capità farmacèutic, DOMDN; 309, sábado, 25 diciembre 1937, p. 599.

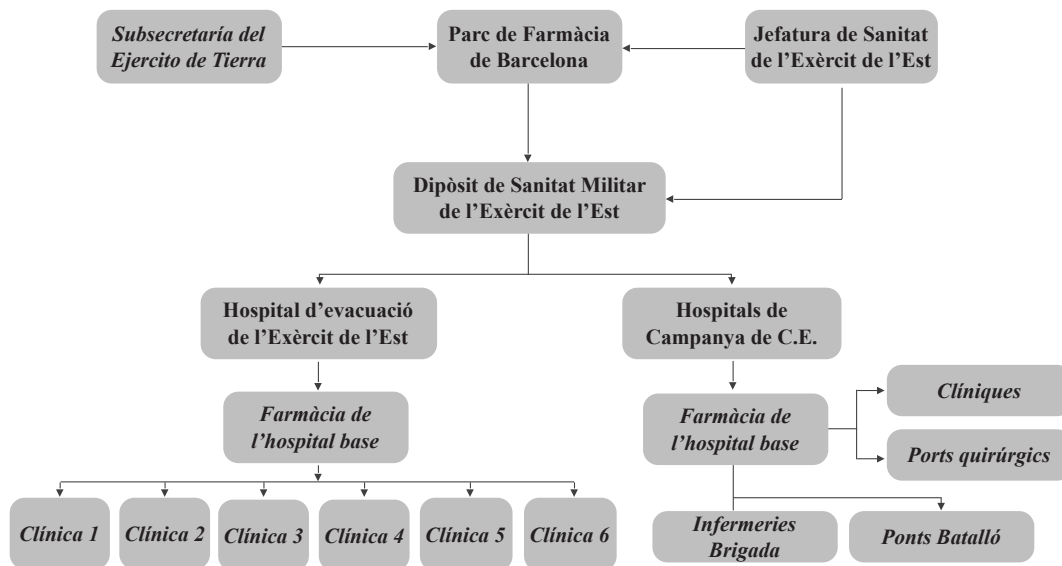

Figura 1 - Organigrama de l'estructura dels serveis farmacèutics de l'Exèrcit de l'Est

als, tècnics com auxiliars- responia a l'assenyalat en les plantilles. Tots ells es trobaven sota les ordres del Caps de Serveis de cada clínica, hospital i posts quirúrgics.

La plana major de la *Jefatura de Sanidad del Ejército del Este* es reforça a les acaballes de desembre del 1937 amb diversos sanitaris. Entre aquests podem destacar els majors mèdics Cesidio Linares Vergara i Alfonso Duran Merino. També els tinents Buena-ventura Benaiges Farrions i José Boada Reixach. Les novetats finalitzaven amb la incorporació del capità farmacèutic Gabriel Viciano Flores, dels serveis farmacèutics de l'Exèrcit de l'Est. En aquestes dates també es reforçava el *Laboratorio del Ejército del Este* amb l'arribada del capità mèdic Juan Sauri Rousselet, els tinents mèdics José Vives Mane, provinent de la Clínica Militar de Puebla de Híjar i José Pinol Hortet així com el tinent farmacèutic Salvador Codina Ribo.²⁶

El dipòsit de l'Exèrcit de l'Est abastia l'Hospital d'Evacuació i els de Campanya de cada Cos d'Exèrcit. Ambdós hospitals no s'han d'entendre com un edifici, sinó com una unitat sanitària formada per un hospital base i diversos hospitals, clíniques i/o posts quirúrgics. Per tant atenien els respectius serveis hos-

pitalaris i alhora subministraven a les seves clíniques filials intentant atendre les seves necessitats.

L'Hospital d'Evacuació el conformaven un hospital base, ubicat a Lleida, i 6 filials. Es tractava de la Clínica número 1 -anomenada Catalunya (Lleida)-, la 2 situada a Vallfogona de Riucorb, la 3 ubicada a Espluga de Francolí²⁷, la 4 a Fraga, la 5 la trobarem a Binèfar i, finalment, la 6 se centrà a Casp. Aquest hospital base es trobava a la rereguarda i se centrà a tractar malalts de medicina general i especialitats, sobretot otorinolaringologia, oftalmologia, dermatologia, odontologia i malalties venèries. Comptava amb un servei de cirurgia i capacitat per a albergar 517 malalts. També allotjava el Tribunal Mèdic Permanent número 4. Una de les sales de l'hospital s'habilità com a dipòsit de medicaments destinats al propi centre i també a nodrir les clíniques filials. L'hospital base es reforçà a les acaballes del 1937 amb la incorporació del capità farmacèutic Antonio Zaragoza Roda, provinent de la Clínica número 1 que depenia de l'Hospital Militar base de La Savinosa (Tarragona) i la del tinent farmacèutic Narciso Masvidal Salavert.

El dipòsit de Sanitat Militar de l'Exèrcit de l'Est també abastia als hospitals de campanya dels cossos

²⁶ DOMDN, 299, martes 14 diciembre 1937, p. 513-14.

²⁷ Podeu consultar el nostre article: La clínica militar número 3 d'Espluga de Francolí, en premsa a la revista *El Francolí*.

d'exèrcit. En el cas que estem analitzant trobem tres cossos d'exèrcit: el Xè, l'XIè²⁸ i el XIIè. Els seus hospitals base nodrien les farmàcies de les respectives divisions -generalment 2-3 per cada cos d'exèrcit- i aquestes a les infermeries de brigada i als posts de batalló.

A l'arxiu *General Militar* d'Àvila hem localitzat diversos documents que ens permeten copsar el funcionament dels dos primers cossos. Recordem que aquest hospital estava estructurat partint d'un hospital base amb diverses ramificacions sanitàries en el territori: clíniques, posts quirúrgics i centres d'assistència i atenció per a les divisions, les brigades mixtes i els batallons.

Del Xè cos hem localitzat un extens informe.²⁹ Aquest ens parla de l'existència d'una farmàcia a l'Hospital de Campanya del cos on hi estaven destinats els tinents farmacèutics Francisco Garcia Oncina, que prestava servei a la farmàcia de la Clínica número 3 de Boltanya, Jacinto Salas Campo i Antonio Buscá Ribas. També hi havia diversos farmacèutics a la Secció d'Higiene i Desinfecció, una secció jove amb personal destinat -bàsicament- a mitjans del mes de desembre del 1937. La dirigia el capità metge Jaime Isern Rabascall³⁰ acompanyat del tinent farmacèutic Ramon Roca Xuclá, l'aspirant de la Secció Auxiliar Facultativa Miquel M. Martínez Zamora i del practicant de farmàcia Miguel Martínez Fernández el qual, per cert, a finals de 1937 encara no s'havia incorporat.

El més destacat de l'informe és la demanda d'una reorganització urgent dels serveis farmacèutics del cos d'exèrcit. Proposaven la supressió dels 3 dipòsits divisionaris i la seva centralització al dipòsit del cos d'exèrcit que ja existia a les afores de la població aragonesa de Barbastro. Aquests canvis quedarien compensats amb una millora de les dotacions de les farmàcies de les clíniques de Siétamo i Boltanya les quals, alhora, podrien nodrir, quan es requerís d'urgència, els posts de curació de les brigades mixtes. Proposava, per tant, que el sub-

ministrament normal i ordinari de medicaments i material farmacèutic es realitzés periòdicament adreçant-se al caps de sanitat del cos d'exèrcit. En canvi, era partidari de l'anul·lació de les farmàcies divisionàries i la seva substitució per dues de més properes a la primera línia de foc. D'aquesta manera, amb la centralització del servei s'aconseguiria una millor organització i una major regularitat en l'atenció de les necessitats. Alhora, però, es reduiria la plantilla de personal, especialment d'oficials de farmàcia, que ja era totalment deficitària. La situació s'agreuja després que el tinent Francisco Garcia Oncins fos destinat al XXIIè Cos d'Exèrcit i que els auxiliars segons de farmàcia Jose Maria Ferrús Torres, Rafael Lozano Alejandro, Arnaldo Vargas Fernández i Ramon Àguila García fossin traslladats a d'altres unitats. El cap de la farmàcia d'aquest cos d'exèrcit aprofita l'avinentsa de l'informe per realitzar un estat de la qüestió del material encara no enviat. Era conscient que arribaria les properes setmanes, però el requerien amb certa urgència. Es tractava de material adreçat especialment a les brigades mixtes: 200 llitres, 14 bosses de curació, 15 cistelles de recanvi, 1 cistella de material i un nombre indeterminat d'*autos-aljibes* per a totes les brigades.³¹

L'Informe del l'XIè cos presenta alguns punts convergents amb l'anterior.³² D'antuvi hem de comentar que l'organització sanitària d'aquest cos d'exèrcit pivotava al voltant de 4 equips quirúrgics -situats al *cruce Gelsa, Grañén, Sariñena* i *Monegrillo*-, un hospital base ubicat a Sariñena i dos hospitals, un a Bujaraloz i l'altre a Grañén.³³ La situació de la farmàcia del seu Hospital de Campanya era anàloga a l'anterior. Fins al desembre del 1937 comptava amb una organització basada en un dipòsit de medicaments situat a Peñalba i tres farmàcies ubicades a Bujaraloz, Grañén i Sariñena que abastien, respectivament, les divisions 26 i 32 així com els serveis de l'Hospital de Campanya. Aquest organigrama era millorable. Per donar-hi resposta havien iniciat un procés de concentració. S'estaven tancant les farmàcies i dipòsits esmentats per concentrar-los a l'hospital

²⁸ Relacionat amb l'estructura sanitària d'aquest cos podeu consultar el nostre article: L'organització sanitària de l'XI Cos d'Exèrcit Republicà (1937-1939). *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, 79 (2023), p. 83-102.

²⁹ Archivo General Militar de Àvila (AGMAV), caja 582, Jefatura de Sanidad del X cuerpo de ejército. Memoria, 20 enero 1938.

³⁰ Es formà amb Josep Trueta a l'Hospital de Sant Pau. Durant la Guerra Civil també fou capità metge provisional a l'Hospital Militar número 1 de Barcelona i després cap del servei quirúrgic a l'hospital La Savinosa de Tarragona, BROGGI, M. L'exili i el silenci dels farmacèutics catalans i de les institucions científiques de la II República espanyola. *Gimbernat*, Barcelona: 56 (2011), p. p. 111.

³¹ La eficacia de la bolsa de socorro en campaña. *Nuestra sanidad. Editado por los servicios sanitarios del frente*: 1 (15 febrero 1937), p. 4.

³² AGMAV, c. 582, Jefatura de Sanidad del XI Cuerpo de Ejército. Memoria, 14 enero 1938.

³³ AGMAV, c. 813,3,8,1, Ejército del Este, XI Cuerpo de Ejército, Orden general de este Cuerpo de Ejército, en Sariñena 4 de noviembre de 1937.

base de Sariñena. La seva funció seria de farmàcia de la població així com la de subministrament de material sanitari i de medicaments a les farmàcies de les diverses unitats del cos. El procés, però, s'estava alentint i demorant. Les causes eren dues. Per un costat, hi havia una manca de personal. L'existent treballava més de 12 hores diàries compartint la seva tasca quotidiana amb els trasllats. D'altra banda, el local que hauria de servir per emmagatzemar la nova farmàcia -annex a l'hospital base- presentava una capacitat insuficient. S'estava pendent de la realització d'unes obres en una sala dels baixos de l'hospital que servirien per a centralitzar l'atenció farmacèutica del cos d'exèrcit.

L'informe aprofitava l'avinentsa, com l'anterior, per constatar la manca d'alguns medicaments i de material sanitari. De fet, havien sol·licitat reiteradament injectables Cuabaina intravenosos i intramusculars, però els arribaven en comptagotes. El mateix els passava amb la quinina bàsica, tipus Solchine, Transpulmin i Pulomoquinol. El problema del subministrament deficient estava en la llunyania del parc de farmàcia de Barcelona. La manca de transports regulars dificultava l'accés a medicaments i material sanitari. La solució que proposaven pivotava al voltant d'una major connexió terrestre entre el front i Barcelona així com el reforçament del personal que realitzava els treballs purament mecànics.

Finalment volem destacar els múltiples canvis de personal que es produïren el mes de gener del 1938, unes setmanes abans de l'ofensiva franquista vers l'Aragó. El capità farmacèutic Eduardo Gómez-Gereda Marzzano, passava destinat al *Centro Facultativo de Sanidad Militar* número 1.³⁴ El capità Antonio Loste Bardají, deixava de ser cap dels *Servicios Farmacéuticos* de l'XIè Cos d'Exèrcit i el destinaven a l'Hospital de Campanya del mateix cos. Per la seva part, el capità Pedro J. Cifré Riera el reubicaven a la sanitat de l'exèrcit de Maniobra.³⁵ El practicant de farmàcia Angel Cuesta Donat (habilitat a capità) passava a la farmàcia de l'Hospital d'Evacuació de l'Exèrcit de l'Est.³⁶

Diversos tinents farmacèutics també rebien noves destinacions. Francisco García Oncins, havia de tras-

lladar-se a l'Hospital de Campanya del Xè Cos. Adolfo Doménech Fenollar, abandonava els serveis farmacèutics del XIIè cos per traslladar-se al seu Hospital de Campanya. Finalment José Murtra Llanta, deixava els serveis farmacèutics de l'Exèrcit de l'Est i passaria a la *Agrupación Médica de Hospitales* de Barcelona.

Tot un seguit de nombrosos practicants de farmàcia que, fins aleshores depenien de l'Exèrcit de l'Est, rebien noves ubicacions, especialment als Serveis d'Higiene i Desinfecció. D'aquesta manera quedaven reforçats. Miguel Martínez Fernández era destinat a la *Sección de Higiene y Desinfección* del Xè Cos i Jacinto Salas Campos a l'Hospital de campanya del cos citat. Rafael Mairal Gil a la *Sección de Higiene y Desinfección* de l'XIè; Alfonso Larma Sanz, a la mateixa secció del XIIè Cos; José Fort Monné, del XVIIIè cos; José Catalá Vives, a la del XXè Cos; Francisco Donada Bosch, a la del XXIè i Ricardo Vila Oida, a la del XXIIè. El practicant Vicente Blasco Folch era destinat a l'Hospital d'Evacuació del XXè Cos i Pedro Plana Monlé, al d'Evacuació de l'Exèrcit de l'Est. Julio Lechuga García, abandonava la Clínica número 2 de Vallfogona de Riucorb per a traslladar-se a l'Hospital d'Evacuació de l'Exèrcit de l'Est.

D'altra banda, diversos practicants de l'Hospital Militar de Lleida també eren reubicats. José Gelonch Bosque passava a l'Hospital d'Evacuació de l'Exèrcit de l'Est. Jesús Sitges Isern, a l'Hospital de Campanya del XIè Cos. Francisco Graells Bonet, a l'Hospital de Campanya del XIIè. Adolfo Divi Olivera i Antonio González Domínguez els reubicaven a les ordres del cap de sanitat de l'Exèrcit de Maniobra. Finalment, Pedro M. Volto Cubells era enviat a les ordres del cap de sanitat de l'Exèrcit de Terra per a eventualitats del servei.³⁷

Ben aviat tot aquest entramat hauria de readaptar-se a les vicissituds ocasionades pel trencament del front d'Aragó i la retirada de les tropes republicanes. A partir del mes d'abril del 1938, les diverses unitats militars es van reorganitzar i, amb elles, els serveis sanitaris i farmacèutics que es van implementar en el territori a partir del bagatge adquirit. Entre aquestes hi hauria l'anul·lació dels dipòsits divisionaris, l'em-

³⁴ DOMDN, 7, 8 enero 1938, p. 73.

³⁵ DOMDN, 6, 7 enero 1938, p. 61.

³⁶ DOMDN, 8, 10 enero 1938, p. 91.

³⁷ DOMDN, 8, 10 enero 1938, p. 90.

fasització del dipòsit del cos d'exèrcit i el seu atansament al front i a les unitats d'avantguarda per tal de visitar-los regularment i subministrar-los ràpidament les entregues de medicaments i material de curació.

Bibliografia

BEL DIAZ, EDUARDO. Qué deben pensar y hacer los Técnicos de la Farmacia Militar. *Labor: Órgano de los trabajadores del laboratorio y parque central de farmacia militar*. Madrid: 5 (1 julio 1937), p. 12-13.

BROGGI, MOISÈS; CARMONA I CORNET, ANNA M.; CARMONA, M.C.; JORGE, D. L'exili i el silenci dels farmacèutics catalans i de les institucions científiques de la II República espanyola. *Gimbernat*, Barcelona: 56 (2011), p. 97-122.

CLOSA SALINAS, FRANCESC. La clínica militar número 3 d'Espluga de Francolí. *El Francolí*. L'Espluga de Francolí (en premsa).

CLOSA SALINAS, FRANCESC. L'organització sanitària de l'XI Cos d'Exèrcit Republicà (1937-1939). *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*: 79 (2023), p. 83-102.

DE RIVERA, ILSE. Los que vencen a la muerte. *Sanidad de guerra. Ejército del pueblo*: 11 (29 octubre 1937), p. 3-4.

GÓMEZ RODRÍGUEZ, LUIS. La farmacia militar a examen. Síntesis histórica y análisis prospectivo. *Ejército. Revista de las armas y servicios*: 609 (1990), p. 15-25.

GÓMEZ RODRÍGUEZ, EDUARDO. Los servicios de farmacia militar en campaña en el escalón cuerpo de ejército. *Medicina y cirugía de guerra. Revista informativa del Cuerpo de Sanidad Militar*: 1 (1957), p. 35-52.

La eficacia de la bolsa de socorro en campaña. *Nuestra sanidad. Editado por los servicios sanitarios del frente*: 1 (15 febrero 1937), p. 4.

SAGUÉS SAN JOSÉ, JOAN. *Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*. Tesis doctoral, Universitat de Lleida, 2001.

VILAR CANALES, PELAI. *Memòries d'un metge català a la sanitat republicana, 1936-1942*. Barcelona: Publicacions Permanyer, 2019.

Farmacèutics de l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà)

Pharmacists of l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà)

JOSEP M. CALBET I CAMARASA¹ I JOSEP M. VALLÈS I MARTÍ²

¹Societat Catalana d'Història de la Farmàcia. C.E.: jmcaltbet@gmail.com

²Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

Resum - Relació dels apotecaris i farmacèutics que per raons del seu exercici professional o per raons socio-familiars van presentar una vinculació amb l'Espluga de Francolí des del segle XVIII fins als nostres dies.

Paraules Clau: Apotecaris, Espluga de Francolí, segles XVIII-XX, Història de la Farmàcia

Abstract - List of apothecaries and pharmacists who, for reasons of their professional practice or for socio-familial reasons, presented a link with the Espluga de Francolí from the 18th century to the present day.

Key Words: Pharmacists, Espluga de Francolí, 18th-20th centuries, History of Pharmacy

En aquesta nota presentem una succinta relació dels apotecaris i farmacèutics que per raons del seu exercici professional o per raons socio-familiars van presentar una vinculació amb l'Espluga de Francolí des del segle XIX fins als nostres dies. La llista que oferim la presentem en un ordre aproximadament cronològic.

1.- **BALCELLS, Miquel.** Fill d'Anton Balcells pagès de l'Espluga. Apotecari examinat per l'apotecari Joan Trias, d'Igualada. El Protomedicat li atorgà el títol el 27 d'octubre de 1628. S'establí a l'Espluga. Sembla que redactà el seu testament, el 1661, a Manresa. (*Colectanea*, 333 i 417)

2.- **FORÈS, Francesc.** Nascut al Vilosell (Conca de Barberà); morí a l'Espluga el juliol de 1753, als 74 anys d'edat. Apotecari que exercí a la plaça d'en Canós de l'Espluga. Casat amb Maria Àngela Monfar. (APE)

3.- **FORÈS MONFAR, Francesc.** Nascut a l'Espluga, on també morí el 19 d'agost de 1812, a l'edat de 82 anys. Fill de l'apotecari Francesc Forès. Practicà a Barcelona amb Josep Comas Ferran (1767-1768). El 1774 treballava a la botiga de Francesc Cruells, a Prats de Lluçanès. Titulat el 1775 per Pere Güell. Apotecari i doctor en Filosofia que exercí a l'Espluga. Casat el 1767 amb Maria Reixach, vídua de Josep Fina, apotecari d'Olost, i

en segones núpcies amb Paula Puig i Mateu, filla d'Hor-tensi Puig, hisendat de l'Espluga. (APE / *Colectanea*, 333, 432 i 516)

4.- **BERTRAN I JIMÉNEZ, Josep Anton.** Nascut a Mo-llerussa (Pla d'Urgell). Fill de l'apotecari Anton Ber-tran. Apotecari que exercí a l'Espluga. Casat amb Antò-nia Foix, de Cervera van tenir diversos fills entre 1816 i 1823. (APE)

5.- **BOQUER I FORTUNY, Rafael (major).** Nascut a Vall-bona de les Monges (Urgell) c. 1716; morí a l'Espluga el 17 de novembre de 1781. Apotecari del Reial Monestir de Poblet. Casat amb Isabel Roig. (APE)

6.- **CASAS, Sebastià.** Apotecari del Reial Monestir de Poblet. El 1759 se li pagaven conductes de l'Hospital de l'Espluga, per medicines. (APE)

7.- **BOQUER I ROIG, Rafael (menor).** Nascut a l'Esplu-ga; morí el 6 de gener de 1780 *en lo camp de Sant Roch, en lo siti de Gibraltar*. Fill de l'apotecari Rafael Boquer Fortuny. Apotecari casat amb la vídua Maria Teresa Balsells i Palou, filla del doctor en medicina de la Fuliola Jacint Balsells i Llana. (APE)

8.- **CARULLA I LLORET, Josep.** Nascut a Cervera (Urgell) c. 1787; morí a l'Espluga el 2 de setembre de 1840. Fill d'apotecari. Regentà una apotecaria a l'Espluga. Casat amb Raimunda Forès i Pàmies, filla de Ramon Anton Forès i Puig. (APE)

9.- **CARULLA I FORÈS, Ramon.** Nascut a l'Espluga c. 1829; morí a l'Espluga el 28 de març de 1884. Va fer tres anys de filosofia al Col·legi de Tarragona. Batxi-ller el 1845, batxiller en Farmàcia el 1850, i llicenciat el 1852. Va fer les pràctiques amb Eudald Rovira Tor-rents i amb Francesc Vidal. La seva botiga a l'Espluga la va regentar uns anys Lluís Llevaria. Casat amb Jo-sepa Ambrós i Brustenga, de Rubí. (APE / AGHUB)

10.- **CASANOVES, Josep.** Apotecari que morí a l'Hospital de l'Espluga el 15 de febrer de 1762. (APE)

11.- **ROSSELL I BOQUER, Francesc.** Fadrí apotecari mort a l'Espluga el 9 de juliol de 1769. (APE)

12.- **SOLER FORÈS, Francesc.** Nascut a l'Espluga. Fill de l'apotecari Francesc Soler. Practicà a la botiga de Pere

Fost Tagell (1761-1762) i a la d'Ignasi Francesc Ameller (1776-1777). (*Colectanea*, 575)

13.- **TEBÉ, Pere.** Sembla nascut al Vilosell. Apotecari que exercí a l'Espluga (1764) i a Ponts. Casat amb Te-resa Roset. (APE)

14.- **SIMORRA, Francesc.** Nascut a Tírvia (Pallars Sobi-rà); morí a l'Espluga el març de 1773. Apotecari casat en segones núpcies amb Teresa Pagès. (APE)

15.- **FONT I MAYMÓ, Joan Baptista.** Fill de l'apotecari de Bellpuig Joan Font. Apotecari del Monestir de Poblet. Casat a l'Espluga el 25 de març de 1811 amb Paula Llo-bera i Saumell. (APE)

16.- **CASALS, Simó.** Apotecari que el 1812 exercia a l'Espluga. (*Colectanea*, 531)

17.- **FOLCH I PLANAS, Anton.** Nascut a Guissona (Segar-ra); morí a l'Espluga el 9 de març de 1809, de *malaltia llarga*. Practicà a la botiga de Joan Gorgui i Ameller, de Barcelona. Titulat el 10 de juliol de 1782, per Pere Güell. Casat amb Rosa Nuet i Cortés. (APE / *Colectanea*, 348)

18.- **FORÈS I PUIG, Ramon Anton.** Nascut a l'Espluga c. 1771; morí a l'Espluga el 27 de desembre de 1816. Fill de l'apotecari Ramon Forès Monfar. Practicà a la botiga de Pere Fina Ferrusola (1786) i en la d'Ignasi Francesc Ameller (1787). Apotecari que exercí a l'Espluga. Casat amb Rosa Pàmies i Girona, filla d'un hisendat de la Sel-va del Camp. Fou pare d'una nombrosa descendència. (APE / *Colectanea*, 334)

19.- **FERNÁNDEZ, Josep.** Nascut a l'Espluga. Feu les pràctiques de Farmàcia a Barcelona a la botiga de Narcís Borrell (1842-1843). (*Colectanea*, 595)

20.- **FRANQUÈS MARIMON, Francesc.** Nascut a l'Es-pluga el 29 d'octubre de 1853; morí a l'Espluga l'octubre de 1920. Fill del pagès Francesc Fran-quès Sabater i de Teresa Marimon Carulla. Batxi-ller a Tarragona el 1870 i llicenciat en Farmàcia el 1874. Exercí a l'Espluga. Casat el 20 de setembre de 1876 amb Antònia Vives i Civit. (APE / AGHUB)

21.- **MULET I DURAN, Francesc.** Nascut a Valls (Alt Camp). Apotecari que exercí a l'Espluga entre els anys 1842 i 1847. Casat amb Antònia Bertran i Foix. (APE)

22.- **PAL I MIRÓ, Pere.** Nascut a Castellbò (Alt Urgell) el 23 de febrer de 1861. Fill de l'apotecari d'Organyà Joan Pal Hereter. Batxiller a Lleida el 1880 i llicenciat en Farmàcia el 1886. Residí a l'Espluga. Casat amb Carme Roig i Francesc. (AGHUB)

23.- **BOQUER I MARTORI, Josep M.** Nascut a l'Espluga el 2 de setembre de 1898. Fill del propietari Trinitat Boquer. Batxiller a Lleida el 1917 i llicenciat en Farmàcia el 1923. Exercí a l'Espluga on succeí a Artur Carulla Ambrós, i el 1936 s'establí al carrer Comerç, 48 de Barcelona. (AGHUB / *Colectanea*, 403)

24.- **RAMON I CABESSA, Josep.** Nascut a l'Espluga c. 1818; morí el 21 de març de 1865. Fill del metge Joan Ramon i Bertran. Apotecari que exercí a l'Espluga. (APE)

25.- **POBLET I BOQUER, Alfons.** Nascut a l'Espluga c. 1858. Batxiller a Tarragona el 1875. El 21 de juliol de 1877 és mencionat com a *cursant de farmàcia*, assistint a un casament. (APE)

26.- **CABEZA I COLL, Josep.** Nascut a l'Espluga el 15 de setembre de 1871; mort a Mataró (Maresme) el 9 d'abril de 1945. Fill del propietari Josep Cabeza Ramon i de Maria Assumpció Coll, de Valls. Batxiller a Saragossa el 1889 i llicenciat en Farmàcia el 1894. Un cop llicenciat i en morir el seu pare es va fer càrrec de la hisenda familiar. Fou regidor i membre de la Societat de Defensa Mútua de la Propietat. El 1912 era alcalde. Impulsà la trajectòria cooperativista. El 1919 morí la seva primera muller Teresa Font de Rubinat. Després es va casar amb Joana Camin i Miralbell. Els Camin tenien una farmàcia a Mataró que van vendre a Gerard Coll i Maria Pagès. Maria Pagès era llicenciada en Farmàcia i morí el 1924. Aleshores Josep Cabeza la continuà regentant. També fou propietari de la "Farmàcia del Centre". El 1932 es va casar amb Maria Dolors de Palau i de Bofarull. (*cf.* Vallès i Martí, 2010)

27.- **CARULLA I LLOBET, Josep.** Morí a l'Espluga el 2 de setembre de 1840 a l'edat de 53 anys. Fill de Ramon Carulla i Carulla. Apotecari casat el 1817 amb Raimunda Forès i Pàmies, filla de l'apotecari Ramon Anton Forès. (APE)

28.- **CARULLA FORÈS, Ramon.** Morí a l'Espluga el 28 de març de 1884, a l'edat de 54 anys. Fill de Josep Carulla i

Llobet. Farmacèutic de l'Espluga casat amb Josepa Ambrós i Brustenga, de Rubí. (APE)

29.- **CARULLA AMBRÓS, Artur.** Nascut a l'Espluga el 21 de març de 1868. Fill del farmacèutic Ramon Carulla Forès. Batxiller a Lleida el 1889 i llicenciat en Farmàcia el 1895. Farmacèutic que exercí a l'Espluga. El 1919 obtingué un reconeixement en un congrés de Farmàcia. L'estiu de 1920 hi hagué una vaga de farmàcies a la Conca. No coneixem la seva participació, però tancaren algunes botigues i se'n feu càrrec l'ajuntament. Casat amb Montserrat Canals i Nubiola. El 1923 passà a Barcelona. (APE / AGHUB)

30.- **BOQUER I MARTORI, Josep M.** Nascut a l'Espluga el 2 de setembre de 1898. Fill del propietari Trinitat Boquer. Batxiller a Lleida el 1917 i llicenciat en Farmàcia el 1923. Quan tornà de la guerra del Marroc coincidí en que la família del farmacèutic Carulla es traslladà a Barcelona, i aleshores la regentà ell, al carrer de l'Abadia, en un local propietat de la família Cabeza. (AGHUB)

31.- **TARRAGÓ ROMEU, Josep M.** Nascut a Lleida el 21 d'abril de 1884. Fil del procurador Josep M. Tarragó i Alfonsa Romeu. Batxiller a Lleida el 1899 i llicenciat en Farmàcia el 1908. El 1916, a l'Espluga, donava una conferència en el cicle del mestre Vicenç Ferrer. El 1922 amb 38 anys es va casar amb l'espluguina Dolors Suau germana del metge Frederic Suau i Tarruell. En aquell moment hi havia dues farmàcies a l'Espluga. La dels Carulla que van deixar la plaça d'en Canós per passar al carrer de l'Abadia en un edifici propietat del Cabeza, i l'altra de Josep M. Tarragó que sembla que estava situada al passeig Cañellas. Tarragó va vendre la botiga a la Farmàcia Cooperativa, de la que no en tenim cap notícia. El 1926 exercia a Lleida (plaça Major, 70) i posteriorment traspassà la botiga a Enric Ribelles. (AGHUB / *Colectanea*)

32.- **GARCIA, Francesc.** Farmacèutic establert el 1926 a l'Espluga. Fem la hipòtesi que podria tractar-se de Francesc Garcia Haro que entre els anys 1936 i 1941 tenia l'oficina al carrer Pelai, 9 de Barcelona, i morí el 6 de setembre de 1961. (*Colectanea*, 403)

33.- **LÓPEZ MURILLO, Francesc.** Nascut a Pamplona el 2 de desembre de 1872. Fill del sergent Juan López Pie. Batxiller a Tarragona el 1891 i llicenciat en Farmàcia el 1898. El 1931 regentava una farmàcia al carrer Tor-

res Jordi, de l'Espluga. El 1931 el govern reclassificà els partits farmacèutics. L'Espluga amb Senan, Vimbodí i Vallclara, amb 5.545 habitants formà un partit de primera categoria. També exercí a Reus i a Vila-seca. (AGHUB / *Colectanea*, 717)

34.- **JORNET I ROCAMORA, Joan.** Nascut a Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre) el 23 de novembre de 1895. Fill del baster Antoni Jornet Rocamora i de Filomena Rocamora Viñes. Consta que ja residia a l'Espluga el 1926 (Carrer Torres Jordi, 13). Batxiller a Tarragona el 1927. Adquirí la botiga farmacèutica a Francesc López Murillo. Figura al Padró de Contribució Industrial com a ALTA el 1935. Va ser alcalde de l'Espluga (1929-1930). Denunciat pel comitè antifeixista de l'Espluga va ser assassinat l'agost de 1936 a Vilardida. Casat amb Maria Altarriba Piñol. (*Hist Espl.* VI, p. 161 / AGHUB)

35.- **MIRET I MASSÓ, Lluís.** Nascut a Sant Pere de Ribes (Garraf) el 18 d'octubre de 1908. Fill del propietari Pere Miret Cerdà i de Josepa Massó Cuadras. Batxiller a Reus el 1925. Va fer la llicenciatura de Farmàcia a Barcelona, Madrid i Granada i la va culminar el 1939. Exercí a l'Espluga entre els anys 1939 i 1947. (*Hist. Espl.* VI, p. 161 / AGHUB)

36.- **GASPÀ I COLL, Josep.** Farmacèutic que el 1947 exercia a l'Espluga. (*Hist. Espl.* VI. p. 161)

37.- **ROVIRA I COLET, Joan.** Nascut a Salomó (Tarragonès) el 24 d'agost de 1921 i morí a l'Espluga el 24 d'octubre del 2005. Fill del propietari David Rovira Badia i de Josepa Colet Fernández. Batxiller a Tarragona el 1940 i llicenciat en Farmàcia el 1945. S'establí professionalment a l'Espluga, on es casà amb Maria Minguella Roig. (AGHUB)

38.- **ROVIRA I MINGUELLA, David.** Nascut a l'Espluga el 12 de juliol del 1956; morí a l'Espluga el 12 de maig del 2020. Fill del farmacèutic Joan Rovira i Colet. Batxiller al Col·legi de la Mercè, de Montblanc, i el COU a l'Institut "Martí Franquès" de Tarragona. Llicenciat en Farmàcia, a Navarra, el 1979. Continua la Farmàcia del seu pare. El 1983 era titular del laboratori d'anàlisis clíniques, químiques i biològiques de Montblanc i l'Espluga. El 1987 era inspector Farmacèutic Municipal de la regió sanitària de la Conca de Barberà. Entre 1980 i 1986 era membre actiu de l'Agrupament Escolta l'Estornell. President de l'Associació "Casa Llevasa". Cofundador

i primer president de l'Espluga FM Ràdio. De 1992 a 1996 president del Casal de l'Espluga. Entre 1998 i 2004 presidí el Col·legi Oficial de Farmacèutics de Tarragona. Des del 2003 i durant setze anys fou president comarcal de la Conca de Barberà. S'ha donat el seu nom al pavelló municipal de l'Espluga. Casat amb Anna Sánchez Ferrer també farmacèutica. ("*El Francolí*", 2020, núm. 397, maig, p. 18)

Arxius

APE- Arxiu Parroquial de l'Espluga de Francolí.

AGHUB- Arxiu General Històric de la Universitat de Barcelona.

Bibliografia

CALBET CAMARASA, JOSEP M.; VALLRIBERA PUIG, PERE. *Medicina i Societat a l'Espluga de Francolí (segles XVIII i XIX)*. Barcelona: PPU, 1990.

JORDI GONZÁLEZ, RAMON. *Colectanea de "speciers", mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos de Catalunya: (1207-1997)*. Palau-Solità i Plegamans: Fundació Uriach, 2003.

ROCA I ARMENGOL, JORDI. *Història de l'Espluga de Francolí*, Vols. IV, V i VI. Lleida: Gràfiques Bobalà S. L., 2002.

VALLÉS I MARTÍ, JOSEP M. *Josep Cabeza i Coll*. Valls: Cossetània Edicions, 2010.

■ Normes de publicació

Normes de presentació dels articles

1. Els treballs que es presentin a la *Revista* hauran de ser originals i tractar sobre algun aspecte del coneixement directament relacionat amb la Història de la Farmàcia. Els autors es fan responsables del seu contingut.
2. Els treballs hauran d'estar signats amb el nom i cognoms de l'autor o autors i la filiació acadèmica o institucional o l'adreça postal, així com una adreça electrònica de contacte amb l'autor o autors.
3. S'enviaran per correu electrònic (schf@schf.cat) i amb el text en format Word (.doc, .docx). Els articles podran ser escrits en català, castellà, anglès o francès.
4. En cas d'incloure il·lustracions (fotografies, gràfiques, taules, mapes, etc.) s'hauran de lliurar incloses en el text (copiades en baixa resolució, en la ubicació suggerida) i, a més, adjuntar-les a part en format JPG en un arxiu independent del text per a cada imatge. La qualitat de la resolució ha de ser suficient (mínim 300 dpi) i hauran de portar obligatòriament el text de la llegenda que s'haurà de posar al peu. Pel tal de facilitar la maquetació, les il·lustracions han de tenir una amplada de 8 cm (mitja caixa) o de 16 cm (ample de caixa)

Les il·lustracions han de ser preferiblement originals, i si no ho són, de llicència lliure. Si són imatges d'altres autors cal citar la font d'origen i comptar amb el permís de reproducció de l'autor original.

5. Els treballs presentats tindran una extensió màxima de 25.000 caràcters amb espais (unes 12 pàgines en

lletra Times New Roman, cos 11, amb interlineat d'un espai i mig).

6. Els manuscrits sotmesos seran revisats per dos experts que, si és el cas, podran demanar les modificacions oportunes. No es publicaran els articles que, un cop valorats pel Consell de Redacció, es consideri que no s'adeqüen a aquestes normes ni els que continguin passatges plagiats o que no superin l'anàlisi de programari de detecció de plagi.
7. Els articles no es consideraran acceptats fins a la comunicació formal de l'aprovació per part del Consell de Redacció.
8. Els autors rebran unes galeres de l'article editat i maquetat, que s'hauran de retornar revisades en el termini d'una setmana.

Drets d'Autor

9. L'autor conserva els drets d'autoria i atorga a la revista el dret de primera publicació i de reproducció en altres formats. La revista es publica sota els termes de llicència de Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 (Reconeixement-No Comercial-Sense Obra Derivada 4.0 Internacional) identificada pel pictograma

que permet als usuaris copiar i distribuir el material en qualsevol mitjà o format exclusivament sense adaptació o modificació, exclusivament sense ús comercial i exclusivament si es fa l'atribució al creador (en els termes que especifica la llicència a <<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>>).

Tanmateix, l'autor pot distribuir, copiar i exhibir la seva obra sense restriccions i fer-ne obra derivada, fent constar la menció a la primera publicació a la Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia i l'avís de la llicència CC BY-NCND 4.0.

Organització dels treballs

Els treballs estaran organitzats de la forma següent:

- Seran escrits en DIN-A4, amb els marges de 3 cm.
- No ha de ser activada la divisió de paraules al text.
- No s'ha de numerar les pàgines
- Els paràgrafs han d'estar justificats i sagnats a 0,8 cm. No utilitzeu espais ni tabulacions
- El títol de l'article s'escriurà en minúscules, en lletra Times New Roman de cos 14 i anirà centrat. A sota, i també centrat, el títol en anglès en lletra de cos 11
- A sota s'identificarà l'autor o autors en lletra Times New Roman 12, tot indicant Nom(s) Cognom(s) de l'autor(s), en lletra versaleta Adreça(ces) professional(s) en lletra rodona. Si hi ha dos o més autors, aniran separats per una coma i seran reconeguts amb superíndex.

Exemple:

A propòsit del bust del Doctor Andreu del vestíbul de Pau Claris 94 de Barcelona

About the bust of Doctor Andreu in the lobby of Pau Claris 94 in Barcelona

Xavier SORNÍ ESTEVA

SCHF, Societat Catalana d'Història de la Farmàcia. C.E.: schf@schf.cat

- El text ha d'anar acompanyat també d'un resum de l'article d'un màxim de cinc línies i de cinc paraules clau a sota del resum.
- Si el treball és en català o anglès hi haurà un resum en català i un altre en anglès. En els altres casos hi haurà, a més dels resum esmentats, un resum en l'idioma del treball.

- Les il·lustracions han de ser referenciades en el text com a "Fig. X" amb un punt després de la «g» i el text de la llegenda iniciat amb el mot sencer "Figura". Les taules, com a "Taula X", al text i a la llegenda.
- Els apartats en què es divideixi l'article han de dur el títol en negreta, en lletra Times New Roman de cos 11; els subapartats s'escriuran en negreta i cursiva. Ni apartats ni subapartats portaran cap tipus de numeració.
- S'escriuran en lletra cursiva les paraules o frases a destacar en el text, els títols d'obres o els estrangeïsmes. Les transcripcions literals s'indicaran entre cometes i en lletra rodona.

Sistema de referències

L'apartat de Bibliografia ha de figurar al final de l'article. Les referències bibliogràfiques s'ordenaran per l'ordre alfabètic dels cognoms dels autors, i es citaran segons els criteris següents:

Llibre:

COGNOMS, Nom. *Títol en cursiva*. Lloc d'edició: Editorial, any, pàgines indicades.

PUJOL, Martí. *La Matèria Farmacèutica de la Farmàcia del Monestir de Santa Maria la Real de Nájera*. El Masnou: Museu Cusí de Farmàcia de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, 2020, p. 55-56.

Part de llibre:

COGNOMS, Nom. Títol de la part de la monografia. A: COGNOM, Nom. *Títol de la monografia*. Número d'edició. Lloc d'edició: Editorial, any, pàgines indicades.

CASTANYER, Pere. L'ús de les plantes i les flors en època romana: la cuina i els perfums. A: AQUILUÉ, Xavier;

MONTURIOL, Joaquim (Coord.). *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. L'Escala: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, 2005, p. 89-94.

Article de revista:

COGNOMS, Nom. Títol de l'article. *Títol de la publicació en cursiva*. Lloc d'edició: Editorial. Número (mes any), pàgines indicades.

YLLA-CATALÀ, Miquel. Una col·lecció de petits morters de bronze. *Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia*. Barcelona: 34 (2019), p. 85-89.

Fonts electròniques:

COGNOMS, Nom (o bé NOM DE L'ENTITAT RESPONSABLE). *Títol* [en línia]. Edició o versió. Lloc de publicació: editor, any publicació. <adreça web> [Consulta: dia/ mes/ any].

CARRERAS COMA, Miquel. *Comentaris al respecte de Homo Deus de Yuval Noah Harari*. [en línia]. ECol·laboracions núm. 1. Barcelona: Societat Catalana d'Història de la Farmàcia, 2019. <<https://schf.cat/comentaris-al-respecte-de-homo-deus-de-yuval-noahharari>> [Consulta: 12/01/2021]. Quan l'obra té dos o més autors, s'han d'anotar les dades de cadascun separades per punt i coma i espai (;).

Referència al DOI o adreça electrònica del document

En el cas que la font citada disposi de DOI (sigla de l'identificador d'objecte digital, *digital object identifier*) o de qualsevol altre sistema d'identificació o de repositori a la xarxa on es pugui accedir a la citació (article, revista, llibre, etc.), els autors són pregats d'indicar-la al final de la citació a l'apartat bibliogràfic, de manera que es facilita la localització de la informació als interessats.

Citació en el text

Les cites en el text, es faran amb el cognom de l'autor i l'any separats per una coma, entre parèntesis (Cognom, any). Si hi ha dos autors, s'indicarà amb *et* (Cognom 1 *et* Cognom 2, any) i si n'hi ha tres o més, amb *et al.* (Cognom 1 *et al.*, any). Si el nom de l'autor apareix com a part de la narració citarem només l'any de la publicació entre parèntesi.

(Secanell, 2013)

(Boatella *et De la Torre*, 2020)

(Buhigas *et al.*, 2015)

[...] en l'obra de recent publicació de Jaume Casas (2020) es revisen [...]

Notes

Les notes han d'anar organitzades dins el text en superíndex correctament numerades i correlatives, i el seu redactat a peu de pàgina. El superíndex ha d'anar darrere del mot que provoca la nota. Si darrere aquest mot hi ha un signe de puntuació, la crida es col·loca després. Si hi ha referències bibliogràfiques a les notes, han de seguir el model general de citacions indicat més amunt.

Acceptació de les normes de publicació

La submissió d'un manuscrit implica que els autors accepten les normes de publicació i l'ètica en la pràctica de la publicació, tenint com a referència la *Declaració ètica i de bones pràctiques per a les revistes científiques editades per la Universitat de Barcelona* que defineix el Comitè d'Ètica de Publicacions la Universitat de Barcelona i que és disponible a <<http://hdl.handle.net/2445/97665>>.

Darrera actualització: 9 de juny de 2023

- T'interessa la història de la Farmàcia?
- Coneixes la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia?

Fes-te'n soci!

- ▶ La Societat Catalana d'Història de la Farmàcia està oberta a tothom, farmacèutic o no, interessat per la Història de la Farmàcia o per la Història de les ciències afins o auxiliars
- ▶ L'àmbit d'actuació de la SCHF és el de les ciències farmacèutiques, des del punt de vista històric, cultural, artístic i professional.
- ▶ Els socis de la SCHF tenen dret a
 - Participar a les activitats i visites culturals a preus reduïts
 - Rebre gratuïtament la *Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia*
 - Participar a les Jornades d'Història de la Farmàcia, que tenen lloc cada dos anys, amb quota reduïda
 - Rebre informació puntual sobre actes, conferències, cursos, etc.

Més informació a: www.schf.cat

BENVINGUDA

LA SOCIETAT

ACTIVITATS

PUBLICACIONS

E-COL·LABORACIONS

SOCIS

- La Societat Catalana d'Història de la Farmàcia fou fundada a Barcelona, l'any 1991, amb el nom de Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana, sota l'impuls del Dr. Ramon Jordi i González
- El seu àmbit d'actuació és el de les ciències farmacèutiques, des del punt de vista històric, cultural, artístic i professional
- La seva activitat consisteix principalment en contribuir a l'estudi de la història de la farmàcia i del patrimoni històric farmacèutic. Des de la seva fundació, celebra periòdicament conferències i seminaris

Butlleta de contacte

- Retalleu la butlleta i envieu-la per correu postal a
Societat Catalana d'Història de la Farmàcia
Carrer de Girona, nº 64-66 | 08009 Barcelona
- Copieu les dades i envieu-les per correu electrònic a
schf@schf.cat
- Ompleneu el formulari de contacte des del web de la societat a
www.schf.cat

Estic interessat/ada

- En fer-me soci de la SCHF
- En rebre informació de les activitats de la SCHF

Nom Cognoms

Adreça electrònica

Adreça postal

Localitat CP País

Protecció de dades: Us informem que únicament utilitzarem les vostres dades per a enviar-vos les informacions relacionades amb la Societat, i que no seran cedides a tercers. Tanmateix, recordeu que podeu exercir els drets d'accés, rectificació, supressió, oposició, limitació en el tractament i portabilitat de les vostres dades adreçant-vos al correu electrònic schf@schf.cat

Amb la col·laboració de

